

Судья Столбный Гарнит

ПРАВИТЕЛЬ

СВЯТЫЙ

МЕСТО

КНИЖКА ТОЛКА ИЛИ ПЕРВОУЧКА

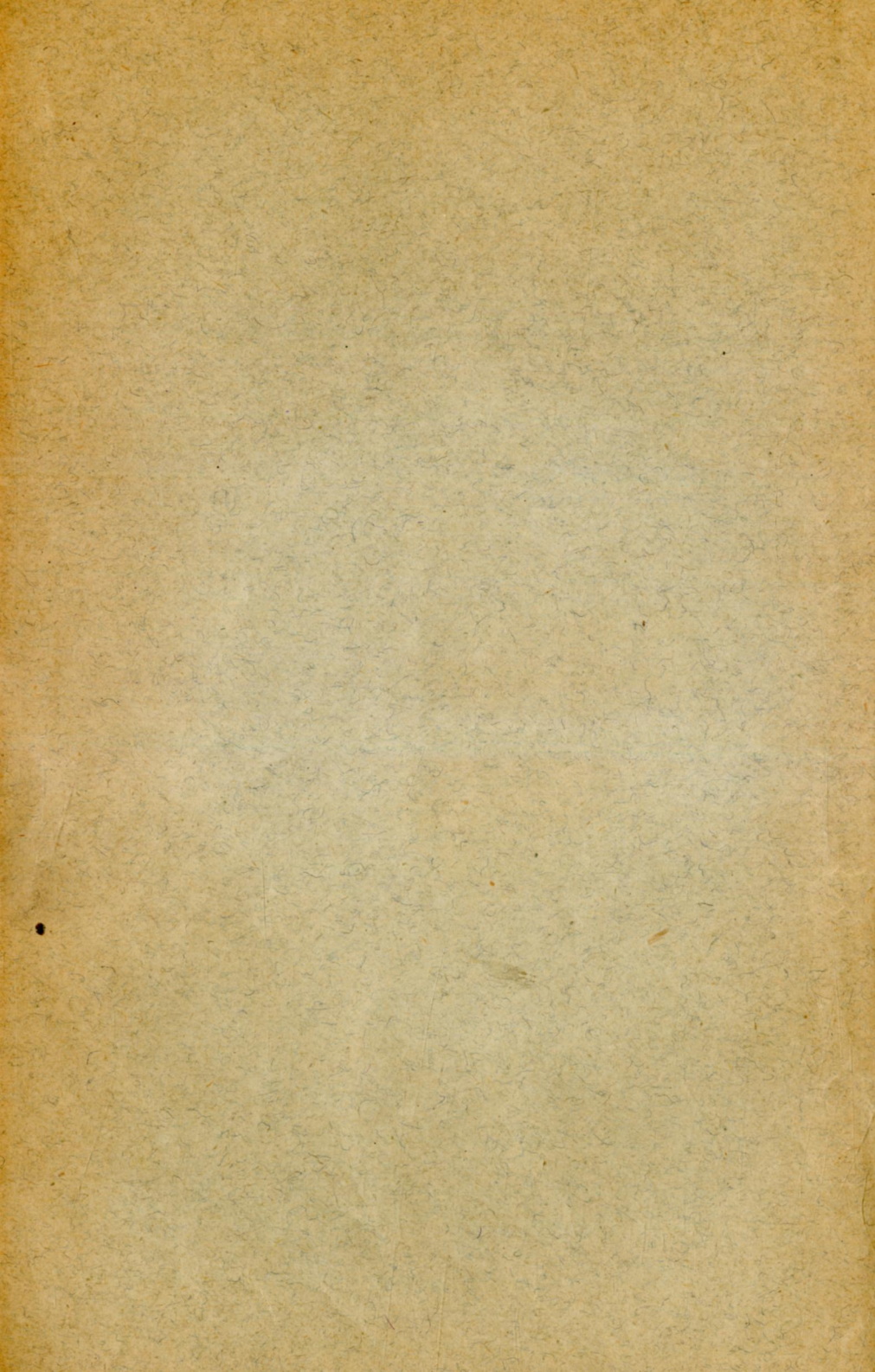
ЛНБ України ім.В.Стефаніка

00425071 (J)

2007

1K-1

ГРАМАТИКА
РУСЬКОЇ МОВИ.

УЛОЖИЛИ

СТЕПАН СМАЛЬ-СТОЦЬКИЙ І ФЕДІР ҐАРТНЕР.

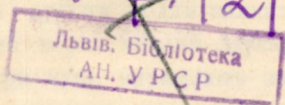

ТРЕТЄ ПЕРЕРОБЛЕНЕ ВИДАНЄ.

ВІДЕНЬ 1914.

НАКЛАДОМ ВЛАСНИМ.

W141.4-21

II
78.877

ГРАМАТНА

РАСЕРЬКОЈ МОРВА.

УЗОРНИЦА

СТРАН СМАР-СТОПНИК И ОБИД ЛАРТЕР

УЗОРНИЦА

ЛНБ Јр. В. СТЕФАНИКА
УН УКРАИНИ
I. 48579

Ц. і к. придворна і університетська друкарня Адоляф Гольдцгаузена
в Відні.

ЛНБ
10252

ВВЕДЕНЄ.

Мова.

Все, що мислимо, можемо виразити і другим людям виявити, видаючи із себе ротом певні звуки. Сей вираз мислей звуками називаємо мовою. Люди, що живуть при купі, виражають звичайно свої мисли однаково, і для того розуміють себе докладно; але чим далі люди від себе і чим менше мають із собою діла, тим частіше подібуємо взагалі відміни в виражуваню, так що чим раз тяжше, ба і неможливо буває їм порозуміти ся. Відти беруть ся у різних народів різні мови, н. пр. українська, польська, російська, німецька.

Всеж такі мови сусідних місцевостей або і тої самої місцевости часто стоять від себе далєко; є воно так для того, що цілі народи, родини або поодинокі люди живуть поміж чужими народами порозкидувані, н. пр. поміж Українцями Мадяри, Вірмени, Німці, Поляки, Москалі, Жиди.

Кожда мова змінє ся з часом поволі і без перестанку, так що наша власна мова, чим давнїша, тим менше для нас зрозуміла. Давні мови, що ними вже жаден наїд не говорить, і котрі задля того вже не змінюють ся, називають ся мертвими, н. пр. латїнська, єврєйська, церквно-словянська.

Освічені народи так же і пишуть своєю мовою, і в тій писаній мові приймає ся з часом якась одна установа, чим та мова більше або менше відступає від звичайної мови. Отся письменна мова спільна цілому народови; відміни народної мови як до околиць називають ся гóворами, н. пр. гóцульський, бойківський, лемківський гóвір.

Українці (Русини), Словяни.

Українського (руського) народу рахує ся окóло 34 мільони душ. З того живуть в Австро-Угорщині 3,819.000; в Рóсії жиє окóло 30,000.000, а в інших краях окóло пів мільона.

Українська мова є мова слов'янська. До мов слов'янських належать ще: в Галичині—польська; крім того: білоруська, російська (московська), лужицько-сербська, чеська, відтак словінська, сербсько-хорватська і болгарська.

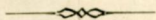
Церковно-слов'янська мова.

Тисяч літ тому з вершкóm, як зачали вперше по слов'янськи писати; тоді апостоли Слов'ян Кирило і Методій переклали в великоморавській державі (863—885) св'ятé писемó і богослужéбні кни́ги з грецької мови на слов'янську. Мову ту уважають болгарською і називають задля того староболгарською. Отсю слов'янську службу Бо́жу прийняли також Болгари, Сэрби і Русь; але ко́жний із сих наро́дів змінив звільна по свóму стару́ слов'янську церковну мову.

Так віробила ся і на Русі свої церковно-слов'янська мова, що ще і тепер захоує ся в церковних кни́гах. Отся церковно-слов'янська мова, хоть вона не українська а лиш зукраїнчена, уживала ся здавна аж у 19 те столітє у Русинів (з малими ви́тмками) і в писемі.

Писемники українські.

Перші писемніки, що почали писати живо́ю і чи́стою українською мовою, зрозумілою всім Українцям, не лиш поодиноким ученим, бу́ли на Україні Іва́н Котляре́вський († 1838), в Галичині Маркіян Шашке́вич († 1843) і кружо́к єго́, на Буковині Ю́рій Федько́вич († 1888). Найважні́ші українські писемніки є відтак на Україні Григо́рій Кві́тка (Осно́в'яненко), Тара́с Шевче́нко, Пантелеймо́н Кулі́ш, Ма́рко Вовчо́к (Ма́рія Марко́вич), Степа́н Руда́нський, Олекса́нדר Коні́ський, Миха́йло Стари́цький, Леоні́д Глі́бов, Іва́н Нечу́й-Леви́цький, Пана́с Ми́рний, Васи́ль Чайче́нко (Бори́с Гринче́нко), Володимі́р Самі́йленко, Миха́йло Коцю́бинський, Ага́тангел Крима́ський, Миха́йло Груше́вський; в Галичині Анті́н Моги́льницький, Корні́ло Устіяно́вич, Володимі́р Барві́нський, Володимі́р Навро́цький, Євге́ній Желе́ховський, Оме́лян Ого́новський, Оме́лян Парти́цький, Іва́н Франко́, Васи́ль Стефа́ник, Богда́н Ле́пкий; на Буковині Сиді́р Воробке́вич (Дани́ло Мла́ка) і О́льга Кобиля́нська.

ЧАСТЬ ПЕРША.

ЗВУКИ.

Звуки мовні.

Мова складає ся із слів, слова із звуків; н. пр. *Трава́ росте́* 1. на *ніві́*; слова: *трава́, росте́, на, ніві́*; звуки: **т, р, а, в, а, р, о, с, т, е, н, а, н, и, в, і.**

Звуки мовні витворюють ся через різне устáвлюване і пору́шуване приладів мовних. Прилади мовні є отсі: гортáнка, в котрій починає ся гóлос, рот зі всіма своїми чáстями, з гúбами (уста́ми), зубáми, язýком, піднебінєм, і я́ма носова́.

Коли видаємо лишє гóлос бiльше або мєньше отвореним рóтом, то повстають голосiвкi, н. пр. **а, е, о**; а коли примкнóвши або звузiвши рот, вiтворимо в нiм шєдєст, то повстають шєдєстiвкi н. пр. **п, т, к, с, х.**

Голосiвкi.

Змежи голосiвóк звучiть **а** найповнiйше, **і** найтiньше і най-вiсше, **у** найглóхше і найгрóбше.

А звучать голосiвкi так рiзно через те, що ми рiзно устáвляємо рот, коли через нєго пропускаємо гóлос (гл. 3). Ми стягаємо спiдну щєку розмаiто за нiзько в долину, рóбимо уста́ми (гúбами) отвiр з розмаiтим вiдом і пiдносимо хребєт язýка розмаiто за висóко до пiднебiня або стягаємо єгó розмаiто за нiзько в зад до гóрла; порóбне мiсце, якє таким чiном повстає в рóтi, а якє з тóї причини завсiди буває розмаiто за велике і з розмаiтим вiдом, надає гóлосови розмаiту дзвiнкiсть, а тотá дзвiнкiсть особливо при **а, і і у** найбільше від сєбе вiдмiнна; **и** не є такiй тонкiй звук як **і, е** не такє пiвне як **а, о** не такє грóбе як **у.**

Буває, що рот ще инáкше устáвляють, і тодi повстають ще инiшi звуки (голосiвкi,) якi чути в рiзних окóлицях і у рiзних нарóдiв.

3. В українській мові маємо отсі голосівкі:

				і
			і ¹	
		и		
		е		
а	а ¹	•	•	•
	а ²			
		о		
		о ¹		
			у ¹	
				у

Голосівкі уложені тут в такім порядку: чим дальше на право, тим менший отвір рота і тим менше порожнє місце в роті; чим більше в долину, тим нїзше положене язика. З переходом від **а** до **і** прибирають уста вид щелини, з переходом від **а** до **у** вид малого кола, причім губи заразом тріха подають ся наперёд (як при свістаню).

Буквами **і, и, е, а, о, у** (без числа) означили ми в таблиці сі звуки, які в руськїм звичайно під сіми знаками розуміють ся, коли вони наголбшені. Колиж вони не наголбшені, то в вимові не чути їх так ясно і чисто, а місце вимови пересуває ся, так що н. пр. **е** часто вже не **е** а **и** (дуже зближене до **и**), **о** вже не **о** а **о¹** або **у¹** (зближене до **у**): *несé* (= майже *нисé*), *менé* (= *минé*), *до дбму* (= *ду дбму*). Перед **м** і **н** вимовляють ся голосівкі тріхи через нис.

і¹ означає *i*-звук в двозвуках *ий, ей, ай, ой, уй*, т. зн. такé *i*, при котрїм не підносить ся язика так високо, як при звичайнім *i*. В українськїм виражають сей звук в письмі не зовсім докладно знаком *й*, котрїй однак первісно означав не „j“ а „i“; в нїмецькїм, грецькїм докладнїше такі знаком *i*, н. пр. *Kaiser, Leib* ...

а¹ = *a* в двозвуку *ай*, **а²** = *a* в двозвуку *ав*; тамтé наближує ся тріхи до *e*, а се до *o*.

у¹ = *u* в двозвуках *іу, ів, еу, ау, оу*, т. зн. такому *u*, при котрїм не стигає ся язика так дуже в долину, як при звичайнім *u*. В українськїм виражають сей звук в письмі не зовсім докладно знаком *у*, а то з тїї причини, що *у* в таких словах як *кров, правда* перейшло в **у¹**; в нїмецькїй мові стоїть на тїм місці *u*, н. пр. *kaufen* ...

4. З одною голосівкою може тісно сполучити ся друга голосівка, як н. пр. **і** із **о** в *ой*, **у** із **о** в *ов*; такі тісні сполученя двох голосівк називаємо двозвуками. В таких сполученях завсїди одна

голосівка вимовляє ся сильнійше і лиш та виходить чисто і ясно, а друга ні.

В українській мові маємо двозвуки:

5.

1. такі, де перша голосівка наголошена:

а) *ий, ей, ай, ой, уй*, н. пр. *бий, клей, край, той, купуй*;

б) *ів, ув, ев, ав, ов, ув*, н. пр. *ковалів, пив, шевче, дав, пішов, був*;

2. такі, де друга голосівка наголошена; *я, е, ю* (як їх вимовляємо по *р*), н. пр. *ряд, піре, хрюкати*.

Шелестівки.

Зпоміж шелестівок одні повстають, як заперти рот на яким-небудь місці і потім, видихаючи повітре, прорвати нараз замкнене (шелестівки проривні): *п, б, т, д, к, г*. Замкнене може утворити ся:

1. обомá гúбами: *п, б*,

2. кінцém язика за зубáми: *т, д*,

3. хребтóm язика на піднебію: *к, г*.

Із сих проривних шелестівок три витвóрюють ся без гóлосу, при другіх трох видаємо заразóm і гóлос:

1. безголóсі: *п, т, к*,

2. голосові: *б, д, г*.

Інші шелестівки повстають, як звузити (стиснути) рот на якимнебудь місці і через сю тіснину протискати повітре (шелестівки протіснені): *ф, в, с, з, ш, ж, сь, зь, х, й, ль, л*. Тіснина може утворити ся:

1. спідною гúбою на вёрхних зубáх: *ф, в*,

2. кінцém язика за зубáми: *с, з*,

3. на різних місцях між хребтóm язика а піднебієм: *ш, ж, сь, зь, х, й*,

4. крайми язика на черенних зубáх або на чéлюстях: *ль, л*.

І змежи сих шелестівок одні є безголóсі а другі голосові:

1. безголóсі: *ф, с, ш, сь, х*,

2. голосові: *в, з, ж, зь, й, ль, л*. (Про безголóсе *ль, л* гл. 30, 2).

р є звук джрjачий, т. зн. звук протіснений з перестánками; 8. дiркаємо єгó кінцém язика за зубáми. Він правільно голосовій (гл. 30, 1).

м і *н* є звúки носові, при котрих примикаємо рот на різні способи, а гóлос звучить через ніс. (Про безголóсе *м* гл. 30, 2.)

г є звук придихóвий, при котрім заразóm гóлос звучить.

9. З однію шелестівкою може тісно сполучити ся друга шелестівка, як н. пр. *т* з *ц* в *ц*, *д* з *й* в *дй*, *д* з *ж* в *дж*; такі тісні сполучення двох шелестівок називаємо двобзвучками.
10. Звуки *тв*, *дв*, *св* (*цв*), *зв*, *лв*, *нв* називаємо м'якими, а то в супротивности до *т*, *д*, *с* (*ц*), *з*, *л*, *н*, що називають ся твердими. Зпоміж м'яких поєдинчими шелестівками є *св*, *зв*, *лв*; вони витворюють ся подібно як тверді *с*, *з*, *л*, лиш що піднесеним хребтом язика. При *тв*, *дв* і *нв* витворюємо не лиш якесь *т*, *д*, *н* піднесеним язиком, але окрім того чути ще за ними виразно тонесенький звук протіснений (ще тонший як *й*); *тв*, *дв*, *нв* є протє властиво двобзвучки.
11. Українські шелестівкі уложєні на отсій таблиці:

		Через рот								Через ніс	
		зв. придохів		зв. протіснені				зв. проріпні			
		безголосі		без перестанку		з перестанками		безголосі			
		голосові		голосові		голосові		голосові			
		голосові		голосові		голосові		голосові			
спідною	} на вєрхній губі							п	б	м¹	м
губою				ф	в						
кінцем язика	за зубами			с	з	р¹	р	т	д		н
вишуклим	} передом язика — на			св	зв			т¹	д¹		н¹
вогнутим		} переді піднебіня			ш	ж					
хребтом	} на верхку піднебіня			х¹	й			к¹	г¹		н²
язика		} на м'якім піднебіню			х				к	г	н³
краями	} на горішних зубах			л¹	л²						
язика		} на чєлюстях			л¹	л					
рот	установлений як при голосівках			г							

12. **б**, **в**, **г**, **г¹**, **д**, **ж**, **з**, **к**, **л**, **м**, **н**, **п**, **р**, **с**, **т**, **ф**, **х**, **ш**, **л²**, **с¹**, **з¹** (без чисел) означають в сій таблиці ті звуки, які сї бѹквѹ в українськѹм звичайно представляють.

Українське *г* і *ф* найчастійше з чужого взяті; вони появляють ся майже лишє в чужих словах н. пр. *грунт* (польське *grunt*, нім. *Grund*), *фана* (нім. *Fahne*); гл. зрештою **30**, **6**.

м¹, **р¹**, **л¹**, **л²** означає безголосе *м*, *р*, *л²*, *л* як в словах *косм*, *осєтр*, *Перемішил*, *цвѹкл* (гл. **30**, **2**).

$t^1, d^1 =$ такому t, d , якé вимовляє ся перед i (гл. 10); так само $k^1, r^1 = k, r$ перед i , $x^1 = x$ перед i , $n^1 = n$ перед i , $n^2 = n$ перед $ьк$, $n^3 = n$ перед $к$, н. пр. *тїло, дїло, кіл, сіпс, сїд, нї, малєнькі, гортанка*.

Склади.

Можемо кілька звуків за одним дүхом, відразу вимовити: 13. сї звуки чинять разом оден склад; *на, над, от, рай, дав, ряд, ріс, ріст, зріст*. Одно слово може складати ся з кількох складів: *жї-ти, ра-дість, пе-ре-жї-ти, го-ло-ва*. І поодинокі голосівкі можуть бґти складами: *а, і, а-бі, о-ко-ло, на-у-ка, по-о-бїдати*.

Буває такé, що межі двомá голосівкáми, які становлять підставу складів, стоїть аж кілька шелестівок, н. пр. *мóсту, бóстрий, жéрдка*. В такім разі тільки шелестівок пристає тісно до наступної голосівки, кілько їх в українській мові може стояти на початку слів, отже: *мó-сту* (як в *стояти*), *бó-стрий* (як *стрийко*), *жéрд-ка*. Слово *первістка* розпадає ся на складі: *пер-віст-ка*, помимо *рвати, ткáти*, а *держáти* на *дер-жá-ти*, помимо *ржа, мэрзнути* на *мерз-ну-ти*, помимо *знáти*, бо *р*, а так само *л, н* і *м* завсїди лєкше пристають до попередньої голосівки, нїж до наступної шелестівки, а знов на́ростки *-ка, -ко, -кий, -ний, -лий, -ливий, -нути* завсїди від пня віддїляють ся.

Наголос.

В двоскладних або многоскладних словах є все на одним 14. складі на́голос, т. зн. сей склад виговóрює ся з більшим прїтиском: *ба́ба, трава́, голова́, розу́мна, слухати́, перече́тати, жайворонко́к, жайворонка́ми, за́видувати, ми́щани́н*.

Лучає ся, що ще і дру́гий склад в слові (хоть ужé не так 15. си́льно) наголóшує ся, н. пр. *найча́стїйше* (*на́й-*), *недоко́наний* (*не-*), *чорно́кий* (*чорно-*), *церко́вно-слова́нський*; а з дру́гого бо́ку лишáють ся деякі слова в пла́вній бесі́ді ча́сто ці́лком без на́голосу через то, що прилúчують ся тісно до дру́гих слів, н. пр. *був собі́ дїд і ба́ба* (*був-собі́ дїд і-ба́ба*), *через тебе́ не був я в теа́трі* (*через-тебе́ не-був-я в-теа́трі*).

З яким прїтиском якесь слово вимовляє ся, се залéжить від то́го, чи воно ва́жнїйше, чи ме́нше ва́жне (на́голос рече́ня). Ко́ли на я́кімсь слові спочива́є на́голос рече́ня, то воно́ наголóшує ся

сильнійше, а як наголос речення паде на інше слово в реченю, то не так сильно або і зовсім не наголошує ся.

Ріжний наголос може надати одній і тій самій групі звуків ріжне значіне: *води* — *води*, *борони* — *борони*, *город* — *город*, *дорога* — *дорога*, *жалоба* — *жалоба*, *дружба* — *дружба*, *дружина* — *дружина*, *правило* — *правило*, *старший* — *старший*, *мука* — *мука*, *права* — *права*, *мала* — *мала*, *помочи* — *помочи*, *плачу* — *плачу*, *пізнаю* — *пізнаю* . . .

У деяких словах уживає ся як до околиці ріжний наголос: *верба* = *верба*, *кажу* = *кажу*, *несете* = *несете*, *несемо* = *несемо*, *несучи* = *несучи* . . .

У інших наголос взагалі не є постійний: *буде*, *було*, *Україна* . . .

Деякі слова змінюють наголос при ріжнім уживаню, н. пр. *видить мене* — *іди від мене*, *чекай на Петра* — *на Петра*, *співають коляду* — *на коляду*, *з пятого віку* — *поки віку*, *добра ніч* — *добраніч*, *пасти на землю* — *кинути бізземлю*, *одного чоловіка*, *ані одного чоловіка* — *ні одного чоловіка*, *найменьше* — *що найменьше*, *велика шкода* — *шкода що умер*, *мало знаний* — *мало що знаний*, *ледви* — *ледві чи*, *хиба* — *хиба що*, *хиба* (в гадках питайних) . . . (Гл. також 16.)

Причина відмінного наголошування спочиває, як бачимо, в тім, що таке слово тісно віже ся до попереднього або до наступного слова. Порівн. *ніколи* (*коли*), *ночю* (*ночі*), *понайбільше* (*найбільше*), *якось* (*яко*) . . .¹)

16. Наголос в українській мові рухбмий н. пр. *голова*, *олову*, *олов*.

При відмінюваню багато м'жеських іменників задержує наголос на пні, н. пр. *чоловік*, *чоловіка*, *чоловікови*, *чоловіче* і т. д. Буває однак і так, що наголос в множині пересуваєть ся на пні з одного складу на другий ближше до кінця слова, н. пр. *лебедь*, *лебеді*, *злодій*, *злодії*. Є і такі іменники, що в множині окрім першого відмінка мають наголос на закінченнях, ще більше таких, що в цілій множині наголошують ся на закінченнях, а знов є і такі іменники, що при відмінюваню мають завсідн, з виїмкою 5-го відм. одн., наголос на закінченнях, нарешті і такі, що у них наголос в однині паде на закінчене, а в множині на пень. Н. пр. *зуб*, *зуби*, *зубів*, *зубам*, *зубами*, *зубах*; *Русин*, *Русина* і т. д., але *Русини*, *-ів* і т. д.; *Петр*,

¹) І в грецькій мові так буває, що якесь слово в наслідок тісної сполуки з другим наголошує ся інакше ніж звичайно: *ἄνθρωπος τις*.

Петра́, але Пётре, співва́к, співвака́ . . . співвакі́, -ів . . ., але співва́че; овес, вісва́ . . ., але вівси . . .

У жі́нських і́менників пересува́є ся на́голос на пні́ хибá в 2-ім відм. мн. на встáвлене *о* або *е*, н. пр. *пéрла, перéл, со́сна, сосо́н*. Є і такі жі́нські і́менники, що у них на́голос то в óднині́, то в мно́жині́ паде́ на закін́чення, н. пр. *звiзди́а, звiзди́ . . ., але звiзди, звiзд . . .; кни́жка, кни́жки . . ., але кни́жкі́, кни́жо́к . . .* Нарешт́і на́голос переска́кує так, що лиш в 4-ім відм. одн. і в мно́жині́ паде́ на пень, а в ін́ших відмінка́х на закін́чення, н. пр. *косо́а, коси́ . . ., але ко́су, ко́си . . ., юлова́а, юлови́ . . ., але ю́лову, ю́лови*. В шелесті́вковій відміні́ на́голос звича́йно заде́ржуєть ся на пні́, н. пр. *часть, ча́сти . . .*

В середні́м роді́ бачимо такі самі я́вища з на́голосом, н. пр. *тíло, тíла . . ., зíрно, зíрна . . ., зíрен, ко́лесо, ко́леса . . ., але ко́леса . . ., де́рево, дерева́ . . .* І́менники на *-ань, -ень, -инь* ма́ють на́голос на пні́.

Прикмéтники заде́ржують на́голос однако́вий або на пні́ або на закін́ченнях, н. пр. *добри́й, добро́ю . . ., стари́й, старо́ю . . .*

Та́кже по числі́вниках перехóдить звича́йно на́голос і́менника, що стої́ть з́раз такі́ за ними́ в 1-ім і 4-ім відмінку́, із закін́чення на пень, н. пр. *два, три, чоти́ри, обá плу́ги, ві́три, ду́би, хлíби, во́зи, плóти, сто́ли, до́ли, до́ми, по́лки, ку́таси, ро́ки, ра́зи, бо́ки, мíжжі, сто́рожі́, лі́царі́, де́рева; двi, три, чоти́ри, обí корóви, бо́чки, бíлки, бутíлки . . .*

Так са́мо при числі́вниках у і́мен мiр в 2-ім відмінку́ мн. пересува́є ся звича́йно на́голос з норма́льного місця, н. пр. *кíлька ро́ків, пять недíль, недíль через двi, шість скля́нок, го́дин, мiну́т, бо́чок, бíло́к . . .*

Прислі́вники закін́чені на *-о* а утво́рені від прикмéтників, що ма́ють на́голос на закін́ченю *-ий*, наголóбують ся на 1-ші́м склáді; і у дeкотри́х ін́ших прислі́вників на́голос пересува́є ся, н. пр. *ю́ловно* (головні́й), *ю́лосно, мя́кко, тíсно, тя́жко . . . вeсело* (весeлий), *здо́рово* (здорові́й), *теплó* (тепли́й) . . .

У дíєслiв держи́ть ся на́голос звича́йно на одні́м склáді́, лиш в дíсприкмéтнику предмéтні́м пересува́є ся на́голос дíуже ча́сто на корі́нній склáд. Як дeколи на́голос переска́кує, то фóрми дíє-і́менника, минíвшини і дíєприслі́вника минíвшини держáть ся рáзом, а спóсiб приказóвий з дíєприслі́вником теперíшности iдiть за фóрмами теперíшности. Н. пр. *не́сти, нíс, нíсши*, але *неси́, несучи́, несí . . .*

Поeзі́я ма́є на́дто ще сво́ю свобoду́ в ставленю́ на́голосу; н. пр. *Хто óре і сíв, той ся надíв*.

Зміни звукові.

17. Щобі́ бу́ти зрозумі́лим, стара́є ся ко́ждий вимовля́ти все так, як чу́є се від дру́гих. Ко́жде молодé поколі́нє вчу́є ся так рідно́ю мо́ви від доросли́х. Та не завсі́ди впо́вні удае́ть ся нам, вимовля́ти всі́ зву́ки ці́лком докля́дно: бо де́які зву́ки або полу́чення звуко́ві трóхи тяжкі́ до вимовленя́, так що мимохі́ть кладе́мо на їх місце́ поді́бні та ле́кші до вимовленя́ зву́ки і полу́чення звуко́ві. На́віть не спотика́ючи ся на ні́якій замі́тнійшій тру́дності, скоро́чуємо або упрóщуємо неоднó сло́во, особли́во сло́ва найзвичайні́ші, на скілько́ йно призво́ляє на се зрозумі́лість. Ко́лиж більші́сть наро́ду упрóщує вимóву все на одéн лад, то му́сить зго́дом забу́ти ся стара́ вимóва і через вигідні́шу нову́ загально́ заступі́ти ся. В отсі́м несвѣ́домім стара́ню, улєкши́ти собі́ вимóву, найбі́льше змін звуко́вих беру́ть свій початóк. Так ка́жемо н. пр. *прóзьба*, *кізьба́* (не *прóсьба*, *кісьба́*), хоть сї́ сло́ва похóдять від *просі́ти*, *косі́ти*, і ка́жемо *дні́*, *сні* (не *дені́*, *соні́*), хоть *день*, *сон*, і ка́жемо *два́на́йцять* замі́сть *два-на-деся́ть* (гл. 40). Такі́ зіви́ща є́ різнорóдні, і вони́ виступа́ють зви́чайно з вели́кою пра́вильністю́, бо осно́вують ся на прирòднім устро́ю на́ших при́ладів мо́вних.

I. Уподі́бненє шелесті́вок, випад, вставка.

18. У́же при наведе́ню голосо́вок і шелесті́вок вказáли ми на се, як в де́яких ра́зах на артикуля́цію одно́го зву́ка вплива́є дру́гий звук, що виговóрює ся безпосере́дно по ні́м. Се називáємо уподі́бненєм зву́ків. Н. пр. чу́ємо вира́зно, що *к* в *вели́кдень* вимовля́єть ся як *с*, т. зн. ста́є голосо́вим перед голосо́вим зву́ком *д*. Так са́мо вимовля́єть ся *с* в *кість* м'я́кко як *сь*, бо йде́ за ним м'я́ккє *ть* (але *ко́сти* з тверді́м *с*), а *з* в *з жа́лю* ширóко як *ж*, бо тако́го уподі́бненя́ вимага́є *ж*.

Найважні́ше для нас є́ те уподі́бненє, що тверді́ шелесті́вки м'ягча́ть ся (як що вони́ мо́жуть м'ягчи́ти ся), ко́ли сто́ять безпосере́дно перед м'я́ккою шелесті́вкою. Се ді́єть ся особли́во тоді́, ко́ли обі́ шелесті́вки на́лежать до то́го само́го складу́. Н. пр. *слі́пий*, *слі́д*, *мі́сло* вимовля́єть ся *слѣ́пий*, *слѣ́д*, *мі́сьлю*. Так са́мо *панні́* з м'я́кими *н*, хоть *па́нна*, *в мі́сті*, *мі́сці*, хоть *мі́сто*, *мі́ска*.

В бога́то ра́зах такі́ зміни звуко́ві зазнача́ють ся вже і в письмі́, н. пр. *їзджу́* (*їздити*), *тхір*, *натхні́ти* (*дух*, *ді́хати*, *зб́хнути*), *масть* (*ма́зати*), *лє́кший* (*лє́кий*, пє́рвісно *лєс-*)...

Віпа́д шелесті́вók. Із двох або кілько́х шелесті́вók, що 19. іду́ть рядо́м по собі́, ви́падає́ ча́сто ці́лком або в ча́сти одна́ шелесті́вка і тим злє́кшуєть ся ви́мова. Так ма́ємо де́коли

замість <i>рти</i> лишє́ <i>ри</i>	н. пр. <i>верну́ти</i> (порі́в. <i>верта́ти</i>),
„ <i>сти</i> „ <i>си</i>	„ „ <i>пе́рвісний</i> (<i>пе́рвістка</i>), <i>ді́йсний</i> (<i>істина</i>), <i>пісний</i> (<i>піст</i>),
„ <i>ски</i> „ <i>си</i>	„ „ <i>стисну́ти</i> (<i>стиска́ти</i>),
„ <i>сли</i> „ <i>си</i>	„ „ <i>умі́сний</i> (<i>у́мисл</i>),
„ <i>ди</i> „ <i>и</i>	„ „ <i>гляну́ти</i> (<i>гляди́ти</i>), <i>кину́ти</i> (<i>кида́ти</i>),
„ <i>жди</i> „ <i>жи</i>	„ „ <i>ті́жня</i> (<i>ті́ждень</i>),
„ <i>пи</i> „ <i>и</i>	„ „ <i>ка́нути</i> (= <i>ка́пнути</i>),
„ <i>пла</i> „ <i>ла</i>	„ „ <i>плє́ла</i> (<i>плєту́</i>), <i>ме́ла</i> (<i>ме́ту</i>),
„ <i>стла</i> „ <i>сла</i>	„ „ <i>щаслі́вий</i> (<i>щастє́</i>), <i>за́висливий</i> (<i>за́висть</i>),
„ <i>дла</i> „ <i>ла</i>	„ „ <i>ї́ла</i> (<i>ї́дять</i>), <i>ве́ла</i> (<i>веду́</i>),
„ <i>рдіа</i> „ <i>рдіа</i>	„ „ <i>све́рла</i> (<i>све́рдел</i>),
„ <i>зна</i> „ <i>зіа</i>	„ „ <i>боязлі́вий</i> (<i>боя́знь</i>),
„ <i>бв</i> „ <i>б</i>	„ „ <i>обверта́ти</i> (<i>верта́ти</i>), <i>обича́йний</i> (<i>звича́йний</i>),
„ <i>вт</i> „ <i>т</i>	„ „ <i>жи́ти</i> (<i>живу́</i>),
„ <i>лвт</i> (<i>ввт</i>) „ <i>вт</i>	„ „ <i>півтора</i> (<i>повторі́ти</i>),
„ <i>рви</i> „ <i>ри</i>	„ „ <i>пе́рший</i> (<i>пе́рвий</i>),
„ <i>рицк</i> „ <i>рик</i>	„ „ <i>гори́ка</i> (<i>гори́ók</i>),
„ <i>рни</i> „ <i>ри</i> (<i>ни</i>)	„ „ <i>черця́</i> , <i>чени́я</i> (<i>черне́ць</i>),
„ <i>зе</i> „ <i>е</i>	„ „ <i>роса́да</i> , <i>росі́л</i> (<i>роз-</i>),
„ <i>ськ</i> „ <i>ськ</i>	„ „ <i>ру́ський</i> (<i>Русь</i>),
„ <i>ди</i> „ <i>и</i>	„ „ <i>се́рце</i> (<i>серде́чний</i>),
„ <i>цьк</i> „ <i>цьк</i>	„ „ <i>га́лицький</i> (<i>Галичи́на</i>),
„ <i>чст</i> „ <i>чт</i>	„ „ <i>тка́цтво</i> (<i>ткач</i>).

В обо́х оста́нніх ра́зах ба́чимо, що із *цьк*, т. зн. *тисцьк*, і *чст*, т. зн. *тист* ви́пало *ш*, а *те* злі́ло ся в *ч*.

Ще́ іна́кше злє́кшують собі́ ви́мову шелесті́вókвих гру́п, н. пр. *пошта́р* (почта́р), *серде́шний* (серде́чний), *руши́к* (ручи́к), *пта́цтво* (пта́цтво), *зязати́* (зв'язати́).

Вста́вка шелесті́вók. Рі́дко ко́лі вста́вляє ся між дві 20. шелесті́вки ще́ тре́та шелесті́вка:

т *межи* *с* і *р* н. пр. *о́стрий* (*вісний*), *пе́стрий* (*писати́*), *стри́ти* (*приобрі́сти*),

<i>д</i>	межи	<i>з і р</i>	н. пр.	<i>зідристь</i> (<i>зріти</i>),	<i>скорідрий</i> (<i>зріти</i>),
				<i>роздріхати</i> (<i>розріхати</i>),	
<i>т</i>	"	<i>ж і ш</i>	" "	<i>доріжчий</i> (<i>доріий</i>),	
"	"	<i>є і ш</i>	" "	<i>крящій</i> (<i>красній</i>),	
"	"	<i>з і ш</i>	" "	<i>нізчий</i> (<i>низкій</i>),	
"	"	<i>д і ш</i>	" "	<i>швідче</i> — <i>швідше</i> ,	
"	"	<i>т і ш</i>	" "	<i>хутче</i> (<i>хутко</i>).	

21. Інші давні уподібненя. Звуки *тт* і *дт* заступають ся з давніх давєн звуком *ст*, н. пр. *плєсти* (*плету*), *клясти* (*кладу*), так само

ить (первісно *сть*) звуком *ч*, н. пр. *пміч*, *нміч* (*мі*, *молі*);

кти і *ти* (первісно *сти*) звуком *ч* (гл. 25), н. пр. *сїчі* (*сїк*), *мочі* (*мі*);

кт злекпіло ся в *хт* а *кд* в *ід* (первісно *зд*; *з* замість *к* після § 18) а потім в *д* в словах *кто* (*коб*), *де* = *іде* (*колі*, *куді*).

2. Мягченє.

22. Мягченє се такєже уподібненє і то такє, що тверді шелестівкі рблять ся подібними до *й* (*я*, *є*, *ї*, *ю* = *йа*, *йе*, *йі*, *йу*), *і* (тепер *и*) або *е*. При вимові твердих шелестівок перед сіми звуками підносимо мимохіть вже такі зараз хребєт язика скільки мога на сам вершбк піднебїня, т. зн. як найбільше до того місця, де артикулюєть ся *й*. Звичайне місце артикуляції (закмненя або звуженя) твердих шелестівок пересуваєть ся таким чином на інше місце, тверді шелестівкі змінюють ся, стають м'якими. Ч'ємо виразно тверде *т* в слові *сіто*, а м'яке в *сїтї*. Так повстає із *т*—*ть*, із *д*—*дь*, із *н*—*нь*, із *л*—*ль*, із *с*—*сь*, із *з*—*зь*, із *ц*—*ць*.

Для означеня м'яккости шелестівок уживасмо знаку *ь*. Се дієть ся не випадково, бо *ь*, що є тепер тільки знаком м'ячченя, було колись хоть не дуже виразною, а все такі подібною до *і* голосівкою, що так само становила склад, як і інші голосівкі. Пізнійше *ь* занїміло і вїпало, а лишїло по собі тільки слїд, зм'ячївши попередну шелестівку, як що вона дала ся зм'ячїти. Так слово *мазь* мало колись два склади: *ма*—*зь*, тепер тільки одєн. Так само *кров* було двоскладне: *кρο*—*вь*. Тут однак *ь* занїміло без слїдї, бо *в* не далб ся зм'ячїти.

Звуки *б*, *п*, *в*, *ф* і *м* артикулюють ся г'убами (не язїком), протє самї про себе не годні м'ячїти ся, бо місця їх артикуляції не можна пересунути на піднебїне. Але як їм вїпало стати перед *я*, *є*, *ю* (= *йа*, *йе*, *йу*), тоді у наших прєдків принїв ся звичай,

звук *й* підперти звуком *ль*, і таким чином зробити його виразнішим і для вимови вигіднішим. Так твердим *ба, па, ва, фа, ма*, відповідають м'яккі *бля, пля, вля, фля, мля*, н. пр. *люблю, але любиш, любить . . ., куплю, але купиш, купить . . ., Римлянин (Рим)*.

Такé м'ягчене, де природа шелестівок, як ми тут показали, все ще такі захоуєть ся, називаємо м'ягченем першого ступня. Так відповідають

твердим	<i>н, л, т, д, с, з, и, б, п, в, ф, м,</i>
м'яккі	<i>нь, ль, ть, дь, сь, зь, вь, бль, пль, вль, фль, мль.</i>

М'ягчене виклікує однак деколи ще більші зміни шелестівок, 23. н. пр. *к* перемінюєть ся в *ч, т* в *ч, х* в *ш* і т. д. Тверді шелестівкі змінюють ся тут, як бачимо, не до пізнання. Шипячі звуки, *ш, ж* і т. д., які повстали через м'ягчене, були первісно м'яккі, а тепер вже ствердди, бо *ш, ж* не артикулюють ся більше хребтом язика на верхку піднебіння, а передом язика на переднім піднебіню. Такé м'ягчене називаємо м'ягченем другого ступня. Так відповідають

твердим	<i>т, д, с, з, и, ст, зд,</i>
м'яккі	<i>ч, дж, ш, ж, ч, щ, ждж;</i>

а буває і так, що та сама шелестівка в двойкий спосіб на другім ступні м'ягчить ся:

тверді	<i>к, х, г, ск, кт,</i>
м'яккі	<i>ч, шь, ш, сь, ж, зь, щ, сшь, ч.</i>

М'ягчене шелестівок складало ся в різних часах. Тим пояснюють ся різниці в наслідках м'ягчення. М'ягчення другого ступня походять з найдавніших часів, коли ще всі Слов'яни жили при купі.

Тверді шелестівкі м'ягчать ся:

1. перед *й* (гл. 41), н. пр. в 7-ім відм. одн., в дісеменниках на *-йти*, в 2-ій особі мн. способу приказового на *-ить*,

2. перед *с*, н. пр. в на́ростку *-с*, в формах теперішности деяких дієслів, як *нішеши, ніше . . . (писати гл. 206)*,

3. перед *ю*, н. пр. в 7-ім відм. одн., перед на́ростками *-юа, -юк, -юка . . .*,

4. перед таким *ю*, що повстало з первісного *йон* або *йом* (гл. 39), як в 1-ій особі одн. і 3-ій особі мн. деяких дієслів (*нішу, нішуть — писати*),

5. перед *я*, н. пр. в 1-ім відм. одн. богат'ох іменників жінського роду, перед на́ростками *-яний, -янин . . .*,

6. перед таким *я*, що повстало з первісного *ен, ем* (гл. 39), н. пр. в 3-ій особі мн. деяких дієслів, в іменниках серед. роду на *-я*,

24.

7. перед *и* (первісно *і*, гл. 42), н. пр. у дієслів на *-ити*, перед на́ростками *-иця*, *-иха*, *-ик* ...

8. перед *е*, н. пр. в 5-ім відм. одн. м'язеських іменників, в ф́ормах теперішности деяких дієслів, як *печеш*, *пече*... (*нік*, *пекла́*),

9. перед давньою голосівкою *к*, н. пр. у жі́нських іменників шелестівкової відміни, перед на́ростками *-ний*, *-ка*, *-ко*... (первісно *-ньий*, *-ька*, *-ько* ...).

Через на́клін, творити ф́орми слів на подóбу іньших одно-рòдних форм (анальогія), розшири́ло ся м'язчене пера́з і на такі ф́орми, де воно́ неопра́ване. Так гово́римо н. пр. *мо́жу* (замість *мóу*), *печу́* (замість *пеку́*), *печу́ть*, (замість *пеку́ть*), бо в бога́то іньших ф́ормах: *мо́жеш*, *мо́же*, *мо́жемо*, *мо́жете*... за́для на-стúпного *е* заміни́ло ся *и* на *ж*, *к* на *ч*.

25. Найперше улягли м'язченю шелестівкі **к**, **г**, **х**. З них повста́ли зага́льно *ч*, *ж*, *ш*, а тілько перед за́кпченем відмінковим *-ї* (гл. 41) *ць*, *зь*, *сь*. Прикла́ди:

к: *руці́* (*рука́*), *крича́ти* (*крикнути*, гл. 41); *пла́чеш* (*плакати*); *Паньчю́к* (*Панько́*); *плачу́* (*плакати*); *предте́ча* (пор. *утіка́ти*); *вовча́* (*вовк*); *вовчи́ця* (*вовк*), *ручи́ти* (*рука́*); *чолові́че* (*чоловік*), *пече́* (*нік*, *пекла́*); *ру́чка* (*рука́*).

г: *нози́* (*нога́*), *лежа́ти* (*лі*, гл. 41); *стру́же* (*струа́ти*); *стру́жу* (*струа́ти*); *вельмо́жа* (*могті́*); *небожа́тко* (пор. *убо́гий*); *служи́ти* (*слуга́*); *Бо́же* (*Бо*), *мо́же* (*моу́чий*); *ніжка́* (*нога́*), *побóжний* (*Бо*).

х: *в у́сі* (*у́хо*); *бре́ше* (*бреха́ти*); *бре́шуть* (*бреха́ти*); *души́а* (*дух*); *пташи́а* (*птах*); *гри́шний* (*гри́х*).

ск: *трі́сці* (*трі́ска*), *трі́цати* (пор. *трі́ска*, гл. 41); *плеще́ш* (*плеска́ти*); *Танащю́к* (*Танаско́*); *плещу́ть* (*плеска́ти*); *трі́цать* (*трі́цати*); *вощи́на* (*віск*).

кт: *печи́* (*нік*, *пекла́*; *пекті́* гл. 200); *пич* (*пек-* з на́ростком *-ть*).

гт: *мочи́* (*мі*, *мола́*; *могті́* гл. 200); *не́міч* (*мог-* з на́ростком *-ть*).

26. У шелестівок **т**, **д**, **с**, **з** і **ц**, ба́чимо м'язчене пер́шого і дру́гого стúпня. М'язчене пер́шого стúпня є мо́лдше. Примі́ри:

т: *плати́ть* (*плати́*), *в ро́ті* (*рот*); *жити́* (*жити*), *плагі́ний* (*плати́ти*); *коти́а* (*кіт*); *плагю́* (*плати́ти*), *стри́ча* (*стри́тити*); *плагя́ть* (*плати́мо*), *кота́* (*кіт*); *чверть* (*чверти*).

- Д:** *судіть* (*судіи*), *п्रा́вді* (*п्रा́вда*); *судже́ний* (*судіти*); *гадію́ка* (*гадіна*), *суджу́* (*судити*); *са́джа* (*садіти*); *судя́ть* (*судимо*); *мі́дь* (*міди*).
- С:** *по го́лосі* (*го́лос*), *про́сіть* (*про́си*); *воло́сє* (*во́лос*), *про́ше́ний* (*про́сити*); *вісью́а* (*ове́с*); *про́шу* (*про́шити*); *па́ша* (*па́сти*); *про́сять* (*про́симо*); *чу́ся* (*чу́си*); *Русь* (*Ру́син*).
- З:** *на во́зі* (*віз*), *возі́ть* (*возі́ти*); *галу́зе* (*галу́за*), *загро́жений* (*загро́зити*); *во́жу* (*во́зити*); *грижа́* (*гри́зити*); *грозя́ть* (*грозимо*); *ма́зь* (*ма́зати*).
- СТ:** *на хресті́* (*хрест*), *пусти́ть* (*пусті́ти*); *ча́стє* (пор. *ча́стіти*), *пуце́ний* (*пусті́ти*); *віщу́н* (пор. *опові́стіти*); *пју́цу* (*пју́стити*); *міщани́н* (*місто*); *пју́стять* (*пју́стимо*); *часть* (*ча́сти*).
- ЗД:** *борозді́* (*борозда́*), *приї́здіть* (*приї́зди*); *ї́жджений* (*ї́здити*); *ні́жджу́* (*ні́здити*); *ї́зять* (*ї́здити*).
- Ц:** *в се́рці* (*се́рце*); *се́рцю*; *вівча́р* (*вівча́*); *овеча́та* (*вівча́*); *кінчи́ти* (*коне́ць*), *хлопчи́на* (*хло́пець*); *хло́пче* (*хло́пець*).

Шелестівкі **л**, **н** м'ягчать ся лишé на **ь**, **н**. Так са́мо і **р** 27. м'ягчи́ло ся коли́сь на **рь**, тепéр **рь** загáльно ствeрдло (**р**), а як і пишеть ся **ря**, **рю**, **ре**, то се вже не означає м'якго́го **р** (гл. 5, 2); і нині́шне **р** в ви́звукі відповідає ча́сом давнóму твeрдóму **р** (*дві́р*, *віте́р*), ча́сом давнóму м'якго́му **р** (**рь**, н. пр. *коса́р*). Ціка́ва річ ста́ла ся зго́дом в украї́нській мо́ві, що коли́шне **лє**, **нє**, **рє**, а так са́мо **цє** ствeрдло у нас на **не**, **ле**, **ре**, **це**. Ма́ємо н. пр. зм'я́гчене **с** на **ш**, в *про́ше́ний* (*про́сити*), **т** на **ч** в *плаче́ний* (*платі́ти*), **але** *хва́лений* (не *хвалений*), *ра́нений* (не *ранений*). Ма́ємо н. пр. **по́ля**, **земля́**, **зе́млю**, **дня**, **день** . . . з м'я́гкім **л**, **н**, ма́ємо **мо́ря**, **мо́рю** . . ., **але** **по́ле**, **земле́ю**, **дне́м**, **дне́ви** . . . з твeрдім **л**, **н**, і **мо́ре**, **мо́рем**. Та́кже і коли́шне м'я́гке **л**, **н**, **р**, **ц** перед **і** да́ло у нас **ли**, **ни**, **ри**, **ци**. Як тепéр поді́бує ся у нас та́кі **лє**, **нє**, **рє** (*весе́ле*, *ба́жанє*, *пі́ре*), то се нові́йші твoри украї́нської мо́ви (з *-лє*), а *-лї*, *-нї*, *-ці* в за́кінченя́х відмінко́вих (*на землі́*, *коні́*, *се́рці*), замі́сть *землі́*, *коні́*, *се́рци*) по́яснюють ся ана́льогією (гл. 122). Прикла́ди:

- Л:** *на селі́* (*село́*), *хва́літь* (*хвали́*); *весе́ле* (*веселі́й*), *хва́лений* (не *хвалений*); *вісла́к* (*осе́л*); *хва́лю* (*хвали́ти*); *неді́ля* (*ді́ло*); *хва́лять* (*хвали́мо*), *ора́я* (*оре́л*); *сі́ль* (*со́ли*).
- Н:** *на весні́* (*весна́*), *боро́ніть* (*борони́*); *пісанє́* (*пісаний*); *боро́ню* (*борони́ти*); *су́кня* (*су́кно́*); *боро́нять* (*борони́мо*); *збаня́тко* (*збан*); *ті́нь* (*ті́ни*).

28. Вісше показано вже, що дієть ся з шелестівкамі *п, б, в, м, ф* перед тими звúками, які загально потягають за собою м'ягчене попередніх шелестівок. Самó собою розумієть ся, що м'ягкє *ль*, якє повстало з *й*, ствєрдло перед *е* так сáмо, як кóжде íнше *ль*. Приміри:

п: *кúплений* (не *куплений*, *купити*); *сплюх* (*спáти*); *кúплю* (*кúпити*); *кáпля* (*кáпати*); *кúплять* і *кúплять* (*кúпимо*).

б: *лю́блений* (не *люблений*, *любити*); *люблю́* (*любии*); *зья́ля* (*зьянути*); *лю́блять* і *лю́бять* (*лю́бимо*).

в: *ло́влений* (не *ловлений*, *ловити*), *здорóвле* і *здорóве* (*здорóвий*); *ловлю́* (*ловии*); *деревля́ний* і *деревя́ний* (*дєрево*); *ло́влять* і *ло́вять* (*ло́вимо*).

м: *ло́млений* (не *ломлений*, *ломити*); *ломлю́* (*ло́мии*); *земля́* (пор. *зє́мний*); *ло́млять* і *ло́мять* (*ло́мимо*).

ф: *тра́флений*, *тра́флю́*, *трафля́ти*, *тра́флять* (*тра́фити*).

29. Íз природи шелестівок *п, в, м* пояснієть ся, що м'ягчене досягнуло дєколи шелестівки *к, г* і на такім місці, де між *к, г* а тим звúком, що виклікує м'ягчене, стоять *п, в, м*. Се бачимо в словах *цвєт* (пор. *квіт-ка*), *звєзда́* (пор. польське *gwiazda*). Тут *к, г* зм'ягчило ся в *ць, зь*, хоч давнїйше писало ся прóсто *ц, з*. Сей спóсіб м'ягчення розширив ся відтак на всі *с, з* перед *п, в, м*, як за ними стоить такє *і* (Ѣ), що спричиняло колісь м'ягчене, і такє *я*, що повстало з *єн, єм*. Длєтóго говоримо і пишємо: *сьнів*, *сьвідок*, *сьвіт*, *сьміх*, *зьвір*, *сьвятій*, *цьвяшок*. . . не *спів*, *свідок*, *світ*, *смiх*, *звір*, *святій*, *цвяшок*. . . Поясненє сєго з'явища лежить в тім, що звúки *п, в, м* витвóрюють ся, як вже відóмо, поза рóтом, тож для артикуляції язикової стоить *к, г, с, з, ц* в тих словах безпосерєдно перед *і, я*.

3. Зміни в визвуку.

30. На кінці слів (у визвуку) в староукраїнській мові могли стоїти самі лишє голосівкі. До голосівок належали тоді также ще **к** (якєсь глухє, невиразне *о*) і **к** (22). Коли однáк вже в староукраїнській мові попáла у визвук якáсь шелестівка, то вона мýсила відпáсти, н. пр. *янйá* (порів. *янйáта*); із **єн** у визвуку робило ся **л** (порів. 39), н. пр. **имл** (*імйá, імєнá*). Аж пізнїйше, як заніміло **к** і **к**, попадали у визвук і шелестівкі. Однáк голосові шелестівкі у визвуку не лєгко вимовити. Протє вимовляє ся на тім місці:

1. *р* по шелестівках без гóлосу, н. пр. *осётр*,

2. так са́мо *л*, *ль* і *м* по шелестівках, н. пр. *цвика*, *мисль*,
Перемішль, *косм*, *провінциалізм*,

3. *б*, *д*, *с* вимовляють ся так, що за́мкнене розмикає ся без гóлосу (ніби то *би*, *ди*, *ск*), н. пр. *гриб*, *плід*, *варс*,

4. *г* стає ся безголосим і вимовляє ся як тіхе *х*, а де́коли цілком опускає ся, н. пр. *мі*, *четвёр* (*четверта́*), *спасі́бі* (*Бо*),

5. при *з*, *зь*, *ж* за́раз такі по пер́шим уда́рі німе́ гóлос, і вони́ шипя́ть да́льше без гóлосу (ніби то *зс*, *зьсь*, *жси*), н. пр. *віз*, *князь*, *ніж*,

6. *в* вимовляє ся після голосіво́к як *у*, після шелестіво́к як тіхе *ф*, н. пр. *кров*, *черв*,

7. *л* замінює́мо загалом в *в* (*у*) в фо́рмах дієсло́вних *хоті́в*, *стріли́в*, *читі́в*, *піші́в*, *кіну́в* . . ., і́за чо́го не пі́ше ся *хоті́л*, *стріли́л* і т. д. (наперекі́р фо́рмам *хоті́ла*, *стріли́ла* і т. д.) Ся зміна звуко́ва по́яснює ся тим, що гóлос, який то́вари́шить ше́лестови при вимові зву́ка *л*, в на́слідок стано́виська язика (як при *о* або *у*) дзвені́ть так як *о* або *у* і до то́го ще так си́льно, що за́глушує ше́лест. В тій са́мій фо́рмі дієсло́вній відпадає *л* по *с*, *з*, *б*, *н*, *г*, *к* і *р*, н. пр. *нас*, *лі́з*, *гри́б*, *ослі́п*, *стри*, *пік*, *тер*, хоть *на́сла*, *лі́зла*, *греба́* . . ., а *т*, *д* звича́йно ви́падає перед *л*, н. пр. *плі́в*, *плела́* (*плету́*), *крав*, *кра́ла* (*краду́*), а́ле бува́є і так, що *л* ви́падає по *д*: *зблі́д*, *зблі́дла*.

Ко́ли в пла́вній бе́сіді прилу́чує ся тісно сло́во до сло́ва, то не ма́ють си́ли пра́вила 1—5 (лише́ пра́вила про уподі́бнене).

4. Зміни в назвуку.

На початку́ слів (в на́звукі) обмінює ся:

31.

1. *в* із *у*, н. пр. *уже́* = *вже*, *все* = *усе́*,

2. *й* із *і*, н. пр. *я йду́* (*він іде́*), *й* = *і* (злу́чник),

3. назвуко́ве *і*, *и*, *й* відпадає цілком в дея́ких слова́х, н. пр. *ма́ти* (порів. *найма́ти*, *імі́ти*), *го́лка* (*шля́*), *гра́ти*, *гра* (= *игра́*).

Та́ким чи́ном я́сно, що при́менники *в* і *у*, так са́мо *із* і *з* (*с*) змі́ли ся зда́вна в оді́н при́менник, н. пр. *в ба́тька*, *у хі́тї*, *з бра́том*, *зі Льво́ва*, *із сестро́ю*.

Сі зміни в на́звукі по́яснюють ся тим, що слова́ в рече́нню тісно ві́жуть ся з собо́ю. Як із *на-у́чити* повстає *навчи́ти*, із *на-і́ти* — *найти́*, так са́мо із *та у́же* — *та-вже́*, із *я йду́* — *я-йду́*.

5. Голосівки без наголосу.

32. Ниніше улєкшенє вимови спочивас в тім, що в складах без наголосу часто вимовляють ся *e* і *o* мєньшим отвором рота нїж звичайно і звучать бїльше як *и* і *у* (гл. 3), н. пр. *менї* (*минї*), *хочеш*, *яблоко* (*яблуко*), *голубка*, *до дому*. Сєго не зазначаємо в письмі.

В деяких разях однак ужє навіть піше ся *у* замість *o*, н. пр. *дарувати* (*дарованийї*), *малювати* (*малюванїї*), *пáрубок* (*робота*).

33. Визвукóвї безнаголосні голосівкї занїмили в деяких разях і лишїли по собі (як що попередна шелестівка дає ся м'ягчїти) лишє м'ягченє яко слїд, н. пр. *повісь* (*повісити*, порів. *місі*, *місіти*), *глянє* (*гланути*, порів. *крїкни*, *крїкнути*, *бубни*, *бубнити*, бо визвук *-кнь*, *-бнь* неможлівий), *учїть ся* (= *учїте ся*) . . ., *вір* (*вірити*, порів. *варї*, *варїти*), *муч* (*мучити*, порів. *учї*, *учїти*), *бав* (*бавити*, порів. *лові*, *ловіти*), *чисть* (*чїстити*, порів. *помісті*, *помістіти*), *зámість* (*замїсто*), *бєзмаль* (*безмáла*).

6. Опуст і вставка голосівок.

34. З деяких слів і форм, що дуже часто в бесїдї повертають, і з деяких слів, що навізують ся до сусїдного слова як складї без наголосу, опускають ся взагалї навіть мєньшї або бїльшї частї цїлком (бпуст): *ще нїні* (*щє*), *щоб* (= *щобї*), *їри* (= *їрише*), *бїльш* (= *бїльше*), *мєньш* (= *мєньше*), *лиш* (= *лише*), *нема* (= *не має*), *печїсь* (замість *печї ся*).

Навпакї вставляють ся *e* і *o* в словах, щоб уможлівити їх вимову (вставка): *сестєр* (*сестра*), *сосон* = *сосєн* (*сосна*), *оонь* або *оєнь* (*оно*), *вўзол* (*вўзла*), *вїдьом* (*вїдьма*) . . .

Дєкотре *e* або *o*, що в подібний спосїб появляє ся межї двомá шелестівкáми, лишє на око вставне, н. пр. *день* (*дня*), *відорвати* (*від-рвати*), *зо мюю* (*з мюю*); бо дійсно повстало такє *e* або *o* з давних голосівок *ь*, *ъ*, котрі лиш тодї замїнили ся в *e*, *o*, коли вимовленє слів або форм булób за тяжкє, а зрєштою затрãтили ся.

При відмінюваню іменників звяляє ся часто в одинóкїм відмінку (а то у мўж. в 1-ім відм. óдн. I-ої і II-ої відмінї, у жєн. в 2-ім відм. мн. I-ої і II-ої відмінї) *e* або *o*, котрóго в дрўгих відмінках не má, н. пр. *нес*, *пса*, *пáрубок*, *пáрубка*, *кравець*, *кравця*, *сотка*, *соток*, *земля*, *земель*. Чи такє *e* або *o* є в тих відмінках

вста́вне, чи в дру́гих відмінках воно́ випуще́не, се пока́зує докля́дна істо́рія ко́жного сло́ва.

7. Роззів.

Так са́мо як задля виго́ди ча́сто обмина́ємо стрі́чу двох або 35. кілько́х шелесті́вок, так обмина́ємо і безпосере́дну стрі́чу двох голо́сівок (рб́ззів), ставля́ючи помі́ж них звук *в*, або *й*, н. пр. *дава́ти* (*да-а-ти*), *розтава́ти* (*та-а-ти*), *даю́* (*да-у*), *наву́к* (= *нау́к*). Але рб́ззів лиша́є ся в слова́х як *неознача́ений, чорнобо́кий, пообі́дати, заадресува́ти* і т. д., бо обі́ ча́сти сло́ва свідо́мо відокре́млюють ся, і в чужі́х слова́х як *оа́за, теа́тер* (але *іде́я*).

Ще і та́ким спосо́бом омина́є ся рб́ззів, що обі́ сусі́дні голо́сівкі лу́чать ся в двб́звук, н. пр. *на-учи́ти* — *навчи́ти, на-іти́* — *найти́, чита́-и* (перві́сно *і*) — *чита́й*.

Та́ким самі́м спосо́бом, як отту́т пока́зано, омина́є ся стрі́чу голо́сівок помі́ж двома́ слова́ми в ре́ченю. Відси́ пішло́, що при́няв ся зви́чай гово́рити, а та́кже і писа́ти н. пр. *вйо́ль* (*у́оль*), *воіо́нь* (*оіо́нь*), *вў́лиця* (*ў́лиця*), *вірлі́* (коли́сь *вурлі́, оре́л*), *від* = *од*, *іострий* (*бострий*), *іорі́х* (*орі́х*). Так повста́ло вже́ в найда́вні́ших ча́сах із назву́кового *а, е* — *я, є*, н. пр. *я́гня* (*agnus*), *я́блоко* (*Apfel*), *є* (*est*).

8. Перезвук ікане.

Украї́нській мо́ві пі́томою є́ така́ пере́міна голо́сівок, що в 36. бо́гатбо́х слова́х *є* пере́ходить на *ї* (*і*), а *о* на *і* (в на́звук на *ві*), скб́ро склад замика́ється ше́лесті́вкою. Така́ пере́міна назива́ється пере́звук ікане́. Н. пр. *лі́д* (*ле́ду*), *ні́с* (*несла́*), *сі́л* (*село́*), *мі́д* (*ме́ду*), *ні́к* (*некла́*) . . . , *рі́к* (*ро́ку*), *мі́й* (*мо́я*), *ні́с* (*но́са*), *сі́ль* (*со́ли*), *ві́сь* (*бо́си*), *ві́вця́* (*ове́ць*), *ві́н* (*вона́*) . . . Як ба́чимо, мя́гчить по-пере́дну ше́лесті́вку та́ке *і*, що вий́шло з *є*, як що́ та ше́лесті́вка мо́же мя́гчити ся, а *і* із *о* не мя́гчить. Для́того ма́ємо з одно́го бо́ку *лі́д*, але́ *мі́д*, а з дру́гого бо́ку *ні́с* (*но́са*), але́ *ні́с* (*несла́*).

У ви́звук сло́ва вистарча́є вже́ одна́ ше́лесті́вка, щобі́ склад був за́мкнений, в сере́дині сло́ва при стрі́чі кілько́х ше́лесті́вок розді́люють ся ше́лесті́вки ме́жи обо́ склади́ так, як пока́зано в 13. 38. Тим поясня́ють ся, чо́му ма́ємо *мі́ст*, а *мо́ста*. *Весі́лля* поясня́ють ся із здво́єня ше́лесті́вок перед *є, я, ю, ї* в де́яких ра́зах; та́ким чи́ном повста́в за́мкнений склад, який спри́чинив пере́звук ікане́. Порі́в. фо́рми, ужи́вані зви́чайно на Укра́їні *весі́лля, значі́ння, житт́я*, і т. д.; здво́єне ше́лесті́вок відта́к де́куди зникло́, але́ ви́кликаний

ним вже раз перезвук лишів ся, як от в словах *значіне, сотворіне, Знесіне, підіре* і т. д.

В сліві *Бог* утверділо ся ікане тільки в деяких, зовсім народних виразах: *нанбі, спасібі, помаійбі, проби* . . ., але кажемо і *бои-дапрости, бодай*. Звичайно під впливом церкви занедбує ся в сім сліві ікане.

37. Правило іканя не має сили:

1. над тими *е і о*, що повстали із **к і ч** (гл. 34). Їх найчастійше пізнати по тім, що вони при відмінюваню випадajúть. Н. пр. *сон (снү), день (дня), мёрти, мер (мру), дёрти, дёрла (дру), швець (шевиць)* . . ., *мох, горб, доц, кождий, черв, смерть* . . ., *вовк, півний* . . .,

2. над такими *е і о*, що тільки вставлені для улékшення вимови, н. пр. *вітер (вітру), сестёр (сестра), волюнь, оіень (волюн), осон, осён (осна)* . . .,

3. в відмінкових закінченнях (6-го відм. одн.) *-ем, -ом*, бо і сї *е, о* повстали з **к, ч**: *учітелем, полем, сонцем, чоловіком, ділом* . . .,

4. над такими *е і о*, що стоять в повноголосї (гл. 38), н. пр. *пóрох, і́лоє, пéред* . . .,

5. в чужих словах: *арéшт, нүмер, дóктор, sóрок, телєфóн* . . ., але вже так же *ніп (нопа), ніст (пóсту), шріт (шрóту)*.

Ікане доконало ся против правила в *кілóк, кінéць* (замість *конéць*), *ластівóк, камінéць* . . . задля другіх відмінків *кілка́, кілком, кінце́м* . . ., де ікане мусіло доконати ся.

Так са́мо против правила склало ся ікане в словах з повноголосом *порі́, вóрїг (вóрог)*; звирце́м до то́го мога́ло послужити *рі́, оборі́, облі́, баті́*.

За те *о, е* не перезвучує ся в словах *запóн, істóт, пришóд, сухóт, вечёр* (2-ий відм. мн.) . . . задля інших відмінків *запóна, запóни* . . .

9. Деякі давні зміни звуків.

38. Повноголос. Звичайно говорить ся у нас *пóрох, і́лоє, пéред, голова́, володі́ти, хороні́ Бóже, зóлото* . . ., але чу́ти так же н. пр. побі́ли йогó на *прах*, сьпівáти на осьмий *глас*, *предві́чний, предві́дити, прочитáти пя́ту глáзу, владі́ка, вла́сть, влáсний, хрaнь́ Бóже*, а в піснях народних ужива́єть ся попри *зóлото* так же і *злóто*, в церкві знов чу́ємо *злáто*.

Усі тоті ф́орми як *з́олото*, *зл́ото* і *зл́ато* зводять ся на *зол-то (порів. німец. Gold) і поясняють ся отсім способом. Вже Пра-словіянам вим́ова *ол* і *ор* перед шелестівкою, а так са́мо *ел* і *ер* перед шелестівкою робила тр́удности, бо вони́ любили тоді́ самі́ тільки отв́ерті, а не замкн́ені складі́. Дя́того повста́ли с́і рíжні ф́орми, з якíх відта́к то одна́, то дру́га, то тре́та в рíжних сло-вінських мо́вах перева́жно приня́ла ся. В польській мові́ (а так са́мо в лужицько-сербських мо́вах) приня́в ся звича́й, говори́ти *zloto, głowa, głos, włodać* (попри *władza, własność* і т. п.), *chronić, broda* і т. д. — переставка. В церковнословянським (а та́кже в болгарським, словінським, хорвацько-сербським і чеським) за́гально приня́ли *злато, гласъ, владѣти, хранити, брада* і т. д. — переставка з зміною голосівки. В українській (а так са́мо в білоруській і російській) мові́ говорять *з́олото, голо́ва, го́лос, володі́ти, хороні́ти, борода́* і т. д., все з двома́ голосівками́ намість одної́, і се назива́еть ся повно́голос.

Я, У з носові́х голосі́вок. Перед шелестівками́ заміни́ло 39. ся в да́вних часа́х, вже у Пра́словян, *ен, ем* на **л**, а *он, ом* на **ж** (порів. польське *ę, a*), бо Пра́словяни не любі́ли, як вже звісно, за́мкнених складі́в. Из *ен* і *ем* повста́ло в та́ким ра́зі́ перед шелесті́вками́, а та́кже у ви́звуку носове́ *є, я*, а із *он, ом* носове́ *о, у*. Відта́к зго́дом носова́тість сих звúків у вимові́ зникла, а лиші́ло ся у нас чі́сте і я́сне *я, у* (артикульоване тільки́ через рот). Так поясню́є ся *я* в *прокля́тий* із *клен* (порів. *клену́*) + *тий* (**клатъ**), *розня́тий* із *пен* (порів. *пу, розпина́ю*) + *тий* (**патъ**), *взя́тий* із **къзатъ** т. зн. **къземтъ** (порів. *вобьму́*), *жав, жа́ла* із **жалъ** (порів. *жну, жéнци*) . . . , *пúто* із *пон* + *то* (**пжто**), порів. *опо́на; дýти* із **джти**, т. зн. *дом* + *ти*, порів. *дму, дймаю*. У нас óтже є́ тепе́р дво́йке *я* (із **л** і **ж**), дво́йке *у* (із **ж** і **ж**), і дво́йке *ю* (із **ю** і **ж**). Рíжницю́ помі́ж дво́йким *я* ба́чимо ще і сьогóдня, порівна́вши *взя́ти, пля́ть, мя́со* з *юди́вля, ка́пля, земля́*. В пер́шм ра́зі́ *я* є́ **л** і дя́того нема́ вста́вного **л**.

Тільки́ в оди́м ра́зі́, а то в відмінкóвм закінченю́ м'я́гких пні́в (т. зн. по *ј*) **л** заміни́ло ся відта́к у нас в **к** = *ї* (*і*). Се ста́ло ся в 4-ім відм. мн. му́жеських іменникі́в (*мі́сяцї, корчї*), в 2-ім відм. одн. і в 1-ім і 4-ім відм. мн. же́нських іменникі́в (*неді́лї, рóжі*).

Да́вні голосі́вки љ, љ. Да́вні голосі́вки **љ, љ** (гл. 22, 30) 40. за́німили і ви́пали, як сло́во мо́жна бу́ло без них вимови́ти, або пере́йшли в *о* і *е* (гл. 34). Ко́ли в я́ким сло́ві́ найшло́ ся б́льше

тих голосівок, то лиш кожда друга могла випасти; випадала отже правильно кінцева і третя від кінця, н. пр. *швець, шевця* (порів. церковнослов. *шквць, шквца*). Хоть в слові *швець* стоїть і тепер на кінці *ь*, то се *ь* стоїть тут тільки для означеня м'ягченя, бо як *к* випадало, то зм'ягчило шелестівку перед собою, а зм'ягчену шелестівку відріжняємо від твердби знаком *ь*.

В закінченях прикметників муж. р'оду, а так само в закінченю 2-го відм. деяких іменників і 6-го відм. одн. жен. іменників шелестівкової відміни подібуємо *-ий, -ию*, н. пр. *молодій, людій, дверій, частю*. Се *и* перед *й, ю (ій)* виводить ся із *к* або *кь*, якé перед *й* мусіло продовжити ся.

41. **Звук ї, і.** Знаємо вже, що в українській мові повстає *ї, і* із *е, о* (гл. 36). Маємо однак ще і такé *ї, і*, що є собі осбною, незмінною голосівкою, н. пр. *тїло, сїно, цїна, віра, міра, ріка, вітер, відїти, терїти, грамотїй, бабїй*... Се *ї* або *і* вийшло із давної голосівки *к*. Вонó завсїди м'ягчило і м'ягчить попередню шелестівку, як що вона давала ся зм'ягчити; тільки по таких шелестівках, що зовсім не дають ся м'ягчити, стає *к* прбстим *і*. Для того *тїло*, але *віра*.

Вонó не завсїди вимовляло ся так, як тепер. Через порівнанє з іншими слов'янськими мовами доходимо до того, що колись означало *к* тільки, що двозвук *іє*. По *й* і по *ч, ж*, які в наслідок м'ягченя повстали із *к, г*, сей двозвук, коли на нїм ще до того спочивав наголос, розширив ся в двозвук *іа, і* зліло ся відтак з *й* і м'ягким *ч, ж*, і так повстали ф'орми *стояти* (*стой + ѣти*), *кричати* (*крик + ѣти*), *лежати* (*леж + ѣти*), *обичай* (*об-вык + ѣй*), *печаль* (*пек + ѣль*).

42. **Звук и.** Коли порівняємо слова *дячіха* (*дяк*) і *Туркіня* (*Турок*), *боїня* (*бог*), *дружіна* (*друг*), то бачимо ту ріжницю, що раз *к, г* перед *и* м'ягчить ся, а другий раз ні. Се походить відси, що в першій разі *и* було колись *і* (писало ся *и*), а в другім разі *и* було колись *кь*, перед яким ніколи не м'ягчили ся шелестівкі. Зг'одом об'а сї зв'уки *и* і *кь* зліли ся до к'упи і тепер нема між ними в українській мові ніякої ріжницї. У нас однакóво звучать *їти, тїтати, сіла, посилати*, але в польській і російській мові є ріжниця: *ріє, рутає, сіла, посулає* — по російськи: *сила, посылає*. Однак по *й* задержало *и* ще й доси свій давний звук *і*, н. пр. *соїти* (*дой - ити*), *країна* (*край + ина*), *б'юще* (*бой + ище*).

43. **Перезвук словотвірний.** При твореню іменників з корінїв або з дїєслів і при твореню дїєслів наворот'ових бачимо прастару

переміну голосівок. Ся переміна сполучена завсіди з наросткованем (хоть наростка деколи вже і не відко) і з переіначенем значіня. Через те, що вона відбуває ся при твореню слів, називаємо її перезвук словотворний. Так бачимо, що стоять супроти себе отсі голосівкі:

е—о: *везти* — *вѣза* (виз); *вѣсти* — *вовѣзда*, *водіти*; *жену* (жнати) — *розін*, *юнїти*; *плести* — *плѣта*; *мёрзнути* — *морѡз*.

е—ї (і): *заплету* — *заплітаю*; *замету* — *замітаю*; *брехати* — *набрѣхувати*; *летіти* — *літаю*; *чекати* — *очікувати*;
Се *ї (і)* було колись **ѣ** (гл. 41).

Після таких взірців также: *зберу* — *збіраю*.

е—и: *зберу* — *збираю*; *мёрти* — *умираю*; *клену* — *проклинаю*; *жну* (жениць) — *обжинаю*; *геміти* — *грімати*; *тёрти* — *розтирати*.

е,ї(і)—а: *гребтіи* — *граблї*; *перелїзти* — *лази*, *перелазіти*; *сїсти*, *селѡ* — *сад*, *садіти*; *різати* — *образ*.

Се *ї (і)* було колись **ѣ**.

и—ї (і): *світати* — *світло*, *світїти*; *цвісти* — *цвіт*; *ліпнути* — *ліпїти*; *вісіти* — *повісити*; *тіхо* — *потїха*; *відїти* — *відати*.

Се *ї (і)* було также колись **ѣ**.

и—ой: *біти* — *бѡю* (бий); *віти* — *повѡю* (повій); *ніти* — *наній*, *напѡвати*; *їти* — *їній*, *їнѡти*.

(о)—и: *звати* (зову) — *називати*; *дму* — *дїмаю*; *нагну* — *нагинаю*; *рвати* — *розривати*; *сїати* — *висисїати*; *вісьже* — *висихїав*; *пїшлѡ*, *пѡсли* (пѡсол) — *посїлаю*; *спїти*, *снү* (сон) — *висиплїати ся*.

Тут *о*, де його відко, є лиш заступником давнього звѣка **ѣ**, якє зрештою вїпало, а *и* повстало з **ы** (гл. 40, 42).

(о)—у: *тхїр*, *тхнїти*, *здѡхнути* — *дух*, *стїхлий*; *схнїти*, *сѡхнути* — *сухий*.

Тут *о*, де воно показуєть ся, заступає также **ѣ**.

и—ов: *рїти* — *ровї* (рів); *крїти* — *покрѡва*.

Се *и* відповїдає давньому **ы** (гл. 42).

и—ав (ва): *сміти* — *слїва*; *кїснути* — *квас*.

І се *и* відповїдає также давньому **ы**.

о—а: *помѡжу* — *помаїаю*; *скѡчїти* — *скакати*; *їонїть ся* — *ганїє ся*; *догорїти* — *догарїти*; *вхѡплю* — *хапїаю*; *мочіти* — *мачати*; *котїти* — *качати*.

я—у: *взїати* — *вїзол*; *тянїти* — *тунїй*; *трястї* — *трус* (землї), *трусїти*; *рознїтий* — *пїто*.

Сї *я* і *у* булї колись носовїмаи голосївкїмаи **ѣ** і **ж** (гл. 39).

10. Деякі подробиці.

44. **Переставка звуків і складів.** Рідко коли переставляють ся звуки і склади в слові, н. пр. *ведмідь* (зам. *медвідь*), *намісто* (зам. *моністо*), *бондар* (зам. *боднар*), *колонні* (зам. *коноплі*).

Милозвучність. Голосівка першого складу часом вирівнює ся з голосівкою наступного складу: *баіітий* (*боіітий*), *гарячий* (*горячий*), *манасті́р* (*монасті́р*).

ЧАСТЬ ДРУГА.

А. СЛОВОТВОРЕНЄ.

Части мови і їх поділ.

Всі слова мови гуртують ся після того, що вони означають, або до чого служать. З огляду на се слова розпадають ся на девять гуртів і се є т. зв. части мови: 45.

1. іменники, се назви осіб або річий, т. зн. такі слова, котрими іменують ся особи або річи;

2. прикметники, що виражають прикмети особи або річи;

3. заіменники, що самі не іменують особи або річи, але вказують на них і таким чином стоять замість імен;

4. числівники, що виражають число осіб або річий або служать для інших числових понять;

— сі чотири части мови називають ся іменá —

5. дієслова, що виражають чинність або стан якоїсь особи або річи;

6. прислівники, що означають час, місце, ступень, причину, спосіб і інші обставини, серед яких щось є або діє ся;

7. приіменники, що поставлені перед іменами (і перед прислівниками) вказують, в яким стосунку до чогось щось є або діє ся:

8. залучники, що лучать слова або цілі місли;

9. оклики, що ними властиво не висказуємо міслий, а тільки коротко виявляємо чутя.

Н. пр. 1. *В тім домі мешкає чоловік і жінка; у них є двое дитий. Іван і Марійка, а на господарстві корови, пес і кури.* —

2. *Добрий слуха дорогий.* — 3. *Він і моя сестра ходять до сеї школи.* — 4. *Третий із тих п'яти домів се наш дім.* — 5. *Він лежить і хоче спати.* — 6. *Завтра раненько будемо там дуже*

добре бавити ся. — 7. **Над рікою коло** церкви **в**ібудуємо **ще** **перед** зимою **школу**. — 8. **Не їд**ж нічою **або** дуже **м**ало, **коли** ти **не** **здоров**. — 9. **Ого! Ба!** ¹⁾.

46. Розріжніємо чотири особні групи іменників:

1. іменá власні, то є такі іменá, що ними імену́ють ся поодинокі особи або річи, н. пр. *Петро́, Васи́ліна, Ша́шківич, Київ, Галичина́, Карпати́, Дністе́р*, (товариство) *Просві́та*,

2. іменá гатункові, то є іменá, що ними імену́є ся однаково всяка особа або річ одного і того самого гатунку, н. пр. *швець, чоловік, пес, місто, край, гора, ріка, кінь, чобіт*,

3. іменá збірні, т. зн. іменá, що ними імену́є ся збір осіб або річий, котрі поодинокю не можна назвати тим самим словом, н. пр. *військо, товпа, чередá, ліс, купа*,

4. іменá матерій, т. зн. іменá таких річий, що всяка їх частина імену́є ся тим самим словом, н. пр. *золото, лід, вода, вóздух*.

Буває і такé, що якéсь слово із своєї первiсної групи переступає в иньшу групу. Так пр. *підкова, лобода, зонта, чернець, коїт, курка, каплюн*, можуть стати іменами власними, а знов імя власне *Карст* уживає ся так же як імя гатункове (*Частина полуднівих Альп стала карстом*); *Швед, Турок* набирає значіня збірного імя в виразах *воювати з Шведом, з Турком*.

47. Заіменники ділять ся на сім груп:

1. заіменники особові, що заступають іменá осіб: *я, ти, він*;

2. заіменник зворотний заступає імя підмету в тім разі, коли воно в реченю стає своїм власним предметом або взагалі попадає в иньші стосунки до себе самого: *ся*,

3. заіменники присвійні заступають 2-ий відм. імени властителя: *мій, твій, свій, наш, ваш, свій* (їсній),

4. заіменники указові вказують на особу або річ: *той, сей, такий*...

¹⁾ В деяких разах поділ на части мови не дасть ся легко перевести. Так заіменники неозначені *богато, всі, дехто*... можна уважати числівниками. Деякі прислівники сполучують ся з певними відмінками, н. пр. *завже і поперек* — *завже ріка, плота*... Так само стають прислівники залучниками, н. пр. *потім* (гл. 245, 1), *скоро*, а приіменники стають часом прислівниками, н. пр. *з, зо, із*, (*зо двайцять корон* = око́ло, менше більше 20 корон; *от він вам присла́в щось із тiслячу книжок*; *буду там з годину*; *тут є зо два кірiї жiтiа*; *вже́ тiму є зо двi недiлi*). І перечку не годі назвати просто прислівником, бо вона не вказує на ніякі такі обставини, серед яких щось є або діє ся.

5. заіменники пита́йні, що німи пита́ємо ся за особою або річню: *хто, що, котрій, чий* . . .

6. заіменники відно́сні заступають імя́ названої вже особи або річи так, щоби́ до того́ навязати нову́ підрядну гадку: *хто, що, котрій, чий* . . .

7. заіменники неозначені заступають імя́ докладно неозначеної особи або річи: *весь, хтобудь, дехто, хтось, щось* . . .

Числівники ділимо на головні, що показують число́ (кілько є) осіб або річий, н. пр. *один, два, сто, оба*, збірні, що показують, кілько є осіб або річий при купі: *двоє, четверо, двійцятеро*, і порядкові, що показують місце якоїсь особи або річи в ряді: *перший, другий, третій* і т. д. 48.

Чинности, події або стан можемо, добираючи до того́ відповідне дієслово, виразити так, що вони́ доходять до якогось кінця́ або скютку, або наважують ся до того́ дійти; дієслово, яко́го в тім разі ужива́ємо, назива́є ся докóннане. Інші дієслова́ не здатні, вказувати на такий кінець або скюток, і називають ся протé недокóннані; вони́ виражають, що означені дієсловом чинности події або стан в якійсь одній хвилі (одним протятгом) відбувають ся, тривають, або що вони́ (наворотами) повторяють ся; після́ того́ між недокóннаними дієслова́ми розріжнюємо протяго́ві і наворото́ві дієслова́. Отсі гадки маю́ть наглядно показати, що є дієслова́ 1. недокóннані, а) протяго́ві, б) наворото́ві, а що 2. докóннані: 49.

1. а) **везти**, б) **возити**, 2. **звезти**: *Де тепер Іван? Везе сїно юстинцем.* — *Що робить нині Іван? Возить сїно.* — *Як звезе сїно, піде орати.*

1. а) **летіти**, б) **літати**, 2. **полетіти**: *Там летить куля.* — *Літаки літають вечером.* — *Уважай, бо пілка полетить у вікно.*

Деякі дієслова́ призначені немòв на те, щоб іншим дієслова́м бу́ти на услóги. В *буду читати* лишé *читати* виража́є чинність, а *буду* показу́є, що чинність читання паде́ в будучність; таке саме́ бачимо в *читати му*. І в *читав би* лишé *читав* виража́є чинність, а що йно *би* (давна́ дієсловна́ форма від *бути*) показу́є, що ся чинність не дійсна, а лишé можлива́ або подумана. Такі дієслова́ називають ся помічні.

Подібно сто́ять іншим дієслова́м на услóгах такі дієслова́, як *хотіти, мо́чі, мје́сти, ма́ти, ста́ти, поча́ти* . . . В *поча́ли пла́кати* лишé *пла́кати* означа́є чинність, а слóвом *поча́ли* зазнача́ємо бли́зші обста́вини, коли́, як і т. п. чинність пла́каня поча́ла ся. Такі дієслова́ називають ся способо́ві.

50. Прислівники ділять ся з огляду на їх значіне 1. на прислівники місця, н. пр. *дома, нідé*; 2. часу, н. пр. *завтра, потім, рано*; 3. способу, н. пр. *дарémно, нішки*; 4. ступня і міри, н. пр. *навіть, дуже, трóхи, тільки*; 5. причини, н. пр. *длято́ю, óтже* і т. д.

Окрім того бувають одні указові, інші питайні, інші знов відносні, а інші нарешті неозначені, н. пр. *тут, тепér, так, де, коли, як, дець, ко́лись, якось* (гл. 172, 174, 176, 180).

Пень і закінчене.

51. Іменá і дієслова дають ся відмінювати, т. зн. вони приймають різні закінчення, щоб ними виразити різні стосунки (гл. 105, 188—193), н. пр. *ученик читає — ученики читають, учениця читала — учениці читали*. Треба протé розрізнити пень і закінчене: *ученик-и, чита-є, чита-ють, читал-и*...

Пень є тотá часть слова, що є основою всяких е́го форм ¹⁾.

Відкля́ беруть ся пні́ і як їх уживаємо до твореня нових слів, се́го учи́ть нау́ка словотвореня; а як відмінні слова при своїм уживаню як до потреби відмінюють ся, се є предметом нау́ки відмінюваня.

Слова питомі і чужі.

52. Найбільша часть слів української мови є від непамятних часів єї власностію, оддіченою з праслов'янської мови (слова питомі), н. пр. *а, і, на, ти, три, Бог, вода, нога, спати, нілий, сестра, відіти, чоловік, просіти, двиніти, дарувати*... Деякі слова Українці переймили з інших мов; та всеж в українській мові чужих слів менше ніж в сусідних мовах.

53. Чужі слова переймають ся при різних нагодах; так Українці:

1. приймили обряд від грецької церкви, відси взяли ся у нас грецькі і церковно-слов'янські слова, н. пр. *амі́ня, а́мнь, а́нгел, апо́стол, а́ртос, Васи́лій, владі́ка, воскресну́ти, дяк, сване́ліє, єпископ, катехі́т, ле́пта, монасти́р, парáфія, пі́п, пі́ст, ска́рбона, сотвори́ти, спасе́ніє, хрест, це́рква*;

¹⁾ Розрізнити пень і закінчене не так легко; бож буває і так, що неоднó закінчене ліше причислити до пня. При практичній науці найліше угадати за пень сю часть слова, котра не зміняє ся. Зрештою буває, що і пні́ при відмінюваню зміняють ся, н. пр. *овес — о́вса, о́вня (овня-а) — о́вель, дж-ти — ом-у*...

2. урядили свої шкóли на подóбу шкóл íньших нарóдів і брали все бiльшу учáсть у вiсшiй европéйськiй осьвiтi, вiдси н. пр. *áвтор, адрéса, акадémия, áркуш, бакалiяр, газéта, гiмназия, дра́ма, друкува́ти, жу́рнал, зооло́гiя, кварта́л, кля́са, крейда́, лiнiя, нóта, нíмер, портрéт, про́ба, провiнция, рахува́ти, смак, флéт, шкóла*;

3. через держáви, в котрих жи́ють, познакоми́ли ся iз чужи́ми вiйськовiми i судовiми мóвами, вiдси н. пр. *адвока́т, акт, арéшт, áрмия, багнéт, ба́нда, бунт, ва́рта, свалт, драгу́н, ка́прал, квати́ра, князь, компáнiя, кордо́н, коро́ль, мельдува́ти, мíштра, офiцiр, панíвка, пара́да, пíшка, форте́ца, фонд, фунда́цiйний, и́сар, цар, ша́бля, шрíт, ште́мпель, штурм*;

4. через всi часi торгува́ли з чужи́ми купця́ми i купува́ли чужi това́ри, вiдси н. пр. *австе́рiя, áгрест, акса́мит, акчи́за, анта́ба, аптiка, ари́шiн, атлас, баво́вна, базáр, ба́рва, бербе́нция, бриль, бума́га, бутéлька, ва́нна, ва́та, вино́, галу́н, герба́та, гату́нок, грис, еда́б, ка́ва, камфо́ра, капелю́х, капю́ста, ка́са, крам, крейца́р, крохма́ль, купи́ти, лотéрiя, о́ко (мiра), оли́ва, о́лий, о́ренда, ри́ж, зми́ль, шовк, шту́ка, фла́шка, фунт, цу́кор, чай*;

5. навчи́ли ся рíзних ремесéл вiд чужинцíв, вiдси н. пр. *алькíр, ба́люк, варста́т, газ, га́нок, свiнт, сзиме, гíнс, гни́п, гóнта, гру́нт, дах, кля́мра, ко́рба, ма́йстер, о́рчик, па́ра (дво́є), ри́мар, сма́рувати, сма́лець, сте́льмах, шва́ри, шру́ба, шта́хети, фíрман...*

Чужi слова в украiнськiй мóвi взíти поперeд всьогó:

54.

1. з по́льського, н. пр. *ми́ць, цíкавий, обiця́ти,*
2. з церкóвно-словíнського, н. пр. *влади́ка, воскрéснути, сотвори́ти, спасéнiє, Васи́лий,*
3. з нíмецького, н. пр. *купи́ти, мельдува́ти, вiдта́к*
4. з турeцького, пр. *гайдама́ка, ка́рий,*
5. з росiйського, пр. *юхт,*
6. з iта́лiйнського, пр. *це́ра,*
7. з литóвського, пр. *бриль,*
8. з волóського, пр. *румеза́ти,*
9. з гре́цького, пр. *со́рок,*
10. з мада́рського, пр. *бербе́нция,*
11. з фíнського, пр. *зми́ль,*

Але найбiльша часть чужи́х слiв чужi у́же в тих мóвах, з котрих Украiнцi собi iх переiмили. Так луча́е ся, що чужi слова вiйшли:

55.

з німецького через польське до української мови, н. пр. *брітик*, або

з латинського через польське, н. пр. *аркуш*, *фундуш*,

з французького через польське, н. пр. *трибушон*,

з грецького через німецьке а відси через польське, н. пр. *антика*,

з німецького через чеське а відси через польське, н. пр. *єдвáb*,

з грецького через церковно-словянське, н. пр. *áтел*, *лéпта*,

з італійнського через церковно-словянське, н. пр. *винó*

з єврейського через грецьке а відси через церковно-словянське, н. пр. *áмінь*, *скарбóна*,

з латинського через німецьке а відси через церковно-словянське, н. пр. *пін*, *піст*,

з латинського через німецьке, як *адвокат*, *крéйда*,

з італійнського через віденське, як *шпагáт*,

з німецького через італійнське, а відси знов через німецьке, як *бáнда*...

56. Не чужі, але після чужих взірців утворені є н. пр. отсі слова: *краснопись* (каліграфія), *живописець* (грец. ζωγράφος).

Корінь.

57. Із своїх пітомих, а також із чужих слів творять ся нові слова; і між найстаршими українськими словами є багато таких, що вже утворені з простіших складових частий. Так слово *дарувати* містить:

1. закінчене *-ти* (як *просіти*, *двиніти*, *пісти*...),

2. *-(в)а-*, що появляє ся перед сим закінченням також і в інших словах, як *давати* (*дар*), *брати* (*беру*), *писати* (*пішу*),

3. *-у-*, котрим творить ся багато нових дієслів з іменників і з інших слів, як *вірувати* із слова *віра*, *телеграфувати* із *телеграф*,

4. *-р*, котрим з дієсловного пня *да* (*дати*) утворений іменник *дар*, як н. пр. також із пня *ти-* (*тіти*) іменник *пир*,

5. *да-*, первісник мови, котрий уже не дає ся дальше розложити, і від котрого пішла ціла отсія родина слів:

да-: *дати, відати, від-, до-, на-, по-, про-, роз-, удати, давати, ви-, до-, з-, на-, при-, про-, роз-, у-, пороздавати, відане, додіване, продавць, дане, даток, до-, за-, по-, придаток, датель, здатний, дача, задача, дачка, дар, дарити, дарувати, по-, роздарувати, роздаровувати, даром, дармо, надармо, даремно, даремний, дармоїд, дарінок, подарінок...*

Поєдінчий склладник *да-*, що є основою всіх цих слів, називається *корінь*. Інші *коріні* є н. пр.:

ста-: *стати, станути, вистати, в-, ді-, зі-, на-, о-, пере-, при-, роз- ся, пов-, позістати, ставати, ви-, від-, ді-, зі-, на-, о-, при-, роз- ся, уставати, сталий, несталий, усталити, устален, стан, нестатний, становити, по-, установити, поустановляти, обстановка, установка, становище, останок, перестанок, прістань, стадо, стадник, став, ставок, ставочок, суств, застав, підстава, постава, устава, ставка, заставка, обстановка, ставити, виставити, до-, по-, пред-, при-, уставити, ставляти, в-, від-, до-, уставляти, ставлен, уставлен, уставлюван, статок, о-, до-, недостаток, достаточний, постать, стайня, стояти, пере-, постояти, достойний, достойник, достойнство, постійний, стійність, стійло...*

сед: *сїсти (сїду), в-, по-, зсїсти ся, сїдати, о-, посїдати, посїдане, посїдатель, сїдло, сїдлати, сїдало, село, сільський, селянин, оселя, поселити, присїлок, сїбїти, висїдити, за-, посїдїти, ви-, засїджувати, сїдїха, сїдень, сїдьма, сусїд, сусїда, сусїдка, сад, садок, садочок, садити, саджати, пересїджувати, осїда, посїда, досїда, садовина, садівник, саджа...*

мог-: *мочї, з-, пере-, по-, спомочї, зне- ся, зане-, рознемочї ся, підмога, моготї, може, вельможа, можний, можна, можливість, можливий, неможливий, можливість, уможливити, поміч, нємїч, помічний, нємїчний, помічник, помічнийя, ви-, до- ся, з-, пере-, по-, допомаїти, знемаїти, вимїане, змїане, помаїч...*

би-: *біти, за-, про-, роз-, убїти, битє, бич, бітва, за-, роз-, убивати, розбишак, розбишачтво, бїй, побїй, бїйка, бовбїй, бовбїще, побовбїще, бойкий, бїйце, бїяк, забїяка, розбїйник, убїйство...*

Корінь може заразом бути пнем слова, н. пр. **да-:** *дати, дам, дав, даний, дай...*, **ста-:** *стати, став, ставши...*, **пас-:** *пастити, пасї, пас...* 58.

Та зрештою порів. замітку в 51 (нотка).

Понайбільше пень слів виводить ся що йно з коріня через додатки та через зміну голосівок, н. пр.:

да :- 1. дар-: дар, дари, -ів...	сед :- 1. се(д)л: село, села, селах...
2. дару-: дарую, -ємо, -й...	2. сід-: сісти, сів...
3. дарува-: дарувати, -ав...	3. сідла-: сідлати, -ав, -ай...
4. дарун(о)к-: дарунок, -нку...	4. сусід-: сусід, -а, -ови...
5. подарун(о)к-: подарунок, -нку...	5. сусід(о)к-: сусідка, сусідок...

Наростки, приставки, зложене.

59. Нові слова творять ся із старіх, наколі

1. на старім пні наростуть ззаду на́ростки, причім змінює ся деколи корінна́ голосівка (гл. 43), н. пр. *хлоп* — *хлопець*, *хлопчик*, *хлопчина*, *хлопчина*, *хлопиче*, *хлопчице*, *хлопський*; *баба* — *бабка*, *бабуня*, *бабуся*, *бабусенька*, *бабиче*, *бабий*, *бабин*, *бабський*; *літати* — *літати*,

2. до старого пня приставимо зпереду́ приставки, н. пр. *стати*: *в-*, *на-*, *пристати*, або

3. два старі пні зложать ся в одін новий, н. пр. *великдень*, *листопад*¹⁾.

I. Наростки.

60. В українській мові маємо багато розмаїтих на́ростків. Вони становлять творчу силу мови: а саме через такі загально зрозумілі додатки ззаду до готових вже слів творимо із сих слів нові слова, що дістають таким чином зовсім інші, відмінні від старіх слів значіння, але все такі мають з ними якусь звязь; відтак служать на́ростки та́кже і на те, аби в понятях, виражених старіми словами, зазначаючи різні відтінки і зміни. Приглянувши ся з близька словам утвореним якимнебудь на́ростком, можемо зіркувати, в яким напрямі на́росток змінює або відтінює значіне первісного слова або пня. Одні на́ростки служать на те, аби з дієслова або дієсловного пня утворіти іменник, що означає діланє (*битє*, *додаванє*, *друкованє* . . .), або імя діяча (*косар*, *жениць*, *орач* . . .); інші знов на те, аби зазначіти похідженє від когось, від чогось,

¹⁾ З причини, що найбільша часть приставок є собі словами для себе, то про границі між приставкованем а зложенем слів можна ріжно думати; в практиці се не має ваги.

із якбсь місцевости (*попівич* = син попа, *царівич* = син царя, *Києвлянин* = родом з Києва, *Желехівський* = родом із Желехова), абі вказати на те, чим щось робить ся (*бігло, крило...*), абі означити якусь прикмету (*мокрій, червоний, волохатий, баністий, гіркий...*), інші знов на те, абі погрубити або здібніти якесь понятє (*каменюка, коняка, дідиче, величнний, довжезний... візок, голубчик, лічко, млиночок, дїшечка, батечко, сердєнько, голубонька, Антось, Петрусь, цєрковия, винце, віконце, малєнький, малєсєнький, малєський...*), або абі степенувати прикметниковє повяте (*вищий, лєкший, сильнїйший...*) і т. д.

Якє значїне має кожний поодинокий на́росток, се каже Українцеві живє чутє мови ¹⁾.

Деякі на́ростки українська мова зложїла собі згѳдом із двох пєрвісно окремих на́ростків (*-те, -анє, -ованє, -очок, -очка, -очко, -ечка, -ечко, -енька, -ятко, -арня, -альня, -ович, -аний, -ований...*), так що не відчуває ся вже бїльше двох рїзних на́ростків і уживає їх мова тепєр як поєдїнчих на́ростків для творєня новїх слів.

Найчастїйше уживають ся отсі на́ростки :

Для творєня іменників:

61.

1. Назви дїячїв. З дїєсловних пнїв:

- тель: *учитель, приятель, писатель...*
- (е)ць: *женець, швець, кравець, купець...*
- ч, -ач: *орач, ткач, грач, слухач, помаіач...*
- ар, -яр: *юляр, пекар, токар...*
- ак, -як: *співак, піяк, біяк, різак...*
- ун: *свистун, білун, брехун...*
- аль, -аля: *коваль, шваль, прала...*

¹⁾ В богато словах української мови є такі на́ростки, що живє чутє для них у нас зовсім затратило ся. Такими на́ростками нові слова вже бїльше не творять ся. Н. пр.:

-ъ, -а, -о: *грїм, швіт, грїб, мох, мороз, дух, ніс, бїй...*, *рука, коса, ліна, мѳха...*, *чолв, мѳсо, молоко...*; -їь, -ја, -је: *злбїїй, плач...*, *вельмѳжа, душї, капля...*, *пѳле, лѳже...*; -ь: *сїль, мїдь, рїч, мазь...*; -гъ, -га, -го: *дар, мїра, ребрѳ...*; -мен: *їмѳя, тїмѳя, вїмѳя...*; -ьта, -ьто: *вїдьта, письмѳ, бїльмѳ...*; -то: *пѳто, злѳто, жейто...*; -нъ, -спъ, -зпъ: *прїстанъ, піснь, бѳлїзнъ...*; -нїь: *вѳзєнь, сєрпєнь, швїтєнь...*; -тѳ: *нѳнасть, смєрть, нїч, нѳвїсть...*; -ьда: *прѳва, крїва...*; -ьба, -оба: *прѳьба, сївѳба, борѳьбѳ, злѳба...*; -тва: *молїтва, брїтва...* і т. д.

Значїне слів згѳдом чѳсто змїнюєть ся, длятѳго і на́ростки нерѳз тратять своє пєрвісне значїне.

2. Назви осіб після якбїсь прикмѣти (з прикмѣтників і дієприкмѣтників):

-ик, -иця: *ученик, учениця, грѣшник, грѣшниця...*

-(е)ць, -иця: *чернѣць, чернїця, слѣпѣць...*

-ак, -як: *простак, голяк, свояк...*

-яга: *бідняга, добряга...*

3. Назви робітників після знáряду áбо прѣдмету роботи (з іменників):

-ар, -яр: *весляр, столяр, юнцár, косár, вівчár, шкляр, сїдляр...*

4. Назви осіб після принале́жності до кра́ю, на́роду, ста́ну (від іменників):

-ин: *Русин, Болгарїн...*; -янин (-анин): *Римлянін, Києвлянін, міщанїн, селянін...*

-ян-: *Римляни, міщани, селяни...*

-(е)ць: *Австрієць, Італїянець, Коломієць...*

5. Назви осіб áбо звїрят після принале́жності до яко́гось рóду (від іменників):

-ич: *панїч, дїдич, Кужьмич...*; -ович, -евич: *попівич, царєвич, Максимівич...*

-енко: *боднарєнко, Кравчєнко, Шевчєнко, Науменко, Основяненко...*

-івна: *попівна, Поповичівна...*

-юк: *Павлюк, Данилюк...* -чук: *міщанчүк, Мельничүк, Василиничүк...*

-я(т): *гуся, курця, кізля...*

-ятко: *курятко, качатко...*

6. Назви самців (від іменників):

-ак: *гусак, лошак...*

7. Назви жіно́к, самі́ць (від іменників):

-иця: *царїця, вовчиця, лисїця, самїця...*

-иня: *боїня, Туркїня, княїня, Нїмкїня...*

-иха: *дячїха, ковалїха, Василїха...*

-ова, -ева: *братовá, королєва, Петровичєва...*

-ка: *голубка, кўрка, гўска, Болáрка...*

8. Назви знарядів, предметів до яковісь роботи

(від дієслів):

- ло, -сло:** *рало, міло, шило, крило, ріло, зирбло, біліло, чорніло, весло, масло...*
-иво: *кресиво, паливо, прядиво...*

9. Назви місця, де щось діється або є (звичайно

від іменників):

- исько, -ище:** *бінисько, -ище, моїще, пожарище, житнисько...*
-ня, -зня: *робітня, цегільня, кухня..., -арня:* *прачка́рня, кни́жарня..., -альня:* *спальня, їдальня, копальня, читальня..., -івня:* *возівня, ледівня...*

10. Здрібнілі і пєсліві назви (від іменників):

- к, -ка, -ко** ¹⁾: *візок, качок..., татко, Грицько..., річка, книжка..., лічко, бочко..., -очок, -очка, -очко:* *листочок, млиночок..., голівочка, ягідочка..., ніздочко, діточкі..., -ечок, -ечка, -ечко:* *бережечок..., батечко..., дужечка..., явчкó..., -ичок:* *коничок..., -ичка:* *водичка, сестричка..., -енька, -їнка, -енько, -ейко:* *батенько..., керниченька..., матінка, сердєнько, -ейко..., -онько, -ойко, -онька:* *соколóнько, лїсóйко, рїбонька...; -ятко, -яточко:* *поросятко, поросятчóчко..., -иченько, -иченька:* *кониченько, травиченька..., -инка:* *хатинка, сорочинка...*
-ик: *вóзик, дощик, коник..., -чик:* *воробчик, голубчик...*
-(е)ць, -ця, -це: *камінець, цєрковця, віконце, колїсець...*
-ина: *дівчина, хатина...*
-уня: *бабу́ня, маму́ня...*
-я(т): *санча́та, оцєня́та...*
-сь, -ся: *Антóсь, Івась..., Кася...*
-усь, -уся: *Петру́сь, бабу́ся, Мару́ся...*

11. Збільшені і грубі слова (понайбільше від іменників):

- исько, -ище:** *банисько, -ище, хлопчїсько, -ище, дівчище...*
-ака, -яка; *рубáка, забіяка, коня́ка...*

¹⁾ Ті на́ростки звучали коли́сь (до́ки ще жи́ли **ъ** і **ь** як голосі́вки): **-ънъ, -ька, -ько**, або **-ькъ, -ька, -ько**. Дя́того то не́раз ба́чимо змя́гчену шєдєстї́вку перед да́внім **ь**, н. пр. *ру́чка* із *гукька*, *кни́жка* із *кнїжька*, *плу́жбк* із *рїдїжьк*. Голосі́вка *о* в *плу́жбк*, а так са́мо в *ручóк, книжбóк* і т. п. повстáла через ана́лòбію до *вїзóк, жєтїбóк...*

- юк, -юка: *віслюк, гадюка, каменяка...*
- уга, -юга: *злюдяга, ханюга, козарлюга...*
- ач: *бородач, носач...*
- уля: *ропюля, дівюля...*
- ло: *балакайло, цуркало, міняйло, отудало...*

12. Назви чинности, події, стану і їх добутків (звичайно від дісприкметників ст. предм.):

- тє: *житє, проклятє..., -енє, -інє: візволенє, сотворінє..., -анє: читанє, писанє..., -уванє, -ованє: віруванє, друкованє...*
- їт (-оту): *клєкїт, тїпїт, шєпїт...*
- ина: *тканина, біганина..., закладини, олядини...*
- (о)к: *початок, достаток...*
- ун(о)к: *рахюнок, подарюнок...*

13. Назви прикмєт (від прикмєтників і іменників):

- ина: *глубина, величина...*
- ота, -ета: *висота, доброта, дорожнята, сухоти...*
- їсть (-ости): *старисть, молодість, зїсть..., -ощі: хитрощі, їрдощі...*
- ство: *бояцтво, братєрство...*

14. Назви збірні (від іменників):

- є: *лістє, волосє, камїне, весїлє, камїнючка...*
- ина, -изна: *бучїна, баранїна, білізна...*
- ство: *лицарство, товариство...*
- иво: *мясиво, печїво...*
- єро: *пїтеро, сємеро...*

15. Назви поодинобких осіб або річий після матерії або прикмєти:

- (о)к: *білок, жовток..., хвальк, забудько..., дїйка, двїйка...*
- ник: *їодїнник, курник...*
- ина, -изна: *людїна, горошїна, новїзна, Галичина, хрестїни...*
- иня: *пустїня, свьятїня...*
- иця: *вязнїця, свїтлїця, їрчїця, нїжицї...*
- ух: *кожїух, макух...*

16. Наросткованє приіменникового виразу для творєня новїх слів: *їднєбїнє, їдїїрє, безолів(л)є, понєдїлок, нєдолїдок...*

Для твореня прикметників:

1. Присвійні прикметники (від іменників):

- ів, -овий, -їв, -евий: *братів, ковалів, буківий, красвій . . .*, -овний, -евний: *духовний, душевний . . .*
- ин: *мамин, бабин, Савчин . . .*
- ий: *чоловічий, божий, овечий, жіночий, п'ячий . . .*, -ячий: *коробячий, дитинячий . . .*
- ський: *царський, австрійський, мертвецький . . .*

2. Прикмети після матерії (від іменників):

- яний: *деревляний, мідяний, капустяний, солотяний . . .*
- овий, -евий: *паперовий, шовковий, перловий, цинковий, перкалевий, сталевий . . .*
- ний¹⁾: *срібний, залізний, камінний, пшеничний . . .*

3. Прикмети, взяті від тих річий, які у когось або у чогось є (від іменників):

- атий: *крилатий, бородатий, горбатий . . .*, -оватий, -уватий: *суковатий, пісковатий, винуватий . . .*
- итий: *сердитий . . .*, -овитий: *їдовитий, грошовитий . . .*
- астий, -ястий: *гребенястий, драбинястий, шлястий, гранчастий . . .*
- истий: *мясистий, каплістий, юлосистий . . .*
- авий, -явий; *кровоавий, д'равий, кучерявий . . .*
- ивий, -ливий: *правдивий, злослівий, брехливий, терпеливий . . .*
- ний: *розумний, сильний, молочний . . .*

4. Прикмети походження, приналежності, породи:

- ський: *морський, ковальський, латинський . . .*, -івський: *батьківський . . .*
- овий: *сороковий, службовий . . .*
- акий: *такій, однакий, троякий . . .*
- ястий: *попелястий, бібулястий . . .*

5. Прикмети, взяті від того, що з особами або річами має діяти ся (від дієслів):

- ний: *платний, забутий, непохитний, доступний . . .*
- истий: *каплістий, запалістий, покотистий . . .*

¹⁾ Сей нарісток звучав колись -ль. Дятого бачимо перед давним ь змяченя: *пшеничний* (пшениця), *молочний* (молоко).

6. Прикмети, взяті від того, що особи або рiчи дiють:

-ний, (-альний): *вiдповiдальний, оривальний...*

-истий: *забiристий, забiрчистий, танцюристий...*

7. Прикмети, взяті від часу і мiсця (з прислiвникiв):

-нй (-ний): *последнй ..., -шний, -шнй: горiшний, теперiшний, домашнй...*

8. Прикметники з колишнiх дiеприкметникiв: *пiяний, задоволений, нечуванй, юбованй, скритий, рiслий, сталй, бувальний, загорiлий, горячий, будiчий, помершй, рухомй, свiдомй...*

9. Здрiбнiлi і пeслiвi прикмети:

-кий¹⁾, -енький, -есенький, -їсiнький, -їський: *невеличкий, маленький, малесенький, малїський...*

-оватий, -уватий: *кругловатий, дурноватий...*

-овитий: *слабовитий...*

-явий, -авий: *бiлявий, чорнявий...*

10. Збiльшенi прикмети:

-енний, -езний: *довжеснй, довжезснй...*

11. Степенiванi прикмети:

При порiвнуваню осiб або рiчий з бiгляду на їх прикмети можливи три степенi порiвнання: першй стiпень виражає нормальнi прикмети, другй стiпень прикмети в бiльшй мiрi, а третй стiпень в найбільшй мiрi. Для вираження прикмети в бiльшй мiрi (другй стiпень порiвнання) слiжить наросток:

-ший, -ї(й)ший, -їщй: *богiтшй (богiтий), добiжшй, -бiжшй (дорогiй), веселїшй, -їщй (веселїй)*. Перед наростком *-шй* опускаемо завжди наростки *-кий, -окй, -екй*, рiдко коли *-ний*. Отже: *блїзшй, блїзчй (блїзький), висшй (висбкий), дiльшй (далекий), красшй, красчй (красний), лiкшй (лiгкий)...*

Чотири прикметники мають другй стiпень від окремого пня: *добрй, лїтшй і лiгшй* (в звичайнiм того слова значiню), *добрїшй, добрїщй* (супротив iнших людїй); *злй, їршй; злїшй, злїщй* (лютїшшй); *великий, бiльшй; малїй, меншй, малїшй, малїщй*.

¹⁾ Первiсно *-ккь* або *-ккь*.

Для творення трéтого стéпеня порівняння слóжить приставка *най-*, гл. 68.

Для творення дiєслiв:

Дiєслóва дають ся пiсля тóго, як вони творять ся, подiлити на шiсть класiв: 63.

I-а клiяса, дiєслóва безнаростковi:

- а) з шелестiвковим вiзвуком кóрiня:
1. *пáсти, нéсти, пекти́* = *печи́, сiсти, їсти, тéрти, жáти, дiти* (гл. 39),
  2. *колóти, молóти, порóти, борóти* (гл. 38),
- б) з голосiвковим вiзвуком кóрiня:
- знáти, вiти, чiти, пiти, бiти, стáти*;

II-а клiяса, дiєслóва з наростком *-ну*:

-ну: *махнiти* (*махну́, махну́в*), *крикнути, кинути* ..., *замкнути* (*замкну́в* = *замóк*) ..., *гiснути* (*гiсну, гiс*), *мiрзнати* ...;

III-а клiяса, дiєслóва з наростком *-ї*:

- ї (-i, -a):** а) *бiлiти* (*бiлiю, бiлiв*), *ржiвiти* ...,
 б) *велiти* (*велю́, велiть*), *сидiти, видiти, кричати* (гл. 41) ...,
 в) *ревiти* (*реву́, реве́*) ...,
 г) *муркотiти* (*муркóчу, муркóче*), *хотiти* ...;

IV-а клiяса, дiєслóва з наростком *-и*:

-и (-ї): *хвалiти, дiлити, стрiлити, доiти* (гл. 42) ..., (*iмiти, iмлiний*);

V-а клiяса, дiєслóва з наростком *-а*:

- а (-я):** а) *питати* (*питаю́, питає́*), *слухати, мiняти, клiняти* ся ...,
 б) 1. *рiзати* (*рiжу́, рiже́*), *писати, слати* ...,
 2. *рвати* (*рву́, рве́*), *брати, знати* ... (*їхати*),
 3. *сiяти* (*сiю́, сiє́*), *кувати, давати* ...;

VI-а клiяса, дiєслóва з наростком *-ува*:

-ува (-юва), -ова: *дарувати* (*дарóваний*), *малювати, вiрувати* (*вiруваний*), *напоювати* ...

Ті на́ростки дієслóвні до́дані поча́сти до ко́рінів, поча́сти до пнів дієслóвних а поча́сти до пнів і́менних; дієслóва III-ої кля́си а) і IV-ої кля́си утво́рені від пнів і́менних, а дієслóва V-ої кля́си а) і VI-ої кля́си від пнів і́менних і дієслóвних. (Гл. ще 79—93.)

Кля́са III-а і V-а розпада́єть ся, як пока́зано, на кі́лька груп, бо пень і фо́рми тепе́ршности се́го вимага́ють.

Для дієі́менника і спо́собу прика́зового ма́ємо в ни́жній бе́сіді пeслі́ві фо́рми, утво́рені на́ростками і́менними; н. пр.:

-к: *ї́стки* (ї́сти), *купа́тки* (купа́ти), *пи́тки* (пи́ти), *спа́тки* (спа́ти) . . ., *спа́ткай* . . .; **-о́ньк** (**-е́ньк**): *ї́стоньки*, *купа́тоньки*, *пи́тоньки*, *спа́тоньки*, *спа́тонькати*, *роби́тоньки* (роби́ти), *ходи́оньки* (ходи́ти), *лю́леньки* (лю́ляти) . . ., *лю́ленькай* . . .; **-о́чк:** *ї́сточки*, *купа́точки*, *пи́точки*, *спа́точки*, *роби́точки* . . .; **-у́нечк:** *спати́унечки* . . .; **-у́сеньк:** *ходи́сеньки* . . .

-ць: *купи́ць* (дієі́м. і сп. прика́з.), *хо́йць* (так са́мо), *спати́уніць* (дієі́м.), *спати́уніцяй* (сп. прика́з.) . . .

-у́сь: *ходи́се́й* (дієі́м. і сп. прика́з.), *купи́се́й* (так са́мо) . . .

Для твoрення прислiвникiв:

64. На́ростки лишé прислiвникoвi є отсi:

-ма, -ми: *вельми*, *дарма́*, *лі́ма*, *сидьма́*, *сторчма́*,

-де: *де* (= где), *деінде*, *о́нде*, *о́сьде*,

-уда, -уди: *всю́да*, *-ди*, *ину́да*, *-ди*, *куда́*, *-ді*, *ніку́да*, *-ди*, *сюда́*, *-ді*, *туда́*, *-ді*,

-гда, -гди, -ді: *оно́гда*, *оно́да*, *-ди*, *тогда́*, *тоди́*, *тоді́*.

65. Прислiвники (дiсприслiвники), приі́менники і злу́чники твoрять ся тако́ж з відмінoвих форм прикметників, заі́менників, і́менників і дієслiв; такі фо́рми поча́сти вже іна́кше не ужива́ють ся, а де́котрі з них є скорoбчені. Не рiдко затрiтили ся вже ці́лком ті прикметники, і́менники або дієслóва, з котри́х утво́рила ся се́ся чи дру́га ча́стиця. Примі́ри:

і́менно, *і́но*, *що́ йно*, *ма́ло*, *малó* *що*, *міся́чно*, *ра́до*, *ска́зано*, *ско́ро*, *та́ко*, *так*, *там*, *ті́со*, *ті́лько*, *я́ко*, *як* . . .

ва́сне, *все*, *все́ж*, *до́бре*, *ду́же*, *зле*, *лише́*, *лиш* . . .

ба́льше, *лу́бше*, *давни́йше*, *-їще*, *ду́жче*, *лі́тше*, *найба́льше*, *найпа́че*, *найпе́рше*, *найча́стїйше*, *ни́зше*, *пони́зше*, *пе́редше*, *пе́рше*, *пї́ще*, *ско́рше* . . .

читаючи, рвучи, ходячі . . .

верхом, вечером, вон, вчєра, неть, іоді, іорі, гуртом, цусаком, даром, долі, долів, дѣма, домів, живієм, зізом, клісом, мєжи, міжє, міття, місто, мѡвчки, мѡвчком, нєроком, нєбавом, нінї, ниць, нєредом, нїша, нїшки, прєм, прїміром, рєди, раз, рєзом, рєно, рєнєнко (рєнєше), скрїзь, страх, тижієм, томї, трѡхи, трѡхі нє, ходю, цїлком, часом, чвалом . . .

бачу, відай, знать, знай, мої, мѡже, хоть, хоч . . .

II. Приставки.

Приставки се переважно приїменники, що як приїменники мають своє осїбне значїне. Се своє значїне виѡсять вони з собою в спрїставкованє слѡво і тим спрїчиняють в понятїях, виражєних сим слѡвом, рїзнї відтїнки і змїни, особлїво вказують нєпрям чїнностям і подїям; тим то спрїставкованє служить тєжє до творєня дїєслів докѡнаних (гл. 93). В дєяких рєзах спрїчиняє прїставка значнїйшу змїну пєрвїсного дїєслѡвного понятїя, н. пр. *дати* — *продати*, *боронїти* — *заборонїти*, *бїти* — *забїти*.

Найбїльше прїставок служить особлїво до утворєня дїєслів з дїєслів (гл. 82—93):

В-: *вєртїти*, *вкїнути*, *влїти*, *внєсти* . . . ; *вклєдка*, *вхїд* . . .

ВЗ-, з-, уз-, воз-, вос-, вс-, с-¹: *взїїти* = *зїїти* (на горї), *взлєтїти* = *злєтїти*, *всходїти* = *сходїти*, *взїти* = *узїти*, *возлюбїти* = *злюбїти*, *воскрєснути* . . . ; *взрїст* = *зрїст*, *всхїд* = *схїд*, *узїре* . . .

ВИ-: *вїбрати*, *вїїти*, *вїкїнути*, *вїнєсти*, *вїспати ся*, *вїбирати*, *вїноєсти*, *вїсипляти ся*, *вїходїти* . . . ; *вїбїр*, *вїѡда*, *вїсхїд* . . .

ВІД-, ВІДО-, ВІДІ-, ОД-, ОТ-: *віддати*, *відказати*, *відходїти*, *відорвати*, *відотхнїти*, *відїїти*, *отвїрати* . . . ; *відлюдок*, *віднѡга*, *віднїс*, *одвїт*, *отвєртий* . . .

ДО-, ДІ-: *добїти*, *додати*, *доорати*, *доходїти*, *дїїти*, *дїзнати ся*, *дїєтати* . . . ; *дѡвід*, *додаток*, *дохїд*, *доживѡтний*, *недолюдок* . . .

ЗА-: *забїти*, *завєсти*, *задрїмати*, *зайти*, *запєрти*, *заснїти* . . . ; *зїгорода*, *загорода*, *зарїка*, *зїтїнок* . . .

З-, зо-, зі-, зу-, со-, су-, с-, із-, іс-, зн-, сн- (гл. 31 передпослїд. уст. і 330): 1. *звязати*, *збирати*, *зїсти*, *зноєсти*, *зїбрати*, *зїїти*

¹) Всї тї прїставки повстали згѡдом в нєслїдок вимѡг звуковїх закѡнїв із однѡї пєрвїсної прїставки *взз-* і означають те самє = в горї.

ся (з **КИМСЬ**), зустрѣти, створѣти = створѣти, спѣрти (зипру), снѣдати...; звязь, зѣд, зѣшит, сѣвѣсть, спокій = супокій, сумѣшка, сусѣд...; 2. збѣти ся, збѣхнути, знемочі ся, ізжѣти...; зневага, звѣр (звѣру) = ізвѣр, ѣспит...; 3. здѣрти, зѣйти (на долину), зѣрвати, зняти...; спадѣстий...; 4. гл. вз-

на-: набрати, нажити ся, наймити, найти, наставати...; назва, напад, наперсток...

над-, наді-: наднѣти, надюрѣти, надзирати, надѣйти...; надгрѣбок, надзѣр...

об-, о-, обо-, обі-: обоворѣти, обѣдати, обѣсти ся, облизати, обчорнѣти = очорнѣти, оглядати, описати, обовязати, обѣйти, обѣрвати...; обѣд, обряд, озимина, обовязок...

пере-: перебѣгати, перезимувати, перемочѣти, переробити, пересолити...; перебѣги, перевага, переворот, переступний рѣк...

під-, підо-, піді-, под-: підлягати, підкидати, підмовити, піднести, підбѣму, підозрѣвати, підѣйти...; підборорок, підвода, підѣрв, підземний, підстарий, підлука...

по-, пі-, па-: побути, помазати, поплатити, посѣвити, попоѣсти, пописати, пѣмити, пѣ(и)ти...; подвѣрв, подбѣга, подбѣгований, понедѣлок, потяжкий, пѣльга, пѣтьма, памороки, пасерб, пасинок...

пред-, перед-, передо-: предвѣдити, предплатити, предчувати...; предвѣк, предвѣча, предплата = передплата, передобѣдний (обѣд), передобѣдень...

при-: прибѣчи, привязати, приговорити, прийняти, принести...; прибѣк, привялий, приїркий, приземок, приповідка...

про-: пробити, пробудити, продати, проливати, промовити...; прозорий, прохѣд...

роз-, розі-: розбити, розвеселити, роздати, розкинути, розстати ся, розѣйти ся, розрвати...; роздѣл, роздорѣжжє, розмѣр, розум...

у-: 1. убивати, убрати, уадати, уйти, указати...; убогий, уряд...; 2. = в-

68. Інші приставки не служать до утворення дѣслів з дѣслів:

без-, безо-: безода, беззубий, безлѣтє, безмѣр, безодня...

най-: найбільший, найбогатий, найдальший, найкрасший = найкращий, найменший, понадбільше...

пра-: прабаба, прадѣд, пралѣс, прастарий, прапрадѣд...

пре-: преобрый, преовий, преиркий, премѣлий...

III. Зложене.

Найзвичайнійше зложене творить ся таким рббом, що до од-ного імени долучує ся зпереду дру́ге або іменний пень, н. пр.: 69.

1. імя́ + імя́: *азбу́ка, зліде́нь, вели́кдень, столі́ть, сваво́ля* . . . , *дванайця́ть* (*два, на, де́сят*) . . . *ні́тора* (*нів, вто́рий*), *топо́річ-ний* . . . ; *хлі́б-сі́м* і *оді́н-оді́ний* так сла́бо з собо́ю споду́чені, що ще ко́жда ча́сть для се́бе відмі́нює ся: *хлі́ба-сі́м*, *оді́ною-оді́ною* . . .

2. пень іменний + імя́: *Бого́родиця, вербо́ліз, водопа́д, вово́да, горло́різ, ді́вдере́во, живо́писець, ко́жемя́ка, ко́стогри́з, куро́хвiт, листопа́д, ма́кітра, ма́коїн, падо́ліст, людо́їд, ме́дві́дь* (*мі́д, ї́сти*), *нічлі́, полуде́нь, свинопáс, сінбо́жiть, снові́да, страхо́їд, хлі́борóб, бо́гомі́льний, очиві́дний* . . . , *гололе́диця, дармо́їд, зло́дій, злоді́я, зло-ра́да, ле́кодуж, лисо́літь, лисора́дка, остро́кл, чорно́земля, біло́б-кий, білолі́ций, клишоно́гий, рівнозвучі́ний, чорно́брівий, чорно́окий* . . .

3. Цілі гадки (особливо сп. приказ. із своїм предметом) зли-вають ся в одне імя́, н. пр. *боли́олов, верні́ора, ду́рисьві́т, завер-ні́олова, пали́вода, пройді́сьві́т* . . . , *нісе́нїтниця* (*ні се, ні то*), *бай-ду́жність, незабу́дка, любі́мене, незна́ти́що* (*не зна́ти що*) . . .

4. Звичайне є́ та́кже зложене пере́чки не з дру́гими слова́ми, н. пр. *нена́виді́ти, знемо́чи́ ся, недочу́ти, нема́* . . . *нево́ля, недо́ля, недо́па, не́люб, нена́висть, непáмiть, несла́ва, неу́к, нече́сть* . . . *не-дба́лий, недо́ужий, незря́чий* . . .

Рідше уживають ся і́нші зложена́, як *верхово́дити, тixo-мі́рити, межисубо́биця* . . .

І межі частицями є́ бога́то зложених слів; найчасті́йше 70. зростає́ ся в одне́ слово́ приіменник з принале́жним до се́бе імя́м або з прислівником, а де́коли зроста́ють ся части́ці або і і́нші слова́; н. пр. *бе́зліч, взапа́л, відрáзу, відтáк, ддя́то́ю, дб́ки, дб́сiть, завб́льшкі́, за́втра, запа́лом, за́любки, за́мість, за́раз, зві́дси, знов, зо́всім, мимо́хідь, -хі́ть, на́віть, на́впакі́, наза́д, на́ново, око́ло, поза́в-тра, помáлу, понáйбі́льше, протé, спра́вді́, ут́рше* . . . , *днесь, мабу́ть, не́раз, лiво́біч, само́хіть, то́їд, то́рік* . . . , *конéць-кі́нцiм, нíбито, нi-сíло-нi-па́ло* . . .

Види дієслів.

Докладні́йше пригля́нути ся тре́ба творе́нню рі́жних віді́в діє-слів (гл. 49). При ужи́ваню дієслів тре́ба уважа́ти завсі́ди на рі́жницю між докóнаними і недокóнаними, бо майже́ до ко́ж-дого недокóнаного дієсло́ва нале́жить докóнане, так що обá себé поспóлу доповні́ють в рі́жних ра́зах ужи́ваня. Н. пр. 71.

купувати — купити: *Купить мені, тату, капелюх! Купуйте у мене! Я купив капелюх у Петра, а перше купував я все у Михайла. Він купує, а прийде другий і купить.*

вертати — вернути: *Жінці вертають о заході сонця до дому, але ніні вернуть ся раньше. Жінці вернули ніні до дому скорше; перше вертали аж о заході сонця. Череді вертав домів.*

виставати — вистати: *Пятьдесят корон вистане тобі на місяць, а мені вистає лиш на двайцять днів. Все мені 50 К на місяць виставало, а тепер не вистало.*

сідати — сісти: *Петро сідав вже два рази до стóлу; тепер сів третій раз. Ти тут сідави? Я сяду там.*

малювати — намалювати: *Сеї образ намалював Василь, як малював нашу церкву.*

давати — дати: *Що другим даєте, то і мені дастьте. Вуйко давав мені місячно 10 корон, а сею місяця дав лишé 5 К. Я даю гроші на книжкі і папір, але на непотрібне не дам.*

гаснути — згаснути: *Свѣчки гасли одна по другій; наконець згасла послѣдна, і стало тѣмно.*

72. Ріжніця між протяговими і наворотовими дієслóвами (гл. 49) не завѣди вихóдить ясно на верха. Причїна лежить в тїм, що первісні наворотóві (а безприставковї) дієслóва почáсти затрáтили ся, а почáсти приняли новé, відмінне значїне, в якїм вони відтáк і протягóво уживáють ся; а по друге протягових дієслів мóжна тáкже ужити і тоді, коли властїво повїнно ся вїразити наворотне повтóрене. Так н. пр. кáжемо: *Вїдши, як нянька вóзить дитїну в опорóді? — Сеї нáрубок везе що дня дїти до шкóли. — Там лїтáють ластівкї. — Ластівкї летя́ть що рóку на полудне. — Чо́о ти хóдиш мо́м полем? Не прав́да, куме, я ва́шим полем не хóджу; я туди́ їду́ їно́ все до Дрогóбича, щобї дорóги не накладáти, бльше нїчо́ю.*

Із наведених приклáдів бáчимо, що наворотóвих дієслів *вóзити, лїтáти, хóдити* ужито протягóво, т. зн. для вїразу чїнності, якá однім прóтягом відбува́є ся, тривáє; за те протягових дієслів *вѣзти, летїти, їти* для вїразу чїнності, якá не однім прóтягом відбува́є ся і тривáє, а правїльними наворотами повтóря́єт ся.

Вóзити, лїтáти, хóдити означа́є протé не тїлько: вѣзти, летїти, їти рїжними часáми, частїйше, в однім нáпрямї, але тáкже: вѣзти, летїти, їти раз, в однім часї, в рїжних нáпрямах; з дру́-

гого боку *везти*, *летіти*, *іти* означає вправді правильно лишє: *везти*, *летіти*, *іти* раз, в однім напрямі, але *везти*, *летіти*, *іти* означає такожє тільки що: *везти*, *летіти*, *іти* наворотнo в однім напрямі і заступає наворотові дієслóва *возіти*, *літати*, *ходити*, коли через доданє слів *що дня*, *що року*, *все* і т. и. зазначимó повторене чинности, або коли наворотне повторене показує ся ужє із самої звязи. Так само має ся річ з иньшими дієслóвами, що виражають рух, як *нести* — *носити*, *везти* — *водити*.

Иньші безприставкові наворотові дієслóва прибирають ще 73. иньше відмінне значінє; так означає пр. *видати*, *чувати* крім: *видіти*, *чүти* однó і те самє частійше такожє: *видіти*, *чүти* раз, але ріжні річи, і в тім значіню вони такожє протягові, н. пр.: *Що чувати?*

Знов иньші безприставкові дієслóва відріжняли би ся, здає 74. ся, від відповідних протягових лишє наголосом, як *кидати* — *кидати*, *махати* — *махати*, *лапати* — *лапати*, *думати* — *думати*: тим лєкше могла затєрти ся ріжніця, так що раз задєржав ся протяговий вид (*кидати*) а раз наворотовий (*махати*) для двоїкого (протягового і наворотового) ужітку, а другі види забулі ся, або обá види уживають ся вже без ріжніці значіня і протягово і наворотово (*лапати*, *думати*).

Дєкотрі з таких затрачених видів, особліво наворотових, жиють ще зрєштю в сприставкованих дієслóвах, н. пр. до *бїати*, *дїммати*, *дїхати*, *зївати*, *кидати*, *мазати*, *падати*, *плівати*, *сіпати*, *сүвати*, *тягати* маємо *-бїати*, *-дїммати* . . ., порів. такожє *бїай*, *відай* (гл. 210).

Навідворот маємо до *тримати*: *-тримати* (гл. 90).

Щє иньші наворотові стáли прбсто протяговими з тої при- 75. чини, бо відповідні протягові затратили ся або уживають ся лишє в особлівшпм значіню; так дієслóво *читати* бұло, здає ся, первісно наворотовим (дóки побіч нєго жило протягове *чистити*), а тепєр мусить *читати* сповніяти слұжбу протягового дієслóва; так само *мінати* (порів. *мініти ся*).

Лиш дұже малє числó наворотових дієслів задля свого зна- 76. чіня не лєгко дають ся ужіти протягово, як *бувати*, *мовляти*, *пасати*, коли натóмість протягові дієслóва всі без вїмки мóжуть заступати обговóреним ужє спóсoбом відповідні наворотові.

Щобі представити якүсь чинність цілком ясно як наворото-тбу, уживаємо нерáз навітє такого (поетичного) спóсoбу, що стá-

вимо перед спроставкованим дієсловом недоко́наним ще дієсло́во протяго́ве: *вітер віє-повіває*; *все нитав-винітує*.

77. Тільки коли побіч себе є два дієслова недоко́наних, що означають ту саму чинність або той самий стан, але так, що одне дієсло́во є первісно протяго́ве а друге первісно наворото́ве, можна сказа́ти, що і тепе́р ще одне ужива́є ся перева́жно протяго́во, а друге перева́жно наворото́во, н. пр. *бачи* — *бачати*, *чути* — *чувати* (гл. 93, 15—24, 66—74).

Наростковане і приставковане.

78. Богато безприставко́вих дієслів, особливож дієслова́ безна́ростко́ві, є вже через значі́не само́го ко́рня недоко́наними (протяго́вими), як н. пр. *біти*, *жити*, *пасти*, *рости*, *лізти*, *існувати*, *мерзнути*, *пахнути* і д. т., або доко́наними, як н. пр. *діати*, *стати*, *сїсти*, *лягти*, *махнути*, *кинути*, *мілнути*, *свіснути* і т. д. (Завва́жити треба, що *бути*, *будь*, *був*... нале́жить так само́ до протяго́вого є як і до доко́наного *буде*).
79. У всіх інших дієслова́х означа́є ся вид дієслова́ що йно́ через на́ростки. Так можна ле́гко переко́нати ся, що дієслова́ безприставко́ві з на́ростком *-а* (V-а кля́са, гл. 63) є загалом недоко́нані; і так дієслова́ на *-ати*, *-аю*, утво́рені з іме́н, були́ первісно протяго́ві, а утво́рені з дієслів наворото́ві; тепе́р можна їх загалом назва́ти лиш просто́ недоко́наними. Та́кже і безприставко́ві дієслова́ III-ої кля́си є без ви́їмки недоко́нані, і то започино́ві, наскілько́ вони́ утво́рені з прикметнико́вих пнів, н. пр. *ста́рїти ся* (ста́рий), *сівіти* (сі́вий), *марі́ти* (ма́рий), *жовті́ти* (жо́втий). Між дієслова́ми IV-ої кля́си є лиш 15 доко́наних (при́мри гл. 93, 9—12). В II-ій кля́сі є майже́ тільки́ само́ ($\frac{3}{8}$) недоко́наних що́ і доко́наних; а то дієслова́ виве́дені від пнів дієслівних є доко́нані; дієслова́ виве́дені від ко́рнів є недоко́нані або доко́нані як до значі́ня само́го ко́рня.
80. Особливож для си́ли на́ростка *-ува* (VI-а кля́са) захова́ло ся в мо́ві живе́ почу́тє і зрозу́мі́не: на́ростком *-ува* твори́мо що́ раз но́ві дієслова́, і то
1. недоко́нані на *-увати* з іме́н і з чу́жих пнів як *дарува́ти* (дар), *малюва́ти* (нім. malen), *телеграфува́ти* (телеграф), гл. 93, 34,
  2. спроставковані дієслова́ недоко́нані на безна́голосне *-увати* з дієслів, як *напоюва́ти* (*напої́ти*), гл. 93, 54—63, 68—74, 76, 86.
- Лише́ ви́їмково́ подібу́ють ся безприставко́ві наворото́ві дієслова́ се́ї кля́си: *роблюва́ти*, *ходжува́ти*.

Наростковане служить, як бачимо, не тільки до того, щоб творити дієслова взагалі, але також, щоб для одного і того самого дієслівного поняття утворити відповідні собі різні види дієслова: *дати* — *давати*, *лишити* — *лишати* ... гл. 93 А.

Про переміну голосівок у дієслів V-ої і VI-ої класи утворених з дієслів гл. 43.

Ще іншим способом творення нових дієслів в живій мові є приставковане. Коли додамо приставку до дієслова недоконаного, то воно стає доконаним; бож приставка вказує, де глядіти кінця або скітку чинности, події або стану: *печі* — *спечі*, *ржівіти* — *заржівіти*, *читати* — *прочитати* (гл. 93, 25—34). В деяких разях приставка наділяє дієслово значно відмінним, або навіть цілком новим значінням: *нести* — *вінести*, *мочі* — *помочі*.

Дієслова доконані остають притім очевидно доконаними: *дати* — *продати*, *вернути* — *обернути*, *стрілити* — *застрілити*.

До дієслова можна приставити також дві або більше приставок; на вид дієслова має се такий самий вплив як поєдінче приставковане, н. пр. *збирати* — *позбирати*, *роздавати* — *поздавати*.

Наголос поєдінчих дієслів задержує ся, коли вони спроставкують ся; лише дієслова доконані з приставкою *ви-* мають завсіди наголос на приставці *ви-*.

Деколи лучає ся, що нема тих протягових, з котрих через спроставковане нібито утворили ся нові доконані дієслова; бо або поєдінче дієслово затратило ся, або може вже відразу утворило ся такий доконане дієслово спроставковане. Н. пр. I. кл. *повісти*, з-, *занемочі*, *рознемочі ся* — II. з-, *привікнути*, *повіснути*, з-, *примкнути*, *замовкнути*, *заснути* — III. а) *осиротіти* — IV. *повісити*, в-, *надкусити*, *полюбити*, з-, *примусити*, до-, на-, *сповніти*, *віпорожнити*, *вихопити ся*, в-, *схопити* — V. а) з-, о-, *стрімати* (гл. 74).

Вже значіне показує, що *полюбити* утворене не із *любити* приставкою *по-*, як *побачити*, *побіліти*. Бо хто побачить, той бачив, і хто побілить, той білів; але хто полюбить, той не любів. *Полюбити* відносить ся так до *любий*, з котрого повстало відразу через приставковане і наростковане, як *полюбити* до *глубокий*. Так само *осиротіти* утворене не із *сиротіти*, а із *сироті*.

Приставку можна опустити в *сказати*, *поцїлити*, *впасти*, *сподобати ся*, а тоді дієслова *казати* (приказати), *цїлити* (трафити), *пасти*, *подобати ся* є доконані.

87. Такé дієсло́во, що зачерез при́ставку набра́ло ся ще і зна́чно відмінного значі́ня (гл. 82), му́сить відта́к доповні́ти ся но́вим дієсло́вом недоко́наним; бо поєди́нче дієсло́во не мо́же уже́ служи́ти за відпові́дне недоко́нане. В такі́м ра́зі а та́кже ще і тоді́, коли поєди́нче дієсло́во є́ вже са́мо собо́ю доко́нане, твóримо до сприва́вкованих дієслів доко́наних (н. пр. *помочи́, прові́рити, розкі́нути*) на́ростками V-ої або VI-ої кля́си відпові́дні но́ві дієсло́ва недоко́нані (*пома́яти, прові́ровати, розки́дати, розки́дувати*). Такі сприва́вковані а недоко́нані дієсло́ва, утвóрені на́ростком VI-ої кля́си (як *розки́дувати*), є́ перева́жно наворотóвими, нако́ли попри них поді́бують ся ще дієсло́ва недоко́нані утвóрені на́ростком V-ої кля́си (*розки́дати*).

88. Де́коли побі́ч такі́х сприва́вкованих дієслів недоко́наних V-ої кля́си (як пр. *поверта́ти, забу́вати*), утвóрених для допов́нення дієслів доко́наних (*поверну́ти, забу́ти*) зовсі́м пра́вильно че́рез на́ростковане, поді́бують ся ще і поєди́нчі дієсло́ва V-ої кля́си, виведе́ні із то́го са́мого ко́рня (*верта́ти, бу́вати*), що завсі́ди є́ недоко́нані, а поча́сти ще і перева́жно наворотóві (*бу́вати*). На́бо мо́гло́б протé видава́ти ся, бу́ці́м то дієсло́ва та́кі як *забу́вати, поверта́ти* не утвóрили ся із *забу́ти, поверну́ти* че́рез на́ростковане, а із *бу́вати, верта́ти* че́рез при́ставковане. Що́ так не є́, ма́ємо на се́ ясний до́каз не лишé в рі́знім значі́ню сих дієслів, але та́кже ще і в ті́м, що дієсло́ва *забу́вати, поверта́ти* є́ недоко́нані, а му́сли́б пре́цінь бу́ти доко́нані, коли́б повста́ли із сприва́вкованя (*за + бу́вати, по + верта́ти*).

Такі́ зовсі́м пра́вильні твóри послужи́ли відта́к взі́рце́м, що завсі́ди тоді́, коли́ є́ готóві поєди́нчі дієсло́ва недоко́нані, но́ві недоко́нані дієсло́ва, потрі́бні для допов́нення дієслів доко́наних, твóримо так, що до тих готóвих уже́ поєди́нчих і недоко́наних дієслів дода́ємо лишé при́ставку. Н. пр. до *усту́нити* ма́ємо *усту́нати*, а не *уступля́ти*, так са́мо до *відлеті́ти* *відлі́тати*, а не *відлі́цати*, до *ві́ложити* *виклада́ти*, не *виложа́ти*, до *ві́йти* *виході́ти*, а нія́к іна́кше (гл. 93, 47, 49, 50, 64, 65, 69).

89. В дієсло́вах *вві́йти, зустрі́ти, зустрі́чати* поста́влена одна́ і та са́ма при́ставка два ра́зи; се́ похóдить відси́, що для пе́ршої при́ставки затра́тило ся чу́те. Дру́ге *з* в *роззю́ти* поясня́є ся тим, що відно́сне дієсло́во *взю́ти* уважа́є ся в на́роді́ збо́женим із *в-зю́ти* (замі́сть *вз-ю́ти*).

90. Так са́мо як побі́ч недоко́наного дієсло́ва *трима́ти* з на́госом на на́ростку ма́ємо доко́нані дієсло́ва як *затри́мати* з на́-

голосом на коріннім складі (гл. 74), так утворили ся також через спроставковане побіч недоконаних дієслів *держати, сидіти, сто- яти* дієслова доконані з наголосом на складі коріннім *до-, за-, одержати, за-, посидіти, пере-, постояти*.

Аналогічно до наголосу *кідати* — *розкидати* наголосіємо також *їздити* — *над-, пере-, приїздити*.

В деяких рідках приставка належить до імени, що від него 91.
виведене дієслово через самé наростковане або через приставк- ване і наростковане, н. пр. *розуміти* (рѳзум), *способити* (спѳсіб), *обідати* (обід), *подобати ся* (подѳба), *уєсмїхати ся* (уєсмїх), *до- тепувати* (дѳтеп), *збиткувати ся* (збитки), *образувати* (ѳбраз), *по- рядкувати* (порядок), *потребувати* (потреба) . . ., *зобразити, зобра- жати* (ѳбраз), *приподобити, приподобляти* (подѳба), *призвичаїти, призвичаювати* (звичаї), *за-, успокоїти, за-, успокоювати* (спокій).

Дієслово (взіте з чужбо) *обіцяти, обіщати* уживає ся так доконано як і недоконано.

Від дієслова *лежати* походить спроставковане дієслово докѳ- 92.
нане *належати* (собі щось), *залежати ся*; затé вже по наголосі і по значіню можна пізнати, що дієслова *належати, приналежати* і *за- лежати* не склали ся через звичайне приставковане.

Так сáмо, а навіть ще виразніше можна се бачити в твореню дієслів *завидіти, навидіти, ненавидіти, надіяти ся, надобити ся, за- ходити ся*.

Наростковане і приставковане служить часто лишé на те, щѳб більше наглядно виразити многоту підметів, які кѳждий з осібно чін- ність доконують, або многоту предметів, на яких все з осібно чін- ність доконує ся, але так же і без ѳгляду на се, лиш прѳсто для ві- разу многоті підметів або предметів; так кажемо: *чекай, най ляже спати!* але: *чекай, най поляють спати!* От же

в ѳднині <i>ляжу</i> , а в множині рідше <i>поляємо</i> нїж <i>ляжемо</i>		
<i>ляжеш</i>	<i>поляєте</i>	<i>ляжете</i>
<i>ляже</i>	<i>поляють</i>	<i>ляжуть</i>

(затé очевидно: *най тато ляжуть спати*). Так сáмо:

<i>він ожів</i>	але:	<i>всі пооживали</i>
<i>він надів ся</i>		<i>всі понадували ся</i>

Відтак:

<i>засвітіл свічку</i>	але:	<i>позасвічуї свічки</i>
<i>він хор зрівів дах</i>		<i>він хор позривів дахи</i>

Н. пр.: *Парубкі вже знають свою службу: ще до опівночи по- встають, повибрічуют ся, поприбирають ся, посїдають собі на лірні*

сідлані коники, та зайді зустрічати сторонське парубіцтво. — Жидів з оковитими торілками позаповідіє вам аж з Вишніці, а музику заповідь аж зо самбі Гліниці. — Парубкі в сьміх, аж панітець по-тропоба мусіли з вістара крізь віконице пільцем намахувати, щобі ми тіхо були.

ПЕРЕГЛЯД.

93. Сей перегляд дієслів показує, як через наростковане і приставковане творять ся рівнозначні відповідні собі дієслова ріжних видів:

I. Безприставгові дієслова

A) через наростковане

а) достарчають відповідні собі докбнані і недокбнані:

Докбн.	Недок.
1. I. кл. лячі, сісти	V. кл. а) лягати, сидати
2. I. кл. стріти (стрінути)	V. кл. а) стрічати
3. I. кл. дати, стати (станути)	V. кл. б) давати, ставати
4. II. кл. дунути	I. кл. дуги
5. II. кл. крикнути	III. кл. б) кричати
6. II. кл. вернути, кинути, пчіхнути	V. кл. а) вертати, кидати, пчіхати
7. II. кл. стрінути (стріти)	V. кл. а) стрічати
8. II. кл. плюнути, скокнути	V. кл. б) плювати, скакати
9. IV. кл. простіти, стрілити	V. кл. а) прощати, стріляти
10. IV. кл. пусти́ти	V. кл. а) пускати
11. IV. кл. ско́чити	V. кл. б) скакати
12. IV. кл. купи́ти	VI. кл. купувати
13. I. кл. ня́ти (віру)	—
14. II. кл. гля́нути	—

б) достарчають відповідні собі протягові і наворотові:

Прот.	Навор.
15. I. кл. бу́ти (є), чу́ти	V. кл. а) бувати, чувати
16. I. кл. бі́чи, па́сти	V. кл. а) бігати, падати
17. I. кл. лі́ти	V. кл. б) ля́ти
18. I. кл. ве́зти, ве́сти, не́сти	IV. кл. возіти, водіти, носіти
19. I. кл. і́ти	IV. кл. ходіти
20. III. кл. б) ви́дїти, ле́гїти	V. кл. а) ви́дати, лі́гати
21. IV. кл. мо́вити, ста́вити	V. кл. а) мо́вляти, ставля́ти
22. IV. кл. лома́ти	V. кл. а) лама́ти (ломати)
23. V. кл. б) гна́ти	IV. кл. гоніти
24. V. кл. б) і́хати	IV. кл. і́здити

Б) через приставковане

достарчають відповідні собі докóнані:

Недок.	Докóн.
25. I. кл. бічи, дёрти, їсти, іті, кла́сти, печі, чу́ти	побічи, подёрти, зїсти, наїсти ся, пі́ти, покла́сти (положи́ти), спе́чі, почу́ти
26. I. кл. (бра́ти)	взя́ти
27. II. кл. га́снути, гину́ти, гну́ти	зга́снути, згину́ти, зигну́ти
28. III. кл. а) ржа́віти, розумі́ти	заржа́віти, порозумі́ти
29. III. кл. б) горі́ти, хоті́ти	згорі́ти, схоті́ти
30. IV. кл. варі́ти, масті́ти, мі́рити, носі́ти, платі́ти, про́сити, робі́ти, хвалі́ти	зварі́ти, помасті́ти, змі́рити, поно́сити, запла́ти́ти, попросі́ти, зробі́ти, похвалі́ти
31. I. кл. (кла́сти)	положи́ти
32. V. кл. а) обі́дати, ора́ти, пи́тати, шта́ти	пообі́дати, зора́ти, за-, спита́ти, прочита́ти
33. V. кл. б) і́хати, каза́ти	поі́хати, сказа́ти
34. VI. кл. дарува́ти, малюва́ти	подарува́ти, намалюва́ти
35. V. кл. а) ви́шати, куса́ти	IV. кл. пові́сити, вку́сити

(Нема́ відповідних докóнаних :)

Недок.	Докóн.
36. I. кл. зна́ти, сьмі́ти	—
37. II. кл. тхну́ти	—
38. III. кл. б) ви́сіти, волі́ти, му́сити, спа́ти	—
39. IV. кл. за́ходити ся	—
40. V. кл. а) ма́ти, на́діяти ся	—
41. VI. кл. ві́рувати, потребува́ти	—

II. Сприставковані дієслова

А) через наростковане

а) достарчають відповідні собі докóнані і недокóнані:

Докóн.	Недок.
42. I. кл. зав-, уме́рти, ви́-, до-по, з-, пере-, підпо-, по-, спомочі́, ви́няти (= ви́ймати), від-, з-, за-, на-, об-, пере-, під-, по-, при-, про-, уня́ти (= віді-, зді-, за-, обі-, піді-, пі-, уйма́ти), ві́нечи, до-, при-печі́	V. кл. а) зав-, умира́ти, ви-, до-по-, з-, пере-, підпо-, по-, спомага́ти, ви-, відо-, зді-, за-, на-, обі-, пере-, підо-, пі-, при-, про-, уйма́ти (= ви-, від-, з-, за-, об-, під-, по-, унима́ти), ви-, до-, при́ніка́ти

Докон.

43. I. кл. відати, в-, від-, до-, на-, пере-, по-, при-, про-, роз-, удати
44. II. кл. з-, привікнути, за-, прижкнѹти, заснѹти, відотхнѹти
45. III. кл. а) зуміти ся
46. III. кл. б) догоріти, віспати ся, за-, приспати
47. III. кл. б) в-, від-, (в)з-, надлетіти
48. IV. кл. вибачити, догоніти
49. IV. кл. віступити, від-, за-, об-, пере-, по-, роз-, уступити
50. IV. кл. віложити, в-, від-, з-, за-, на-, пере-, при-, роз-, уложити (= -класти)
51. V. кл. а) віграти, програ́ти
52. V. кл. б) ви́брати, віди-, ді-, за-, зі-, на-, обі-, пере-, при-, розі-, у́брати, віссати
53. V. кл. б) ви́гнати, віди-, ді-, за-, розі́гнати, віляти (вілити), за-, зі-, піді-, пролля́ти
54. I. кл. вікути, о-, підку́ти (-кувати)
55. I. кл. за-, пере-, проко́лити перемоло́ти
56. II. кл. сплі́нути
57. III. кл. б) промовча́ти, вісидіти
58. IV. кл. привича́йти, напо́ти, осолодіти
59. IV. кл. закусіти, переско́чити
60. V. кл. а) від-, наві́дати, дові́дати ся
61. V. кл. б) ви́збирати, набрехати
62. VI. кл. роздарува́ти
63. IV. кл. віку́пити, на-, ску́пити
64. I. кл. вінести, в-, від-, до-, з-, на-, об-, під-, при-, уне́сти
65. I. кл. ви́йти, віна́йти, ві-, віди-, за-, зі-, зна-, наді-, обі-, пере-, піді-, при-, у́йти, розі́йти ся, пі́ти (від ко́гось)

Недок.

- V. кл. б) ви-, в-, від-, до-, на-, пере-, по-, при-, про-, роз-, удава́ти
- V. кл. а) з-, привика́ти, за-, при-мика́ти, засипа́ти, віддиха́ти
- V. кл. а) зуміва́ти ся
- V. кл. а) догара́ти, висипля́ти ся, за-, присипля́ти
- V. кл. а) в-, від-, (в)з-, надлі́гати
- V. кл. а) вибача́ти, догана́ти
- V. кл. а) ви-, від-, за-, об-, пере-, по-, роз-, уступа́ти
- V. кл. а) ви-, в-, від-, с-, за-, на-, пере-, при-, роз-, укла́дати
- V. кл. б) ви-, програва́ти
- V. кл. а) ви-, від-, до-, за-, з-, на-, об-, пере-, при-, роз-, уби́рати, висиса́ти
- V. кл. а) ви-, від-, до-, за-, розга́яти, ви-, за-, з-, під-, про-лива́ти
- VI. кл. ви-, о-, підко́бувати
- VI. кл. за-, пере-, проко́лювати, переме́лювати
- VI. кл. спльо́бувати
- VI. кл. промовчу́вати, висіджу́вати
- VI. кл. привича́ювати, напо́ювати, осоло́джувати
- VI. кл. закусу́вати, переска́кувати
- VI. кл. від-, наві́дувати, дові́дувати ся
- VI. кл. ви́збірувати, набрі́хувати
- VI.² кл. роздаро́вувати
- VI.² кл. ви-, на-, ску́бовувати
- IV. кл. ви-, в-, від-, до-, з-, на-, об-, під-, при-, уно́сити
- IV. кл. ви-, вина-, в-, від-, за-, с-, зна-, над-, об-, пере-, під-, при-, уходи́ти, розходи́ти ся, походи́ти (від ко́гось)

б) достарчають відповідні собі докóнані, протягóві і наворотóві:

Докóн.	Прот.	Навор.
66. I. кл. провéсти	IV. кл. проводіти	V. кл. а) проводжати
67. V. кл. б) ви́хати, від-, за-, над-, пере-, при́хати	IV. кл. ви-, від-, за-, над-, пере-, при́з-діти	V. кл. а) ви-, від-, за-, над-, пере-, при́ж-джати
68. I. кл. перенéсти	IV. кл. переносіти	VI. кл. перенóшувати
69. I. кл. ді-, обійти́	IV. кл. до-, обходіти	VI. кл. до-, обхóджу-вати
70. II. кл. опро-, роз-кінути	V. кл. а) опро-, роз-, кидати	VI. кл. опро-, розкíду-вати
71. III. кл. б) приві-дти́ ся	V. кл. а) привиджати́ ся	VI. кл. привіджува́ти ся
72. IV. кл. за́просіти, ви́робити, від-, за-, об-, пере-, під-, роз-робіти	V. кл. а) за́прашати, ви-, від-, за-, об-, пере-, під-, розроб-ляти	VI. кл. за́прошувати, ви-, від-, за-, об-, пере-, під-, розрóблю-вати
73. IV. кл. за́ступіти	V. кл. а) за́ступати	VI. кл. за́стóпувати
74. V. кл. б) по-, роз-сіпати	V. кл. а) по-, розсіпати	VI. кл. по-, розсіпу-вати

(Нема́ відповідних докóнаних :)

Докóн.	Недок.
75. —	V. кл. б) здава́ти ся
76. —	VI. кл. погóлювати, викріку-вати, наслóхувати, остóю-вати, не похóчувати, очікувати

(Нема́ відповідних недокóнаних :)

Докóн.	Недок.
77. I. кл. подіти	—
78. II. кл. пові́снути	—
79. III. кл. а) осиротіти	—
80. III. кл. б) окрича́ти, замовча́ти	—
81. IV. кл. попла́тити, застрі́лити	—
82. VI. кл. за-, розсмакува́ти	—

Б) через приставковане

достарчають відповідні собі докóнані:

Недок.	Докóн.
83. IV. кл. вивозіти, зносіти	повивозіти, позносіти
84. V. кл. а) збирати́, розкида́ти, замика́ти, спадати́, насіда́ти	позбирати́ і ви́збирати, порозки-дати́, позамика́ти, поснадати́, по-насіда́ти

Недок.

Докбн.

85. V. кл. б) роздава́ти	пороздава́ти
86. VI. кл. ви́збі́рувати, набрі́хувати, розкі́дувати, ви́пла́чувати	пови́збі́рувати, понабри́хувати, порозкі́дувати, пови́пла́чувати
87. До *води́ти, вози́ти, носи́ти, ходи́ти* маємо докбнані дієслова (без наворотóвого змі́слу) *пове́сти, пове́зти, пони́сти, піти́*.

Б. ПРО ЗНАЧІНЄ СЛІВ.

94. Самі́ми звúками, які склада́ють ся на якéсь сло́во, та́й по́рядком, в які́м ті звúки по со́бі наступа́ють, ще не устано́влене значі́нє то́го сло́ва; ми розумі́ємо сло́во аж тоді́ зовсі́м до́бре і набе́зпéчно, як воно́ ви́сказане в рéченю (га́дці). Із слів: *па́ра, коса́, лу́, дубі́на, хви́ля, мі́на, істи́нець*, як їх ви́скажемо самі́х про се́бе, не мо́же слухáч докля́дно розпі́знáти, що вла́стіво ми ма́ємо на ду́мці.
95. Дво́значність де́яких слів по́ходить ча́сто відси, що два зовсі́м рі́жні сло́ва лиш припа́дково ма́ють однако́вий вид, н. пр.:
- па́ра* — во́дна, па́ра череви́ків;
  - хви́ля* — часу́, хви́ля на воді́;
  - мі́на* — ви́раз лиця́, підзе́мний підко́п;
  - лу́* — сінóжать, зола́;
  - безри́шний* — без грі́ха, без грóшій;
  - бідá* — ну́жда, двоко́лісний ві́з;
  - лі́чко* — здрі́бнілі сло́ва від лицé і лі́ко;
  - лі́к* — раху́нок, лі́карство;
  - лотува́ти* — бляха́р люту́є, во́ріг люту́є;
  - ляк* — перéполох, ляк до печáтання;
  - нас* — по́яс, пашпо́рт;
  - па́ша* — корм для худóби, турéцький па́ша;
  - пилі́ти* — порóшити, рі́зати пі́лкою;
  - скупи́ти* — наку́пити, бу́ти скупи́м;
96. З то́го само́го пня, при по́мочи тих самі́х словотво́рних за́собів — приста́вко́вaнa і на́ростко́вaнa — мо́жна утво́рити сло́ва,

що хоч однаково звучать, то все такі ріжнять ся між собою значінем, бо на́рід творів їх при ріжних на́годах і на́да́в їм зовсім інший зміст, н. пр. *юстинець* — біта дороба, подарунок; *дубіна* — дубове дерево, оден дуб, дубовий ліс.

Вкінці одно і те саме слово зміняє своє значіне, прибли- 97.
раючи різні відтінки як до обставин, ситуацій, серед яких его ужито, н. пр. *чоловік* може означати раз людину взагалі, другий раз мужа, *жінка*: женьщину взагалі і замужню жінку, *старець*, *дід*: старого чоловіка і жебрака. Так *серце* означає насамперед часть тіла, відтак чуте (*чоловік без серця*), далі тільки, що гнів (*чоловік сердитий*), а нарешті тільки, що прихильність (*серце стратити до когось*).

Нерідко мова звужує первісне значіне слова, обмежуючи его 98.
уживане на поодинокі випадки, т. зн. спеціалізує его. Так н. пр. слово *злодій* означало колись загально лиходія, тепер тим ім'ям називають лиш того, що краде. Буває однак, що такого слова уживають ще і в давнім его значіню, н. пр.:

баба — старá жінка, ма́ма ма́ми;
селянин — мешканець села, рільний;
громада — збір людей, село чи місто;
замовити — обсталювати, зачарувати;
літо — порá ро́ку, роки́;
зима — порá ро́ку, у Гуцулів: сніг;
місце — на землі, поса́да;
Москаль — Великорос, жовнір.

Навпакі значіне якогось слова часом ширшає, н. пр. *гrec-* 99.
коством, *хліборобом*, *рільником* називають чоловіка, що взагалі займаєть ся рільним господарством, хоч первісно значіне тих слів не було такé широке.

Часто називаємо предмети назвами тих річий, з якими їх 100.
порівнюємо, і таким чином слово набирає ся нового значіня. Так говоримо про *зуби* машинового колеса, про *зуби* часнику. Таким способом слово *баба* могло дістати значіне великої дубові, так *голуба* красака взята від *голуба*, так з часом ту частину коси, що у неї була немов *пятюю*, стали звати *пяткою*, так значить *відповідати* — кому́сь давати відповідь, чому́сь, до чо́гось стосувати ся і т. д.

101. З друго́го бо́ку бува́є, що одно́ і те саме в рі́жних ви́па́дках, в рі́жних часа́х, в рі́жних сто́ронах на́звано рі́жними слова́ми. Так ужи́ваємо на пере́міну слі́в:

щастє, дбля, талан;
лїд, крїва;
пес, соба́ка, сторо́ж;
скри́ти, зата́ти;
ми́вний, серди́тий, лихий, недобри́й, лю́тий;
вїдпові́сти, вїдка́зати, вїдмови́ти, вїдда́ти;
ско́ро, ху́тко, шви́дко, бо́рзо.

102. Слова́, що означа́ють те саме́, або прибли́жно те саме́, назива́ємо **синоні́мами**. Ка́жемо: „прибли́жно те саме́“, бо такі́ слова́ по більші́й ча́сти не завсїди́ рівнова́ртні і не все мо́жна одно́ сло́во покла́сти замі́сть друго́го. Так ка́жемо: *Дурно́му дасть Бо́и щастя́ та не дасть ро́зуму, але; Як не дав Бо́и талану́ з ма́лку, то й не бу́де до оста́нку*. У прислі́вях та погові́рках не мо́жна зміня́ти синоні́мів, не мо́жна кла́сти одно́го сло́ва замі́сть друго́го, хоч би на́віть голо́вна, осно́вна га́дка не потерпі́ла че́рез те ні́якої змі́ни.

103. Ча́сто у синоні́мних слова́х ба́чимо пе́вне степені́ване так, що одно́ сло́во зда́єть ся сильні́шим, ніж дру́ге, н. пр. у слова́х:

переробі́ти, пере́мінити, переи́нїчити;
тлі́ти, ю́рити, жарі́ти ся, палажкоті́ти;
вда́ча, зді́бність, спосо́бність, хист, талан́т;
завсїди́, все, без перестáнку, безперері́вно, без у́тїну.

Нера́з з рі́жницею що до си́ли лу́чить ся ще й рі́жниця що до я́кості, н. пр.:

волоха́тий, кудла́тий, кучеря́вий;
скри́ти, зата́ти, словáти;
ста́рий, дїди́зний, да́вний;
робо́та, пра́ця, тру́д;
немі́чний, неді́жний, сла́бий, хо́рий.

В таких ра́зах на́ростки та при́ставки пода́ють найрі́жніші́ вїдтїнки значі́ням таких слі́в, н. пр.:

да́ти, вїдати, подáти;
юло́ва, юло́вонька, юло́вочка;
души́а, дїуше́нка, дїуше́чка;
ба́тько, ба́тенько, ба́течко;
до́вгий, довже́зний, довже́нний.

Синонімі слова відрізняють ся від себе не раз так же і тим, 104.
що в певних випадках можна ужити лиш одного з них і то як-
раз того, а не іншого, н. пр.:

умёр — *здох*;

волося — *шерсть*;

карий — *чорний*;

ируди — *перса*;

надіяти ся (чогось доброго) — *боятися* (щоб якесь лихо не стало ся).

В яких ріжних-преріжних значінях уживають ся поодинокі слова, се показує словар. Як у чужих мовах, так і у своїй рідній мові треба все як найстараннійше добирати найвідповіднійших слів для вираження того, що думаємо.

ЧАСТЬ ТРЕТА.

ВІДМІНЮВАНЄ.

А. Відмінюване імен.

105. Іменники, прикметники, заіменники і числівники прибирають різні закінчення, щобі для означеня різних стосунків (чоловіка до чоловіка, чоловіка до якоїсь річи, річи до річи, річи до чоловіка) достарчити сїм різних форм, якими всі можливі стосунки вичерпують ся. Сї форми називаємо відмінками. І так:

Перший відмінок найчастійше дає відповідь на питанє „хто?“ або „що?“; н. пр. *Брат читає. Хто читає? Брат. Тут лежить хлїб. Що лежить? Хлїб.* Сей відмінок є така форма, котрою взагалї називаємо особи, річи, прикмети (nominativus); н. пр. *Як ти називаєш ся? — Грицько Українець. Як тебе звать? — Премудрий Соломон. Маємо чотири пори року: весна, лїто, осїнь, зима.*

Другий на питанє „чий?“ або „кого?“; „чогó?“; н. пр. *Се дім брата. Чий дім? Брата.*

Третий на питанє „комý?“; „чому?“; н. пр. *Дай книжку братови. Комý? Братови.*

Четвертий на питанє „кого?“ або „що?“; н. пр. *Я бачив брата. Ко́го? Брата. Брат їсть хлїб. Що їсть? Хлїб.*

Пятый, коли когó клічемо або звиваємо; н. пр. *Читай, мій брате!*

Шестий на питанє „ким?“ або „чим?“; н. пр. *Я задоволений братом. Ким? Братом. Ножем красамо хлїб. Чим? Ножем.*

Семий, лишє по приіменниках, на питанє „в кїм?“, „в чїм?“, „на кїм?“, „при чїм?“ і т. д.; н. пр. *Сестра живе при братї на селї. При кїм? При братї. Де? На селї.*

106. Але форми відмінків різнять ся після числа; відріжняємо:
1. однину, коли виражаємо стосунок лишє одної особи або річи, н. пр. *Корова пасє ся в лїсі.*

2. мно́жину, коли говоримо про мно́го осіб або річий; н. пр. *Корови пасу́ть ся в лісах*. Для деяких іменників маємо ще особні форми для

3. двійні; н. пр. *Дві корови пасе́ ся в лісі*. Але ті форми уживають ся так же і тоді, коли говоримо про 3 або 4 особи або річи. Та уживане двійні, що в старій мові було правільне і доконечне, тепер вже не є доконечне; можна замість неї уживати так же мно́жини.

Де́котрі форми мно́жинні означа́ли первісно бога́то ча́стий 107. яко́сь річи, але тепер означа́ють са́му цілу́ річ; протé нема́ у та́ких іменників однини (іменники без однини), н. пр. *граблѣ, но́жницѣ, двѣри, сѣни, Чернівцѣ*. Де́котрі іменники не ужива́ють ся за́ддя сво́го значі́ня в мно́жині (іменники без мно́жини), н. пр. *Хри́сто́с, вирі́й, ржа, жи́довѣ, зрозу́мі́лостѣ, лю́бе, пі́рє*.

Відрі́жнємо да́льше три ро́ди:

108.

1. рід му́жеський, н. пр. *брат, сті́л,*
2. рід же́нський, н. пр. *сестра́, сті́на,*
3. рід се́редний, н. пр. *дитя́, ві́кно*.

Прикме́тники, найб́льша ча́сть заі́менників і де́які числі́вни-ки ма́ють для всі́х трох ро́дів осібні закінче́ня, н. пр. *ми́й до́брый брат, моя́ до́бра сестра́, моє́ до́бре дитя́*.

Яко́го котри́й і́менник ро́ду, се мо́жна пізнати́ поча́сти вже 109. з закінче́ня першо́го відмінка однини:

1. І́менники на тверду́ шелесті́вку окрім ши́пячих, на *-ць*, і на *-й* є му́жеські, н. пр. *бі́б, рі́в, Бог, шпана́с, мід, о́браз, цу́сак, сто́лик, волосо́к, оре́л, со́ром, бара́н, серп, ве́чер, яр* (яру́га), *ніс, чо́біт, теле́граф, мох, ко́ц, па́лець, край*.

Лише́ слова́ *бру́ков, кро́ков, мо́рков, це́рков, любо́в, хоруго́в*, (= бру́ква, кро́ква . . . , це́рква, любá, хоругва́), відта́к *кров, згар, твар, яр* (весна́), не наро́дне сло́во *ско́рб* і чу́же (по́льське) сло́во *ми́ць* є же́нські.

2. І́менники на м'я́гку шелесті́вку окрім *-ць* і на ши́пячі *-ж, -ш, -ч, -щ* є поча́сти му́жеські а поча́сти же́нські: му́жеські особлі́во всі́ ті, що означа́ють му́жеські істóти і міся́ці, н. пр. *му́ж, кіш, меч, до́ц, медві́дь, князь, мі́ль* (моті́ль), *о́бнь, ло́сось, зять, се́рпень*, але же́нські н. пр. *мо́лоді́ж, ми́ш, рі́ч, при́орц, че́лядь, ма́зь, мі́ль* (мі́лина), *ті́нь, Русь, кі́сть, побо́жність*.

3. І́менники на *-а, -я, -ї, -и* є же́нські, як *ри́ба, голу́бка, земля́, па́ні, ма́ти*; лише́ і́мена́ му́жеських істóт на *-а, -я*, як

стáроста, *те́сля*, є мўжеськї, а лишé ті, що після *-а*, *-я* відкінули *т* або *н*, як *кача́* (кача́та), *теля́* (теля́та), *імя́* (імена́), є середні.

4. Іменники на *-о*, *-е*, *-є* є середні, н. пр. *село́*, *по́ле*, *жито́*, *писа́нє*; лишé ті, що означають мўжеськї істóти або ріки, як *та́то*, *Дніпро́*, і ті закінчені на *-ко*, *-енько*, *-ейко*, *-онько*, *-ойко*, *-ечко*, що утворені з мўжеських іменників, як *стри́йко*, *камені́нько*, *городі́йко*, *домо́нько*, *лісо́йко*, *дядечко*, є мўжеськї.

5. Іменники на *-ище*, *-исько*, *-ина* і *-ака*, що означають живі істóти, або задérжують рід, який їм після їх закінчення принале́жить ся, або стаю́ть ся після сво́го значіня то мўжеськими, то жéньськими іменниками, н. пр. *до́брый* (*до́бре*) *хлопчи́ще*, *-исько*; *паску́дна*, *-їдне* *дівчи́ще*, *-исько*; *приско́чив* *мов* *коти́ще* *мўри́й*; *вийшла* *бабі́ще* *старі́я*; *старі́й*, *-ра* *соба́ка*. Одна́к запримі́тити треба́, що то лишé в 1-ім відм. природний рід перемагає і що не можна сказа́ти пр. *старо́ї* *бабі́ща*, *паску́дної* *дівчи́ща*, лиш *старо́ю* *бабі́ща* ...

6. Іменники невідмінні, як *алилу́я*, *а́минь*, є пона́йбільше ро́ду середного.

I. ІМЕННИКИ.

110. Українська мо́ва дўже богáта на фóрми іменників помі́мо то́го, що да́вний за́сіб фoрм зменьши́в ся, бо згóдом деякі осі́бні фoрми вийшли з ужитку, то знов через приподоблюване до інш-ших фoрм (си́лу анальо́гії) змі́нили ся і затра́тили ся. Так пр. зовсі́м вийшли з ужитку деякі фoрми для двійні, н. пр. закінченє для 3-го і 6-го відм. *-ма*, якé тепер ще лиш в деяких слова́х ужива́сть ся, одна́к зовсі́м не для озна́чення двійні, а мно́жини: *очи́ма*, *двери́ма* (коли́сь сї слова́ уживáли ся лишé в двійні). Так са́мо осі́бні коли́сь закінченя для 3-, 6- і 7-го відм. мн. (*-омъ*, *-ѣмъ*, *-ѣмъ*; *-ѣи*, *-ѣми*, *-ѣми*; *-ѣхъ*, *-ѣхъ*, *-ѣхъ*) майже́ зовсі́м затра́тили ся і через приподоблюване до закінчень жéньського ро́ду вирівнали ся, так що тепер тоті відмінки кінча́ть ся загáльно на *-ам*, *-ами*, *-ах*.

111. Серед вели́кої різнорóдно́сти відмінюваня іменників доба́чаєм одна́к пéвний лад і ви́роблені пра́вила. І так відразу кидáє ся нам в óчи, що іменники одно́го і то́го само́го ро́ду ма́ють пона́йбільше 1) осі́бні, так би сказа́ти родові́, а тим то і характе́ристичні закінченя для пооди́ноких відмінків. На пр. 1-ий відм. *пан*, *ри́ба*, *село́* — *пані́* (*пані́ве*), *ри́би*, *се́ла*; 3-ий відм. від *лис* (*бу́зько*), *ри́ба*, *ку́рятко* — *лісови́* (*бу́зькови*), *ри́би*, *ку́рятку*;

5-ий відм. від *вітер, звізда, море* — *вітре, звіздоб, море*; 6-ий відм. від *дух, душа* — *дѹхом, душею*; 2-ий відм. від *мак, ліхо* — *маку, ліха* і т. д. Окрім того бачимо, що українська мова втворила згодом 2) для іменників кожного роду все особні родові правила; н. пр. 4-ий відм. від *лис (кѳлос), риба (кѳса), телятко (шѳло)* — *ліса (кѳлос), рибу (кѳсу), телятко (шѳло)*; *судия, сестра* — *судийв, сѳстри*; *Павѳл, дитятко* — *Павѳлѳ, дитятко* (гл. 112—116, 124—127, 135). Як великий вплив має рід на відміну іменників, доказом того є форма *Гамалѳем* („Не злодѳї з Гамалѳем їдѳть мѳвчки сѳло“ *Шевч.*) від *Гамалѳя*; доказом того є і се, що навіть мѳжеські іменники на *-а, -я*, хоть взагалѳ відмѳнюють ся так як іменники жѳнські, все такі підчиняють ся загѳльному правилу, важному для іменників мѳжеського роду, і мають 4-ий відм. мн. рѳвний 2-му (*владѳка, сестра* — *владѳк, сѳстри*), і що у мѳжеських іменників з прикметниковим виглядом так сѳмо 4-ий відм. рѳвний 2-му. Так сполучѳла тѳсно в однѳ родовими закѳнченнями і родовими правилами самѳ мова іменники, що колись своєю відмѳною знѳчно від себе рѳзніли ся¹⁾, і з тѳї причѳни рѳч зрозумѳла, що для потреб відмѳнюваня рѳд становѳти мѳсять пѳдставу до пѳдѳлу іменників на три особні грѳпи.

1. Рѳд мѳжеський.

В мѳжеськѳм рѳдѳ трѳба вѳдрѳжнѳти пѳсля значѳня трѳїкѳ 112. іменники:

1. іменѳ для розумних істѳт, н. пр. *Бѳг, ѳнел, чоловѳк, нѳй-мит . . .*, а так сѳмо іменѳ для таких істѳт, що в поѳзвѳї представлѳють Їх особами, н. пр. *поклѳкали Вітра і Морѳза*,

2. іменѳ звѳрѳят, дерѳв, игѳр, монѳт, н. пр. *вѳл, рак, червѳк, дуб, дурѳк* (гра в кѳрти), *козѳк* (танець), *тарѳк, рубѳль . . .*,

3. іменѳ иньших рѳчий, н. пр. *терѳн, нѳрѳд, прохѳд, фунт, стѳл . . .*

Що до тих трѳх рѳзрядѳв трѳба отсѳ собѳ затѳмити:

113.

1. у мѳжеських 1-ого рѳзряду 4-ий відм. в ѳднинѳ і мнѳжинѳ рѳвний з 2-им, н. пр. *Бѳга, Бѳгѳв, учѳтеля, учѳтелѳв, Котлярѳвського, Котлярѳвських*; се правило обѳймає в мнѳжинѳ такжѳ мѳжеські імен-

¹⁾ Давнѳйше гуртуванѳ ся іменники пѳсля пѳїв до кѳпи, і, як до вѳзвуку пѳя, вѳнакше відмѳнювали ся. А булѳ пѳв отсѳ: 1. мѳжеські і середнѳ -ѳ, -ѳ; 2. мѳжеські -ѳ (з корѳткого *y*); 3. жѳнські -а; 4. мѳжеські і жѳнські -ѳ (з корѳткого *i*); 5. жѳнські -ѳ (з довѳгого *y*); 6. мѳжеські, жѳнські і середнѳ з шѳлестѳвковим вѳзвукѳм: -н, -р, -с, -т. Для порѳвнаня і щобѳ бачити, як згодѳм аж до тепѳр Їх вѳдмѳна змѳнѳла ся, подаѳмо тут вѳзрѳцѳ сих давних вѳдмѳн:

ники закінчені на *-а, -я*; н. пр. *владік, козарлюк*; в однині мають вони в 4-ім відм. свою звичайну форму: *владіку, вельмóжу* . . .

1.		2.		3.		4.	
пророкъ	сѣло	сѣнъ	рѣба	гостъ	костъ		
пророка	сѣла	сѣноу	рѣбѣ	гости	кости		
пророкоу	сѣлоу	сѣновн	рѣбѣк	гости	кости		
пророкъ (-ка)	сѣло	сѣнъ	рѣбѣж (-боу)	гостъ	костъ		
пророче	сѣло	сѣноу	рѣбо	гости	кости		
пророкъмь(-омь)	сѣломь	сѣнъмь	рѣбож (-ою)	гостъмь	костъмь(-кю, -ню)		
пророцк	сѣлк	сѣноу	рѣбѣк	гости	кости		
пророка	сѣлк	сѣнъ	рѣбѣк	гости	кости		
пророкоу	сѣлоу	сѣноу	рѣбоу	гостню	костню		
пророкома	сѣлома	сѣнъма	рѣбама	гостъма	костъма		
пророци	сѣла	сѣнове	рѣбѣ	гостинѣ	костинѣ		
пророкъ	сѣлъ	сѣновѣ	рѣбѣ	гостинѣ	костинѣ		
пророкомъ	сѣломъ	сѣнъмъ	рѣбама	гостъмъ	костъмъ		
пророкъ	сѣла	сѣнъ	рѣбѣ	гости	кости		
пророци	сѣла	сѣнове	рѣбѣ	гостинѣ	костинѣ		
пророкъ	сѣла	сѣнъмн	рѣбама	гостъмн	костъмн		
пророцкхъ	сѣлкхъ	сѣнхъ	рѣбахъ	гостхъ	костхъ		
5.		6.					
церкъ	камъ (камень)	имѣ (-и)	матн	слово	телѣ (-и)		
церкъвѣ	камене	имене	матере	словесе	телѣте		
церкъвн	камени	имени	матерн	словесн	телѣтн		
церкъвъ	камень	имѣ (-и)	матерѣ	слово	телѣ		
церкъ	камъ	имѣ (-и)	матн	слово	телѣ		
церкъвъж (-кю)	каменьмь	именьмь	матеръж (-кю)	словесъмь	телѣтъмь		
церкъвѣ	камени (-ѣ)	имени (-ѣ)	матерн (-ѣ)	словесн (-ѣ)	телѣтн (-ѣ)		
церкъвн	камени	имени	матерн	словесн	телѣтн		
церкъвоу	каменю	именю	матероу	словесоу	телѣтоу		
церкъвама	каменьма	именьма	матеръма	словесъма	телѣтъма		
церкъвн	камене	имена	матере	словеса	телѣта		
церкъвъ	каменѣ	именѣ	матерѣ	словесѣ	телѣтѣ		
церкъвамъ	каменьмъ	именьмъ	матеръмъ	словесъмъ	телѣтъмъ		
церкъвн	камени	имена	матерн	словеса	телѣта		
церкъвн	камене	имена	матере	словеса	телѣта		
церкъвама	каменъ (-кми)	именъ	матеръмн	словесъ	телѣтъ		
церкъвахъ	каменьхъ	именьхъ	матеръхъ	словесъхъ	телѣтхъ		

Як тверді пні першої і третьої ґрупи, так само відмінювали ся і м'які, т. зн. ті пні, що перед іневим визвуком *-ъ, -о, -а* мали м'який звук (*ѣ*) і кінчили ся мужеські на *-н, -лъ, -нъ, -ръ, -чъ, -жъ, -шъ, -цъ*; середні на *-ѣ, -лѣ, -нѣ, -рѣ, -чѣ, -жѣ, -ше, -цѣ*; а женські на *-и, -ли, -ни, -ри, -чи, -жа, -ша, -ца*. Ріжниця на обо лиш та, що після давнього звукового правила по м'яких звуках мусіло замінити ся *ъ* на *ь, ѡ* на *ѣ, ѣ* на *ѣ*, що м'ягчило попередний звук; а звукови *ы* відповідало *ѡ*. Н. пр. кран (первісно читало ся з двома складами, а по *и* не писало ся *ь*), оучитѣль, мечь, 7-ий відм. одн. кран оучитѣлн, мечн, 4-ий відм. мн. крама, оучитѣльм, мечм; полѣ, скардѣце, ложѣ; доуши (3-ий і 7-ий відм. одн.), доушѡ. — Що у нас відтак стало ся з *лѣ, нѣ, рѣ, ѡн, ѡн, рн, цн* гл. 27; що з *ты*, гл. 42, а що з *ѡ*, гл. 39.

2. в 2-ім розряді 4-ий відм. в однині рівний з 2-им, а в множині з 1-им, н. пр. *вола, волі*;

3. в 3-ім розряді 1-ий і 4-ий відм. все собі рівні, н. пр. *терен — терні, стіл — столі, день — дні*.

В дэкоотрих зворотах по применниках рівнає ся такжє у 114. мўжєських іменників 1-ого розряду 4-ий відм. 1-ому, н. пр. *дочку замуж даџи, нїтї замуж, в гостї ітї, пострїчи ся в монахи, в чернї, ітї межи лўди*.

Відм. 5-ий рівнає ся в множині завсїди 1-ому; в однині 115. має він осїбну фўрму, але часом заступає єго 1-ий відмінок. Зрештою в 5-ім відм. одн. уживає ся дўже радо фўрма здрїбнїла, н. пр. *сабо́чку* (садо́к), *воробџику* (воробџець). Розумїє ся само собо́ю, що у імен істот неживїх рїдко коли наїде ся причїна до творєня 5-ого відм. При стрїчі двох 5-их відм. звичайно ка́жемо лишє н. пр. *на́не дирџктор, на́не ма́йстер . . .*, а не *на́не дирџкторе . . .*, але такжє і *на́не нача́льнику . . .*

Двїйні уживає ся рїдко коли. Вона́ заховала ся лишє для 116. 1-ого і 4-ого відм. і кінча́ть ся на *-а (-я)*, а то з наголосом як в 2-ім відм. одн., н. пр. *вўса, два сїна, два ку́тїя, три зло́дїя, чџири брата*.

У іменників мўжєських маємо 2 відмінї:

До I-ої відмінї налєжать іменники, що в 1-ім відм. одн. 117. кінча́ть ся на тверду́ шелєстївку (з вї́мкою шипїчих, *ч, ж, ш, щ*) і на *о*. Та відміна називаєть ся коротко відміна тверда́.

До II-ої відмінї налєжать іменники, що в 1-ім відм. одн. кінча́ть ся на мягку́ шелєстївку, на такє *р*, що було́ колись мягкє (*рь* гл. 27), а окрім то́го на *й*, шипїчі *ч, ж, ш, щ* і на *ю*: відміна мягка́.

Іменники мўжєські, закїнченї в 1-ім відм. одн. на *-а, -я*, відмінюють ся майжє так само як жєнські; а іменники мўжєські з прикметниковим вїглядом відмінюють ся як прикметники.

І-а відміна (тверда).

118.

Однина.	Множина.
1. сусїд	сусїди
2. сусїда	сусїдів
3. сусїдови	сусїдам
4. сусїда	сусїдів
5. сусїде	сусїди
6. сусїдом	сусїдами
7. сусїді	сусїдах

119.

Замітки до поодиноких відмінків.

Відм. 1-ий одн. кінчіть ся на: *н, б, в, м, ф, т, д, с, з, ц, л, и, р, к, і, г, х* і на *о*¹⁾.

Як 1-ий відм. одн. кінчіть ся шелестівкою, то його́ пень мўсить чáсто звучáти инáкше, як в иньших відмінках, бо 1) нерáz мўсить наступити перéзвук іканє (*ніс — нóса, віз — вóза, віл — волá, сніп — снопá, рід — рóда, -у, ніст — нóсту, віск — вóску; Київ — Кїєва, попіл — пóпелу, папір — папéру, лід — лéду, мід — мéду, гл. 36*); 2) чáсто в послéднім склáдї появля́ють ся дїйсно áбо лишé на бко встáвлене *о, е* (*вўгол — вўгла, свéкор — свéкра, цўкор — цўкру, свéдок — свéдка, вівтóрок — вівтїрка, юрицок — юрикá, млинóк — млинкá, молоток — молоткá, юлосóчок — юлосóчка, -у, зáмок — зáмку, мóзок — мóзку, зарóбок — зарібку, початок — початку; мінїстер — мінїстра, мáйстер — мáйстра, осéл — ослá, орéл — вїрлá, овéс — вівсá, котéл — кїтлá, рожéн — рїжнá, хосéн — хїснá, лев — львá, пес — псá, вїтер — вїтра, -у, бцет — бцту, терéн — тернї, гл. 34*); 3) дéколи шелестівкї відпадáють *четвэр — четверá, юрицок — юрикá, свéрдел — свéрлá, гл. 19 і 30, 4*).

Відм. 2-ий одн. кінчіть ся почáсти на *-а*, почáсти на *-у*, а почáсти на *-а* áбо *-у*. Їменники, що у них 4-ий відм. одн. рівнáє ся 2-му, ма́ють в 2-ім відм. одн. завсїди лишé закінчене *-а*, óтже: *áнела, дрóзда, Данїла, опїкуна, свателїста, пóлуба, хлїборóба, вїтчїма, жовнїра, граба, дўба, цáпа, когутá, волá, псá, бўзька, рáка, урядника, хлóпчика, вўйка, пáрубка, слмакá, шутакá, фрáнка* (монéта), *вїзкá* (гра)... Закінчене *-у* маé богáто їменників, що означáють якўсь рїч, н. пр. *винограду, сўду, ўряду, матерїалу, скáрбу, дáру, дрóту, плóду, росóлу, грóму, окрóпу, пóпелу, папéру, теáтру, градү, дїму, склéпу, горóху, пóроху, дóму, лéду, мéду, садү, слїдү, хворостү, ставү, мóху, соку, шóвку, барвїнку, рїнку, будїнку, маéтку, пісóчку, подарїнку, знакү, дагү, довнү, шлягү, піскү...*, áбо чїннїсть, стан, прикмéту і т. п., н. пр. *дóллéду, морóзу, нáпаду, пóдїлу, пóхорону, впливу, зáмїру, пóсту, поклóну, хóду,*

¹⁾ Їменники сéй відмінї кінчили ся колїсь на глухў голосівку *ъ* (пнї на *о* і на корóткє *у*), дўже мáло на глухў голосівку *ь* (пнї на корóткє *ї*): *сжсѣдъ, сынъ, голѣкъ*. Прибўди їменники но *-о*, що булі пєрвїсно серéднї, áле задля свóго значїня перейшли зóвсїм до сéй мўжеської відмінї (*міняйло*), áбо що з иньших причїн пїсля дáних взірцїв прийали в українськїй мóві закінчене на *-о* (*Петрò, Дїптрò*).

збору, способу, характеру, доводу, розуму, ряду, часу, сну, запаху, крику, рѣху, сонуху, достатку, порядку, ранку, смітку, ратунку, сміху, смаку, страху, початку... У деяких іменників уживають ся без ріжниць обидва закінчення, н. пр. *огорода, огороду, сіра, -у, на-рода, -у, моста, -у, вітра, -у, гріха, -у, закона, -у, горбочка, -у, прázника, -у, верха, -у, садка, -у*...¹⁾

Відм. 3-ий одн. кінчить ся правильно на *-ови* (на Україні *-ові*). Окрім того подібуєть ся деколи, особливо під впливом цєрки, закінчене *-у*, н. пр. *Богу, дѣху* (побіч *Богови, дѣхови*). Однак закінченню *-ови* протівлять ся іменники з ненаголошеним наростком *-ов, -ів*, і дѣвші слова, закінчені на ненаголошене *-ов*, н. пр. *Крáкову, Ківву, боліолову*. Тàкже і *мів* має 3-ий відм. *міву*²⁾.

Відм. 4-ий одн. не має свого пітомого закінчення; про правила, важні для сего відмінка, гл. 112—114³⁾.

Відм. 5-ий має закінчене *-е* або *-у*. Перед *-е* шелестівкі *к, г, х* м'ягчать ся на *ч, ж, ш* (гл. 23, 24, 25), н. пр. *чоловіче, козаче, мучениче* = *мученику, Божє, бороже, гріше, свіваче* = *свівачу*, але якраз длятого, щоби оминѹти таку зміну пня, прийняв ся у іменників на *-к, -г, -х* 5-ий відм. радше на *-у*, н. пр. *конику, бѣзку, ученику, грішнику, зраднику, забудьку, хлопчику, батьку, батечку, листочку, настѣху, лінюху, шляху*... Іменники з іньшим ви́звуком мають *-е*, н. пр. *Даніле, Михайле, іолубе, майстре, нáne, Дніпре, псе, народе, цвѣте, Хрісте, свѣте*... але *тату, дѣду* (= *дѣде*), *дорогий сину*, однак *Сине Божий*⁴⁾.

Відм. 6-ий одн. має без ви́тки закінчене *-ом*⁵⁾.

1) Закінчене 2-го відм. *-у* взяте від іменників, що їх пень колись кінчив ся корóтким *у* (ъ). Вонó, як бачимо, дѣже розширило ся і обмежило значно ужиток закінчення *-а* у колишніх пнів на *о*. Лиш до імєн, що означають розумні істóти, звїрáта, деревá, гри і монєти, вонó прїступу не має. Сїла сего новóго правила така велика, що навіть слóво *сынъ* (гл. нóтку до 111) мусїло сему правилу піддáти ся.

2) Правильне тепєр в 3-ім відм. закінчене *-ови* взяте від давних пнів з корóтким *у* у ви́звук. Вонó, можна сказáти, зóвсїм ви́пердо закінчене *у*, ужіване колись у пнів з корóтким *о* у ви́звук, як бїльше характеристичне закінчене для сего відмінка. Звук *і* в *-ові* пояснюєть ся анальóбією до *рїбі*.

3) Відм. 2-го замїсть 4-го стáли вже дѣже давнó, особливо при імєнах осїб, ужівáти. Однак що йно прóтягом цїлих вікїв ви́творило ся правило, якє тепєр має силу.

4) Закінчене *-у* прийміло ся від пнів з ви́звук на корóтке *у*.

5) Се закінчене вивóдить ся із *-ьмъ* (пнів з ви́звук на корóтке *у*), якє вже в найдавнїйших часáх у нас зóвсїм ви́тиснуло закінчене *-омъ* (пнів з ви́звук на корóтке *о*). Се вїдко із тóго, що *о* не перезвѹчує ся на *і*, гл. 37.

В 7-ім відм. одн. маємо два закінчення: *-ї (-і)* і *-у*. Перед *-ї* м'ячать ся шелестівкі, а *к, л, х*, переходить на *ць, зь, сь* (гл. 23, 24, 25), н. пр. *о чоловіці, на язичці, в році, при боці, о Бозі, в плузі, в лізі, на березі, в орісі, в потоці = потоку, в юросі, в капелюсі = капелюху, в кожусі = кожуху, на ланцусі = ланцуху, в берлозі = берлоу, на кождім кроці = кроку, але якраз длятого, щоби оминѹти таку зміну пня, прийняв ся у іменників на *-к, -л, -х* 7-ий відм. радше на *-у*, н. пр. на *конику, в бозіку, в кошику, на століку, о ученику, на хрестіку, о грішнику, при огороднику, о полковнику, о праведнику, при уряднику, на кіньчику, в кўльчику, на пільчику, на стільчику, в юришкѹ, в напёрсткѹ, в полуміскѹ, на посторонку, на язичкѹ, на листочкѹ, о воякѹ, на паукѹ, в вітракѹ, в сїракѹ, на патикѹ, в ручникѹ, в кашукѹ, в вінкѹ, на вершикѹ, на волоскѹ, на юрбкѹ, в юришкѹ, на кілкѹ, в мішкѹ, на образкѹ, в рядкѹ, в стручкѹ, в черепкѹ, на шуркѹ, на юрбочкѹ, на празнику, на верхѹ, в садкѹ, на ставкѹ, в соку, в шовкѹ, в замкѹ, на занкѹ, в мѹзкѹ, на ринкѹ, в будинкѹ, в порядкѹ, в смѹткѹ, в пісочкѹ, в разѹнку, на ярмаркѹ, в снїѹ, по знакѹ, на дажѹ, по смакѹ, на шляхѹ, на початкѹ, в холодкѹ... Іменники з іньшим вїзвукѹм маѹть правїльно *-ї (-і)*, н. пр. в *дзїбі, в носі, у Львові, в зїбі, в роті, на юрбі, в жолобі, на вѹзі, на хресті, в млині, на Днїпрі, в рукаві, в хлїві, на хвості, в животі, на ріжні, в чоботі, в огороді, на обїді, в повіті, на мѹсті, в гробі, в лісі, в свїті, на столі, на морозі, при подїлі, на похороні, в суді, в тексті, в Рїмі, в поті, в росолі, в пѹселі, на папєрі, в бцїті, в тестаменті, в характері, в разі, по ілосі, на часі, в снї... , але на *леді* і на *ледѹ, на меді* і на *медѹ, в стїні* і на *степѹ*.***

Замість 7-го відм. одн. стоїть однак часто 3-ий, особливо у іменників закінчених на *-о*, н. пр. *при Олександрови, при парохѹви, при панѹви, при братѹви, о бѹзьковѹ, при Шевченковѹ, на волосковѹ, при батьковѹ, Грицьковѹ... , а так лишє при татовѹ, дїдовѹ.*¹⁾

Відм. 1-ий, 4-ий і 5-ий мн. маѹть одно закінченє *-и*; про застѹпство 4-го відм. 2-им гл. 113, 1. 2.

З вїтмкою поєзїї закінченє *-ове* прийняло ся лишє в слѹві *пан*: *панѹве* побіч *пані*.

У деяких слів подїбуєть ся побіч правїльного закінченя закінченє *-а* для вїразу узагальненя, н. пр. *ліса, свїта, юлоса, оче-*

¹⁾ Закінченє *-у* приймїло ся від пнїв з вїзвукѹм на корѹткѹ *у*.

рета́, акта́ (письма), *декрета́, теста́мента́*. Окрім то́го за́тямити треба́ фо́рму *бра́тця* побі́ч *бра́ті* ¹⁾.

Відм. 2-ий мн. кінчіть ся правильно на *-ів*. Замість то́го подібує ся у тих іменників, що лише́ в однині́, для ви́разу індивідуаліза́ції, прибира́ють на́росток *-ин*, да́вна фо́рма без *-ів*, н. пр. *селя́н* (*селя́нін*), *міща́н* (*міща́нін*), *Галича́н* (*Галича́нін*)... , але́ та́кже *Бола́рів* побі́ч *Бола́р* (*Бола́рі́н*), *пола́нів* побі́ч *пола́н* (*пола́нін*)... , а лише́ *Се́рбів* (*Се́рбі́н*), *Ара́бів* (*Ара́бі́н*). *Руси́н* заде́ржує на́росток *-ин* в мно́жині́ і для́того́ і 2-ий відм. звучи́ть *Руси́нів*. І від сло́ва *чо́бит* є́ 2-ий відм. мн. лише́ *чо́бит*. Та́кже і і́нші іменники мо́жуть без се́го закінче́ня обі́йти ся, коли́ із зв'язи́ з попередні́м сло́вом доси́ть я́сно, що ма́є ся на ду́мці́ 2-ий відм. іменника, н. пр. *пять, шість раз, год, арши́н*... , *па́ра череви́к*... , *до сусі́д, з янича́р* ²⁾.

В 3-ім, 6-ім і 7-ім відм. приня́лі ся за́гально́ закінче́ня *-ам, -ами, -ах*. Одна́к сло́во *чо́бит* звучи́ть в сих відмінках: *чо́ботам* = *чо́ботьям, чо́битьмі́, чо́ботах* = *чо́ботьях*, а від сло́ва *бра́т* ужи́ваєть ся побі́ч *бра́там, -а́ми, -а́х* та́кже *бра́тьям, -я́ми, -я́х* ³⁾.

Коли́ ось так освьідомимо́ ся з вели́кою рі́жнородністю́ у **120.** відмінюваню́ тверді́х му́жеських іменників, то ба́чимо, що ся відмі́на сама́ від се́бе розпада́є ся — після́ то́го, чи іменники ма́ють в 2-ім відм. одн. зак. *-а*, чи *-у*, в 5-ім відм. одн. *-е*, чи *-у*, а в 7-ім відм. одн. *-ї*, чи *-у* — на отсі́ підвідмі́ни:

А	Б	В	Г	Д
сусі́да	ро́зуму	козака́	ко́ника	домо́ньку
сусі́де	ро́зуме	коза́че	ко́нику	домо́ньку
сусі́ді	ро́зумі	козаку́	ко́нику	домо́ньку

Одна́к і тим по́діл на підвідмі́ни ще́ не ви́черпаний, бо до́сить ча́сто у одно́го і то́го само́го іменника поді́бують ся, як ми ба́чили, якра́з в сих відмінках побі́чні фо́рми.

¹⁾ Закінче́нє *-и* = *ь* ві́яте з 4-го відм. мн. Да́вне зак. 1-го відм. н, що́ перед ним му́сїли мя́гчи́ти ся шесте́стївкі *ж, з, ж* на *и, з, с*, чу́ги ще́ хибá лиш в це́ркви, н. пр. *о́ченици*. Тепе́р ка́жемо *у́ченики*, т. зн.: коли́шній 4-ий відм. *о́ченикы* став 1-им відм. — Закінче́нє *-ове* ві́яте від пнї́в з ви́звуком на коро́тке *у*, а закінче́нє *-а* від се́редних іменників.

²⁾ Закінче́нє *-ів* (*-овъ*) ві́яте від пнї́в з ви́звуком на коро́тке *у*. Закінче́нє пнї́в з ви́звуком на коро́тке *о* бу́ло *ъ* (так як в 1-ім, а та́кже і в 4-ім відм. одн.), і для́того́ бі́льше ви́ра́зне і ха́ракте́ристичне́ *-ів* пере́могло́.

³⁾ Про да́вні закінче́нє в сих відмінках гл. **110.**

121.

II-а відміна (мягка).

Однина.	Множина.
1. блень	блені
2. бленя	бленів
3. бленеви	бленям
4. бленя	блені
5. бленю	блені
6. бленем	бленями
7. блені	бленях

Замітки до поодиноких відмінків.

122.

Відм. 1-ий одн. кінчить ся на мягку шелестівку *-ть, -дь, -сь, -зь, -ць, -ль, -нь*, на *-й, -р, -ч, -ж, -ш, -щ* і на *-во*¹⁾.

Як 1-ий відм. одн. кінчить ся шелестівкою, то пень слова мусить часто змінити ся і звучати інакше, ніж в інших відмінках, бо 1) нерідко мусить наступити перезвук ікане (*вїздь — вїздя, міль — мілья, сїй — слїя, їсть — їстя, рїй — рїя, мозіль — мозоля, кїи — коїя, нїж — ножя, кїнь — коня, трїи — троїя, бїль — бїлю, лїй — лїю, кукїль — кукїлю, нанїй — напоїю, покїй — покою, спокїй — спокїю, нїй — нїю; медвїдь — медвїдя, Андрїй — Андрїя, трїбїнь — трїбеия, стрїмїнь — стрїмеия, ремїнь — ремеїю, хмїль — хмеїю, ячмїнь — ячмеїю, гл. 36); 2) часто в послїднім складї появляеть ся дійсно або лишє на обо вставлене *о, е* (*вїюль — вїюля, вїють — вїютя, нїють — нїютя, локоть — локтя, дїють — дїютя, оїнь, оїень — оїю; дїурень — дїурня, дїишель — дїишля, штїемпель — штїемпля, сїчень — сїчня, сїяжень — сїяжня, юстїинець — юстїинця, пїалець — пїальия, кївиць — кївиця, хлїпець — хлїпця, Нїмець — Нїмця, корєць — кїрїя, конєць — кїнїя, муравєль — муравля, корабєль — корабля, шебєль — шебля, кравєць — кравля, вдовєць — вдівця, швець — шевця, женєць — женця, ровєць — рївця, отєць — отця, вїтця, день — дня, пєрєць — пєрця, тїанєць — тїанця, кїшєль — кїшлю, смїалець — смїальцю, терпєць — терпця . . . , гл. 34); 3) дєколи шелестівкі випадають (*тїїжєдєнь — тїїжєия, черпєць — черпця, чєнця, гл. 19*).**

¹⁾ Ся відміна зложїла ся із колишнїх пїв з вїзвуком *jo* і з мїжєських пїв з вїзвуком на глухї голосївку *ь*, гл. 22, 40. В переважнїй частї укр. мови мягкє колїсь *рь* ствєрдо (порїв. *мїре, косарєм, косарї*) і дїятого не трєба писати *косарь* і т. п., помїмо того, що говорїмо і пїшемо *косаря, лицаря*.

Відм. 2-ий одн. кінчіть ся почасти на -я, рідше на -ю, по ч, ж, ш, щ на -а, -у: *учителя, місяця, колодязя, ніня, приятеля, Антося, Юрія, соловія, аркуша, керманіча, ліцаря, лєбедя, каміна, коріня, злодія, господаря, зяця, мўжа, стóрожжа, цїсаря, дїдича, Федьковича, Шапкєвича, писаря, короля, князя, мотиля, Івася, дїдуся, пестія, ключа, меча, обруча, хруща, панича, колача, ткача, кушнїря, кобзаря, школяря...*, але *крохмáлю, клéю, олїю, звичáю, обичáю, урожáю, мóсяжу, цáю, чиншу, балю, жалю, кислю, шпиталю, коровáю, крáю, рáю, борщю, дощу, отченашю, плачу, дунáю і дунáя*. Порів. 119. — *Гóсподь* має 2-ий відм. *гóспода* ¹⁾.

Відм. 3-ий одн. кінчіть ся правильно на -єви, -єви (на Україні -єві, -єві): *учителеви, добрòдїєви*. По ч, ж, ш, щ подібуеть ся дєколи тáкже після анальòгїї твердòї відмїни -єви, н. пр. *товáришови*. Лише *Гóсподь* має 3-ий відм. *Гóсподу* побіч *Господєви*. Про зак. -єви супроти -єви твердòї відмїни гл. 111 нòтку.

Відм. 5-ий одн. кінчіть ся на -ю (у), лише словá на -єць, оскілько у них уживáеть ся 5-ий відм., кінчáть ся на -че, óтже: *добрòдїю, товáришу, ліцарю, учителю, коню, Антоєю, іostíю, зятю, місяцю, паничу, крáю...*, але *злòпче, молòдче, шєвче, óтче*. Слово *Гóсподь* має 5-ий відм. *Гóсподи* ²⁾.

В 6-ім відм. одн. є правильно закінчене -єм, -єм: *приятелем, крáєм*. По ч, ж, ш, щ подібуеть ся дєколи тáкже після анальòгїї твердòї відмїни -єм, н. пр. *товáришом, поіоничом, аркушом*. Від слова *Гóсподь* — *Гóсподом*.

В 7-ім відм. одн. приняло ся в письмєнній мòві закінчене твердòї відмїни -ї (ї), побіч тóго уживáеть ся часом, особливо у іменників на -ї, закінчене -ю; óтже *в крáю, рáю, олїю, по звичáю, о соловію, при добрòдїю, -її, в онї, -ю...* Однак вже досить чáсто заступáеть ся 7-ий відм. 3-им ³⁾.

Закінченя відмінкòві в мнòжинї -ї (-ї), -їв (-їв), -ям (-ам), -ями (-ами), -ях (-ах) вiдповiдають доклáдно закiнченям твердòї відмїни. Лише в 2-ім відм. мáємо в трох словáх фòрми закiнченi на -ий: *іostíий, коний, врòший*. (Про такi фòрми як *пять сяжєнь*,

¹⁾ Про зак. -я, -ю порів. нòтку 1 на стр. 67.

²⁾ В фòрмі *Гóсподи* бáчимо дáвний 5-ий відм. нїв з вїзвукoм на к.

³⁾ Фòрми на *конї, в онї, в шпиталї* і т. н. розвинúли ся вправдї після звуковїх закòнів зòвсїм правильно із дáвних форм (гл. нòтку до 111, пор. 27), але в письмєнній мòві загáльно не принялі ся.

локот, день гл. 119, стр. 69). В 6-ім відм. мають два іменники особну форму: *кіньми, ірїшми* ¹⁾.

123. І мягка відміна, приглянувши ся її зблизька, розпадає ся властиво на дві підвідмінї, коли не зважати на ще деякі побічні і особні форми.

А	Б
Відм. 2-ий одн. -я (-а)	-ю (-у)

2. Рід женський.

124. Відм. 5-ий одн. рідко коли заступає ся 1-им.
 125. Відм. 7-ий одн. є все рівний 3-ому, так само 5-ий і 4-ий мн. рівні 1-ому.

126. В 2-ім відм. мн. втискає ся чим раз більше закінчене м'язьських іменників на *-ів (-їв)*, а то особливо в отсіх разях:

1. Коли у форми 2-ого відм. мн., добутої після взірця *сіла* — *сил*, годїб вимовити шелестівок посу́нених у визвук, або тяжко булбб ізза потрібного перезвуку розпізнати пень, то хватаємо ся у женських іменників закінчення *-ів (-їв)*, н. пр. *ті́тлів, студні́в ...*, *о́сів, по́лів ...*

2. Коли інші відмінки множини іменника женського роду (особливо іменника двоскладного) мають наголос на закінченю, то звичайно вирівнуємо з ними 2-ий відм., прикладаючи до него закінчене *-ів (-їв)* з наголосом, н. пр. *бабів, хатів, панив, стайнів ...*

Але і без тих причин подібуеть ся чим раз частїше закінчене *-ів (-ів)*, особливо на Україні замість *-ий*; н. пр. *користів, ко́стів, по́вїстів, но́чів, рі́чів*. У іменників мужьського роду на *-а, -я* анальоґічне закінчене *-ів (-їв)* є звичайне і зрозуміле.

127. Відм. 4-ий мн. заступає ся подекуди у імен живих істот 2-им. Се діеть ся правильно у іменників мужьського роду, на *-а, -я*, н. пр. *калїк, владїк (-їків), розбишак (-аків), волоцюґ (-їв), пня́ць (-цїв)*.

128. У іменників женських маємо 3 відмінї.

До I-ої відмінї належать іменники, що в 1-ім відм. одн. кінчать ся на **-а** (з виїмкою закінчених на *-ча, -жа, -ша, -ща*). Ся відміна називаєть ся коротко відміна тверда.

До II-ої відмінї належать іменники, що в 1-ім відм. одн. кінчать ся на **-я**, а окрім того на *-ча, -жа, -ша, -ща* (гл. 23): відміна мягка.

¹⁾ Закінчене *-ї* відповідає давньому *ь*, гл. 39; закінчене *-ий* і *-ми* взїте від *инїв* з визвуком на *ь*.

До III-ої відміни належать ті іменники жіночі, що в I-ім відм. одн. кінчать ся на м'яку шелестівку, а окрім того на *p, v* і на шипячі *ч, ж, ш, щ*. Ся відміна з огляду на шелестівковий вивук I-го відм. називається ся коротко відміна шелестівкова.

Іменники жіночі з прикметниковим виглядом відмінюються як прикметники.

Після I-ої і II-ої відміни жіночих іменників відмінюються також мужеські іменники на *-а, -я*.

I-а відміна (тверда).

129.

	Однина	Двійня	Множина
1.	сіла	сілі	сіли
2.	сіди	—	сил
3.	сілі	—	сілам
4.	сілу	сілі	сіли
5.	сіло	—	сіли
6.	сілою	—	сілами
7.	сілі	—	сілах

Замітки до поодиноких відмінків.

Відм. 1-ий одн. кінчить ся на *-а*, але побіч *ц'ерква, м'орква, хорув'а*, пишуть деколи *ц'ерков, м'орков, хорув'ов*.¹⁾ 130.

В 3-ім і 7-ім відм. одн. і в 1-ім і 4-ім відм. двійні закінчене *-ї* м'якчить попередню шелестівку; *к, ь, х* переходять на *ць, зь, сь* (гл. 23, 24, 25), н. пр. *лоп'аті, громадї, моїлі, причинї, клясі, березї...; аптїці, наїці, п'асїці, смереїці, жїніці, б'айці, гр'єці, доньїці, книжїці, колїсїці, мїсїці, п'одушїці, ст'єжїці, х'устїці...; заслужї, присяжї, ск'аржї, зив'азї, ув'азї, вазї, носї...; вїльсї, стрїсї, м'їсї, п'азусї, панч'осї, дячїсї, свекр'їсї... В чужїх словах *г* переходить на *дзь: фїдзї (fīza)*.*

Ф'орми двійні уживаються досить правильно.

В 2-ім відм. мн. м'усить пень часто звучати інакше, як в їнших відмінках, бо 1. нер'аз м'усить наступити перезвук ікане (*шкїл — шк'ола, їдїд — їюда, робїт — роб'ота, осїб — ос'оба, пїдкїв — пїдк'ова, нї — н'оїа, пїдлї — пїдл'оїа, стодїл — стод'оїа, кїз*

¹⁾ Відміна давних пнїв на *-а*, як бачимо, майже нічого не змінила ся. До неї пристали ще також майже всі пнї на *-ь*, а ф'орми, як *ц'ерков* (1-ий і 4-ий відм.), се останки с'єї осїбної відміни.

коза́, пчѐла — пчѐла, ір — іора́, стіп — стопá, свѐбід — свѐбѐда, кіс — косá, діб — добá, кіп — конá . . ., слѐз — слезá . . ., на́віть против прáвила, а після анальѐгії: борід — борѐда, борін — борѐна, борізд — бороздá, сторін — сторѐна, дорі — дорѐна . . ., беріз — берѐза, черід — черѐда, гл. 36, 37); 2. чáсто в послѐднім складі появля́еться дійсно́ або лишѐ на ѐко встáвлене *о, е* (вѐладок — вѐладка, обѐцянок — обѐцянка, пѐолосок — пѐолоска, русáлок — русáлка, зѐрѐчок — зѐрѐчка, уздѐчок — уздѐчка, жѐно́к — жѐнка, бáйо́к — бáйка, трѐсо́к — трѐска, бѐчо́к — бѐчка, трушо́к — трушка, було́к — бу́лка, іадо́к — іа́дка, дѐво́к — дѐвка, дѐйо́к — дѐйка, дѐро́к — дѐрка, заіадо́к — заіа́дка, качѐ́к — качѐ́ка, книжо́к — кни́жка, коново́к — коно́вка, лавѐ́к — лавѐ́ка, ластѐво́к — ластѐ́вка, ляльѐ́к — ляльѐ́ка, писано́к — писанѐ́ка, подушо́к — поду́шка, пѐво́к — пѐ́вка, хѐсто́к — хѐ́стка, сорѐчо́к — сорѐ́чка, яліво́к — ялі́вка, книжѐчо́к — кни́жечка, шѐ́л — шѐ́ла, мусѐ́к — мусѐ́ка, сосо́н, сосе́н — со́сна . . ., перѐ́л — перѐ́ла, ково́р — ко́вѐра, сестѐ́р — сестрѐ́ра, мѐтѐ́л — мѐтлѐ́, корѐ́м — корѐ́ма, гл. 34); 3. в одні́м рáзі шелестѐ́вка, щѐ в ї́ньших відмінѐках мѐсила́ вѐпасти, перед встáвленим *о* появля́ється сѐ: дощѐ́к = дошѐ́к — до́шка.

131.

II-а відміна (м'ягка).

	Однина	Множина
1.	царѐ́ця	царѐ́ці
2.	царѐ́ці	царѐ́ць
3.	царѐ́ці	царѐ́цям
4.	царѐ́цю	царѐ́ці
5.	царѐ́це	царѐ́ці
6.	царѐ́цею	царѐ́цями
7.	царѐ́ці	царѐ́цях

Замітки до поодиноких відмінків.

132.

Відм. 1-ий одн. кінчіть сѐ на *-я, -ча, -жа, -ша, -ща*, лиш побіч *пáня* уживáється тáкже в 1-ім і 5-ім відм. фѐрма *пáні*.

Відм. 2-ий, 3-ий і 7-ий одн., а тáк сáмо 1-ий, 4-ий і 5-ий мн. своѐю фѐрмою завсѐди собѐ рѐвні.¹⁾

¹⁾ В 3-ім і 7-ім відм. одн. прийя́ло сѐ в письмѐнній мѐві закінчене твердѐї відміннѐ *-ї (-і)*. Фѐрми *на землѐ́, с жѐмѐни* і т. п. розвину́ли сѐ впрáвді із давні́х фѐрм (гл. нѐтку до 111, пор. 27) зѐвсѐм прáвильно, áле в письмѐнній мѐві загáльно не прийя́ли сѐ.

Відм. 5-ий одн. кінчіть ся у деяких здрібнілих іменників на -ю: *дону, бабуно, Касю, бабусю, паннуцю* . . .

В 2-ім відм. мн. мало в сій відміні буває таких змін, які ми бачили в твердїй відміні: 1. *яблїнь* — *яблоня*, *зір* — *зоря*; 2. *кухонь* — *кухня*, *суконь* — *сукня*, *брехонь* — *брехня*; *чапелъ* — *чапля*, *картофелъ* — *картофля*, *конопелъ* — *конопля*, *капелъ* — *капля*, *вишенъ* — *вишня*, *черешенъ* — *черешня*, *пісенъ* — *пісня*, *шабелъ* — *шабля*, *овецъ* — *вівця*, *земелъ* — *земля*; за те далéко частїйше уживається тут фóрма на -їв: *люшинъ* — *люшня*, *мїшлїв* — *мїшля*, *стайнїв* — *стайня*, *касарнїв* — *касарня*, *лїхтарнїв* — *лїхтарня*.

Іменник *свиня* має в 2-ім відм. мн. *свинїй*, а в 6-ім відм. *свиньмі*.

III-a відміна (шелестівкова).

133.

	Однина	Множина
1.	часть	части
2.	части	частиї
3.	части	частям
4.	часть	части
5.	часте	части
6.	частию, частю	частями
7.	части	частях

Замітки до поодиноких відмінків.

Відм. 1-ий одн. кінчіть ся на мягку шелестівку -ть, -дь, -сь, -зь, -ль, -нь, на шипячі -ч, -ж, -ш, -щ, однó слово на -р (*твар*), а два на -в (*кров, любов* = *любá*). Осібняком стоїть слово *мати*.¹⁾

134.

В 1-ім відм. одн. бачимо перéзвук ікане: *кість* — *кóсти*, *вісь* — *óси*, *сіть* — *сóли*, *ніч* — *нóчи*, *північ* — *півночи*, *нємич* — *нємочи*, *пóмич* — *пóмочи*, *злість* — *злóсти*, *мїдрість* — *мїдрости*, *пáкїсть* — *пáкости*, *пільність* — *пільности*, *стáрїсть* — *стáрости*, *щїрїсть* — *щїрости* . . .; *кїпіль* — *кїпели*, *óсїнь* — *óсеки*, *пóстїль* — *пóстели*, *студїнь* — *студени*, *óдїж* — *óдежи*, *пїч* — *пєчи*. Перéзвук ікане появляється та́кже в 6-ім відм.,

¹⁾ В сїй відміні бачимо давні жєнські пнї на -к, що їх відміна досить чїсто зберегла ся, лиш в 3-ім, 6-ім і 7-ім відм. мн. перемогла анальоїя жєнських пнїв на -а. Слово *люббе* належало колись до пнїв на -ь, а *мати* ще й доси зберегло почáсти своб давну шелестівкову відмїну.

коли хто уживає корóтного закінчення *-ю*: *сілю, сілло, нічу, вартістю* . . .

Відм. 5-ий, як се самó собóю ясно, дуже рідко в сій відмінї уживається, от хибá *Русе, смёрте*.¹⁾

В 6-ім відм. одн. слова *кров* і *любов* звучать *кровою, любовою*, або та́кже *кровою, любовою*.

В відм. 2-ім, 3-ім, 7-ім одн. і в 1-ім, 4-ім, 5-ім мн. уживають, особливо по шипячих шелестівках, закінчення *-і*: *річі, но́чі, пє́чі, по́дорожі, мі́ші, прі́орці*.

В 6-ім відм. мн. слово *рудь*, яке зрештою уживає ся більше в множинї, має фóрму *рудьмі*.

Трѳхи инáкше відмінюеть ся слово *мати*: *мати, матери, матері, матір, мати, матерію, матері*; в множинї се слово дуже рідко коли уживається (*матери* або *матері, материй* або *матерів*).

3. Рід середний.

135. Відм. 4-ий і 5-ий у всіх числах рівні 1-ому.

136. У іменників середніх маємо 3 відмінї.

До I-ої відмінї належать іменники, що в 1-ім відм. одн. кінчають ся на **-о**. Ся відмінá називається ся корóтко відмінá твердá.

До II-ої відмінї належать іменники, що в 1-ім відм. одн. кінчають ся на **-е, -є**: відмінá м'ягká.

До III-ої відмінї належать іменники середні, закінченї в 1-ім відм. одн. на такє **-я (-а)**, що повстáло із *ен* або *ент* (гл. 30 і 39). В інших відмінках появляє ся повна фóрма пня із шелестівковим вїзвукóм; з óгляду на се та відмінá називається ся корóтко відмінá шелестівковá.

Іменники середні з прикметниковим вїглядом відмінюють ся як прикметники.

137.

I-а відмінá (твердá).

	Однина	Двійня	Множина
1. 4. 5.	тіло	тілі	тіла
2.	тіла		тіл
3.	тілу		тілам
6.	тілом		тілами
7.	тілі		тілах

¹⁾ Закінченє *-е* пояснюєть ся з анальоїї до м'яких жєнських іменників.

Замітки до поодиноких відмінків.

В 3-ім відм. одн. уживається вже також деколи закінчене м'язеських іменників *-ови*: *ліхови* = *ліху*, *дитяткови*, *містови* . . . 138.

В 7-ім відм. одн., в 1-ім і 4-ім відм. двійні закінчене *-ї* м'ягчить попередню шелестівку; *к*, *х* переходять на *ць*, *сь* (гл. 23, 24, 25), н. пр. *оці* (*око*), *усі* (*ухо*), *яблуці* (*яблоко*), *молоци* (*молочко*), *лісі* = *ліху*, але якраз для того, щоб оминати таку зміну пня, прийняло ся у іменників на *-ко*, *-хо*, особливо з попередньою шелестівкою, в 7-ім відм. радше закінчене 3-го відм.: *по прізвиську*, *в війську*, *на ліжку*, *в жуку*, *по яблочку*, *в місточку*, *на серденьку*, *на плечку*.

В 2-ім відм. мн. досить рідко подібується перезвук ікане: *слів* — *слово*, *добр* — *добрó*, *колѣс* — *ко́лесо*, *сѣл*, *сел* — *се́ло*; а також против правила після аналогії *долѣт* — *долотó*. За частіше стрічаємо вставлене *о*, *е*: *волокон* — *воло́кно*, *вікон* — *ві́кно*, *ячюк* — *ячкó*, *куряток* — *ку́рятко*, *ліжюк* — *лі́жко*, *яблочок* — *яблочко*, *теляток* — *те́лятко*, *зерняток* — *зе́рнятко*; *коромисел* — *корóмисло*, *зерен* — *зе́рно*, *крісел* — *крі́сло*, *стебел* — *стеб́ло*, *весел* — *ве́сло*, *перевесел* — *переве́сло*, *ведер* — *ве́дрó*, *ребер* — *ре́брó*, *шатер* — *шатрó*, *сідел* — *сід́ло*, *ремесел* — *реме́сло*, *чисел* — *чис́ло*. Зрештою і сюди втискає ся вже закінчене м'язеських іменників *-ів*, а сприяють сему ті самі обставини, що у іменників жєнських, н. пр. *боцїцїв*, *болотїв*, *дівїв*, *бáнїв*, *сєлів*, *письмїв*.

В 6-ім відм. мн. подібується до *крилами* побічна форма *крильмі*.

До сєї відмінн налєжать ще також слова *чудо*, *небо*, *око*, *ухо*¹⁾, а відмінюють ся вони так:

чУДО, *чуда* . . . мн. { *чудá*, *чуд*, *чудáм* . . .,
                                  { *чудесá*, *чудес* . . .;

нЕБО, *неба* . . . мн. { *не́ба*, *неб* . . .,
                                  { *небесá*, *небес* . . .;

ОКО (в голóві), *ока*, *-у* . . ., мн. *оци* = *о́чі*, *оций*, *оцáм*, *оци́ма* =
  оцáми, *оцáх* . . .;

УХО (в голóві), { *ухá*, *ух*, *ухáм*, *ухáми*, *ухáх*,
                                  { *уши*, *уши́й*, *уши́м*, *уши́ма* = *уши́ми*, *уши́х*.

¹⁾ Сї слова налєжали колись до шелестівкових пив з вїзвуком на *с*. Про се свідчать ще такі форми як *небесá*, *чудесá* і т. д. Форми *оци* = *о́чі*, *уши* . . . в давна двійня, якá доповнила ся формами взятими з множини: *оци́й*, *уши́й*, *оцáм*, *уши́м*, *оцáх*, *уша́х*, а також побічними формами до *оци́ма*, *уши́ма* — *оцáми*, *уша́ми*.

139.

II-а відміна (мягка).

	Однина	Множина
1. 4. 5.	пóле	оповіда́не
	2. пóля	оповіда́ня
	3. пóлю	оповіда́ню
	6. пóлем	оповіда́нем
	7. пóлі, -ю	оповіда́ню, -ї

Замітки до поодиноких відмінків.

140.

Відм. 1-ий одн. кінчіть ся на *-е, -є*. Іменники закінчені на *-є* і деякі на *-че, -же, -ше* утворені або від дієприкметників або від імен (іменники збірні), або від імен в сполуці з применником, н. пр. *писанє, поясненє, житє, знанє, убранє, значінє, панованє . . ., волосє, камінє, зїлє, колосє, містє, насїнє, щастє, пірє, збіжє, клóче . . ., піднебїнє, підїрє, піддїше, порїче . . .* У всіх тих іменників подібуємо, особливо на Україні, в 1-ім відм. одн. замість *-є (-е)* закінчене *-я (-а)* після аналогії 1-го відм. іменників *ляня, лошї* і т. д. Перед сим *-я (-а)* здвоюють ся ще так же посдїнчі шелестівкї *т, д, с, з, л, н, ч, ж, ш*, н. пр. *життя, безвіддя, колосся, насїння, зїлля, клóчча, збіжжя, піддїшша . . .* Се *-я (-а)* задержуєть ся зам. *-є (-е)* і в закінченю 6-го відм. *-ям (-ам)*. Від іменників, утворених сим наростком, відріжняють ся інші іменники, як *пóле, во́ле, мо́ре, іо́ре, ві́че, пополу́дне* і іменники на *-це* і *-ице*, як *со́нце, се́рце, яйце́, місце́, крильце́, дереви́це . . ., топорі́ще, сокрóвище, бані́ще, бóйще*.¹⁾

В 7-ім відм. одн. приняло ся закінчене твердої відміни *-ї*²⁾, та досить часто заступаєть ся 7-ий відм. 3-им (*-ю*).

В 2-ім відм. мн. стрічаємо лиш в однім слóві перезвук іганє (*нїль — пóле*), правильно вставлене *є* в слóвах закінчених на *-це*: *крилець — крильце́, яєць — яйце́, деревиць — дереви́це, веретенець — веретене́це . . .*, однак *місь — місце́, серць, сердець — се́рце*, а від слóва *со́нце*, що в множині дуже рідко коли уживаєть ся, можна сказати *сонць* або *со́нців*. Закінчене *-їв (-ів)* і тут вже приймаєть ся, н. пр. *крильці́в, мори́в, прислі́вїв (прислі́вє), обійсти́в (обійсти́вє)*.

Слóво *плече́* відмінюєть ся в множині: *плечи́ (плечи́), плечий, плечі́м, плечі́ма, плечи́х*.

¹⁾ Наросток *-є* був первісно *-ьє*, тим і пояснюєть ся здвоєне шестівóк; закінчене *-є* походить від *-ье*. Про *ле, не, ре, че* із *лє, рє, ѓє, цє* гл. 27.

²⁾ Фóрми на *пóли, в се́рци* і т. п. розвинули ся вправді після звукових законів зовсім правильно із давних форм (Гл. нóтку до 111, пор. 27), але в письмєнній мові витискають їх чим раз більше з уживаня наведєні ви́ше фóрми аналогїчні.

III-а відміна (шелестівкова).

	Однина	Множина	141.
1. 4. 5.	ягня́	ягня́та	
2.	ягня́ти	ягня́т	
3.	ягня́ти, -я́ті	ягня́там	
6.	ягня́м	ягня́тами	
7.	ягня́ти, -я́ті	ягня́тах	

Замітки до поодиноких відмінків.

Відм. 1-ий бдн. кінчить ся на такé -я (-а), що повста́ло із **142.**
ен або *ент* (гл. 39), н. пр. *юря́, цуся́, дитя́, збаня́, порося́, теля́, кача́*... В інших відмінках появля́є ся півна фо́рма пня́ з шелесті́вковим ви́звуком.

Відм. 6-ий бдн. твóрять ся вже з 1-ого відм.: -ям (-ам) замість -ятем (-атем), -енем.

Перехо́дять звільна до інших відмін:

імя́ { *імя́, імя́, імя́м, мн. імя́, іме́н, імя́м*...
імени́, -ні́, -нем, імени́, імени́м...
сі́мя, *сі́мя, сі́мю, мн. сі́мя, сі́ме́н, сі́мям*...
ті́мя, *ті́мя, -ю, -ям, -ю, мн. ті́мя, -їв*...

4. Іменники без однини.

Відміни іменників без однини не відріжня́ють ся ні́чим від **143.**
наведених відмін звича́йних іменників в мно́жині:

в'язи́ (*в'язів, -ам*...), *Броди́, о́труби, па́чоси, сходи́, шарава́ри, об-
жінки́, стря́пки, окуля́ри, штани́, круті́, ріжкі́*...

родіте́лі (*родітелів, -ям*...), *щипці́*..., *дріжджі́, но́ші, родичі́,
ла́соці, св'ято́ці, хітро́ці*..., *манівці́, клі́щі*...

граблі́ (*грабелі́ і грабл'ів*), *Чернівці́* (*Черновець і Чернівці́в*).

уродіни́ (*уродін, -інам*...), *Бережа́ни, імені́ни, хресті́ни, су-
хо́ти*...; **хоро́ми** (*хорім*); **по́минки** (*по́минок, за́лички*...,
ві́жки, телі́жкі, діточкі́...

но́жиці (*но́жиць, -цям*...), *мясні́ці*... **сподні́** (*сподені́*)..., **ві́ї**
(*ві́й = ві́в, ві́ям*), *помі́ї*...

лю́ди (*люди́й, лю́дям, лю́дьмі, лю́дях*).

гу́си (*цуси́й, цу́сям, цу́сьмі, цу́сях*), *ді́ти, кі́ри (курмі́), са́ни, сі́ни.*

двє́рі = *двє́ри (двері́й, двє́рям, двє́рмі = двє́ріма, двє́рях = двє́рэх);*

кри́жі (*кри́жів = кри́жій, кри́жам, -ами, -ах*);

віла (*вил, вілам*), *ноженята, оченята, рученята, санчата...*,
дрова́ (*дров, дрова́м*), *уста́*, **ворота́** (*воріт, ворота́м* = -ям,
ворота́ми = *ворітьми*), **жорна́** (*жорен* = *жорнів*), *ясла,*
ясна..., **щу́дла** (*щудлів*).

5. Іменники невідмінні.

144. Не відмінюють ся: *алілу́я, а́міль, любі́мене, незабу́дь, не-*
знати́що, пів..., на́зви букв і деякі чужі іменá власні (гл. 147).

145. Лише в одній фбрмі відмінкóвій уживають ся: *часо́к* (на
часо́к), *луби́нь, дра́ла* (да́ти дра́ла), *ро́бом* (такім ро́бом), *відо́ма*
(без мо́го відо́ма), *впі́ну* (без впі́ну), *ю́рнець* (відм. 1-ий і 4-ий),
обиня́ків (без обиня́ків), *перекі́р* (на перекі́р)...

Гл. та́кже 65: *вон, живце́м, зі́зом, мо́вчки, пі́шки...*

6. Чужі імена власні.

146. Чужі (не словя́нські) іменá власні, котри́х закінчене ма́є
ру́ський вид або є зру́чене, відмінюємо на ру́ський лад, н. пр.:

Цезар, *Цезара, -ови...*, *Ба́йрон, Брі́кнер, Бурбо́н, Вольте́р, Гоме́р,*
Дон-Кішо́т, Зевс, Опи́, Расі́н, Сві́фт, Сокра́т, Ци́церон,
Шекспі́р, Ші́ллер,* Штї́арт...

Пешт, з *Пе́шту, в Пе́стї...*

Ле́сінг, *Ле́сінга, -ови, -а, -у...*

Гра́ц, з *Гра́цу, в Гра́цу...*

Корне́ль, *Корне́ля, -ови...*, *Версі́ль, Ге́сель (Ге́сля), Ліві́й (Лівія,*
-ови), Версі́лій, Овіді́й...

Петра́рка, *Петра́рки, -ї...*

Діма́, *Дімі́, Дімі́...*

Тоска́на, *Тоска́ни, -ї...*, *Темі́да...*

Тро́я, *Тро́ї...*

Брета́нь, *Брета́ни...*

Маро́нко, *Маро́кка, -у...*

Ате́ни, з *Ате́н...*

147. Іменá власні, котрі задля сво́го віду не надають ся до
жа́дної відміни відповідної для їх ро́ду, або відмінюємо після
тако́ї відміни, до яко́ї мо́жна найлі́ше їх пристосува́ти, н. пр.:

Христос, *Христá, -ови...*

Додé, *Додéта, -ови...*, *Бера́нжé, Бера́нжéра, -ови...*

Манці́ні, *Манці́нія*, -*сви* . . . , *Бокáччо*, *Бокáччія*, -*сви* . . . ,

Г'ете, *Г'етою*, -*ому* . . . , *Дáнте*, *Дáнтою* або *Дáнта* . . . ,

або зовсім не відмінюємо, н. пр.:

Анжу́, *Сарду́* . . .

II. ПРИКМЕТНИКИ.

Прикметники мають в однині три роди; в множині не відрізняємо родів. 148.

Відм. 4-ий одн. і мн. рівнає ся в м'язьськiм родi (деколи тáкже і в жéньськiм, гл. 127) 2-ому або 1-ому після тих самiх прáвил, що подáні для iменникiв (гл. 113). 149.

Відм. 5-ий рiвнáє ся 1-ому. 150.

Замiсть 7-ого вiдм. в однинi м'язьського і середного роду мóже стóяти тáкже 3-ий. 151.

У прикметникiв вiдрiзняемо 2 вiдминi: 152.

До I-ої вiдмини налéжать тi прикметники, що в 1-iм вiдм. одн. кiнчáть ся на *-ий*, *-а*, *-е*, *-ин*, *-ина*, *-ине*, *-iв*, *-ова*, *-ове*, *-iв*, *-сва*, *-све*. Ся вiдминá називáеть ся корóтко вiдминá твердá.

До II-ої вiдмини налéжать тi прикметники, що в 1-iм вiдм. одн. кiнчáть ся на *-ий*, *-я*, *-е*: вiдминá м'язькá.

Сюди налéжать тáкже iменники всiх трох родiв з прикметникiвм вiглядом.

I-а вiдминá (твердá).

	Муж.	Жен.	Серед.	Множ.	153.
1. 5.	дóбрий	дóбра	дóбре	дóбрi	
2.	дóброго	дóброї	дóброго	дóбрих	
3.	дóброму	дóбрій	дóброму	дóбрим	
4.	дóбрий, -ого	дóбру	дóбре	дóбрi, -их	
6.	дóбрим	дóброю	дóбрим	дóбрими	
7.	дóбрiм	дóбрій	дóбрiм	дóбрих	

Замiтки.

Побiч *дóбра*, *дóбру*, *дóбре*, *дóбрi* є тáкже повнiйшi фóрми *дóбрая*, *дóбрую*, *дóбрев*, *дóбрiї*.¹⁾ 154.

¹⁾ Теперiшня прикметникiва вiдминá повстáла iз давнiй злóженої вiдмини прикметникiв, де до iменникiвiх фóрм прикметника прилúчували ся фóрми заiменика *и*, *я*, *в*, що в тiй тiснiй сполúцi мав значiне родiвникá, н. пр. *дóбраного*, *дóкрепленому* . . . Вiдно його ще виразно в повнiйших фóрмах *дóбрая*, *дóбрую*. Згóдом iз злóжених фóрм повстáли одностáйнi фóрми тáким спóсoбом, що iз фóрм заiменикiвiх зробили ся закiнченя, якi, як всi iншi закiнченя, додавáли ся вже не до вiдминкiвої фóрми прикметника, а до пня.

В поезії прикметники, наведені 157, 1. 2. можуть уживати ся невідмінно, н. пр. *сив дуброва, молод головочку, в зелен муравонці, сив соколята*.

II-а відміна (мягка).

	Муж.	Жен.	Серед.	Множ.
155.	1. 5. бараній	бараня	баране	барані
	2. баранього	бараньої	баранього	бараніх
	3. бараньому	бараній	бараньому	баранім
	4. бараній, -нього	бараню	баране	барані, -їх
	6. баранім	бараньою	баранім	бараніми
	7. баранім	бараній	баранім	бараніх

Замітки.

156. Побіч *бараня, бараню, баране, барані* є також повнійші форми *бараняя, баранюю, баранев, баранії*.¹⁾

Сюді належать такі прикметники, як *цїсїй, пїсїй, сїнїй, юсподнїй, їхнїй*, а також прикметники на *-нїй, -шнїй*, утворені від таких імен і частиць, що означають місце або час, н. пр. *вїрхнїй, спїднїй, вєсїрнїй . . ., юрїшнїй, долїшнїй, тепєрїшнїй . . .*, однак сї послїднї прикметники на *-нїй, -шнїй* часто мають форми після твердї відміни: *-нїй, -шнїй*.

Останки іменникової відміни.

157. Крім властивої прикметникової відміни маємо ще останки іменникової відміни прикметників:

1. відм. 1-ий одн. муж. роду дєкоотрих прикметників як *бабин, братів, жаден . . .*;

2. той самий відмінок дєкоотрих їнїшних прикметників, що мають попри тїм також прикметникову форму, як: *боїат, богатїй; велик, -кий; вїнен, виннїй; виноват, -тїй; вóрон, ворбнїй; всяк, -кий; голóден, голóднїй; юспóдень, госпóднїй; ютóв, -вїй; дївен, дївнїй; дрїбен, дрїбнїй; жив, живїй; здоров, -вїй; зéлен, зелéнїй; ласкав, -авїй; мóлод, мóлодїй; нéмошен, нéмїчнїй; пóвен, пóвнїй; свїдїм, свїдóмїй; сив, сївїй; стар, старїй; щаслїв, -вїй; ясєн, яснїй . . .*;

¹⁾ Тепєрїшнї форми *-нього, -ньому, -ньої, -ньою* звучали колісь *-него, -нему, -неї, -нею*. Аналогїя твердїх прикметників перемагає: як *дóбрїй, -рого, так сїїї, сїнього*.

3. уживаний лише в 1-ім відм. і лише присудково (в значінню часу́ мину́шого) дієприкметник на *-в, -ла, -ло*, мн. *-ли*, як *читав, читала, читало, читали, пішов, пік* (гл. 30, 7) . . ., порів. зрештою *милий, умерлий* . . ., що перейшли вже зовсім до прикметників;

4. прикметники присудкові (уживані лише в 1-ім відм.): *варт, вартя, -о, -і, іоден, іодна, -о, -і, повинен, повинна, -о, -і, рад, рада, -о, -і, спасен, терпен*;

5. прикметники середнього рóду на *-о*, що уживають ся як прислівники і невідмінні присудки, побіч котрих поча́сти є а поча́сти нема́ праві́льних прикметникових форм, н. пр. *богато* (много), *богати́й* (не бідний); *видно*, *відний*; *вільно*, *-ний*; *вошко*, *вохкий*; *іарно*, *-ний*; *далеко*, *-кий*; *мало* (не много), *мали́й* (не вели́кий); *мяко*, *мяккий*; *мокро*, *-ий*; *несказано*, *-ний*; *дозволено*, *-ний*; *рідко*, *рідкий*; *сказано* (*-ний*); *студено*, *-ний*; *темно*, *-ний*; *тепло*, *-лий*; *тяжеко*, *тяжкий*; *холодно*, *холодний*; *чорно*, *-ний*; *ясно*, *-ний* . . .; *відко*, *да́но*, *мно́го*, *пові́нно*, *ча́сто*, *чу́тно* . . .;

6. поодинокі фóрми, як: *з ча́ста*, *з пі́льна*, *з іорда*, *з осі́бна*, *за мо́лоду* (*зімо́лоду*), *пома́лу*, *по рі́ськи*, *по ні́мецьки*, *по майсте́рськи* . . . Сюді нале́жить та́кже фóрма *вели́чї* в *по вели́чїдні*. В по́езії подібу́ють ся ще та́кже і́нші та́кі фóрми, н. пр. *вдові́на сі́на*, *пшени́чна хлі́ба*.

І у і́менників з прикметниковим ви́глядом є фóрми і́менникові. Так му́жеські і́мена́ вла́сні на *-ов, -ів, -їв* відмі́нюють ся н. пр.:

Глі́бов, *Глі́бова, -у, -им, -і; -и, -их* . . .

Костомáрів, *Костомáрова, -у, -им, -і; -и, -их* . . .

Жі́нські і́менники особóві на *-івна, -ївна* ма́ють побіч зви́чайних прикметникових форм та́кже ще і фóрми і́менникові: *царівна, царівни, царівні, царівну, царівно* . . ., а в мн. *царівни, -вен* (*-внів*), *-ам* . . .

У середніх і́менників з прикметниковим ви́глядом поді́бують ся та́кже та́кі і́менникові фóрми, як *в Жабю* (*Жабє*), *з Кня́жа* (*Кня́же*).

III. ЗАІМЕННИКИ.

Заі́менники ужива́ють ся поча́сти і́менниково, н. пр. *я, хто, що*, поча́сти прикметниково, н. пр. *той, та, те, такий, така, таке*; і бо́гато ча́стиць наві́зує ся сво́ім значі́нсьм до заі́менників, н. пр. *де, коли, там, тут, так*.

160. Заіменник особовий вказує або на особу, котра говорить (перша особа: *я*), або на особу, до котрої говорить ся (друга особа: *ти*); і заіменник *він* можна уважати за заіменник особовий, оскільки *він* служить до означення тої особи, про котру говорить ся (третя особа). *Ми* означає: *я і ти, я і ви*, або: *я і він, я і вона, я і вони; ви* означає: *ти і ти, ти і ви, ти і він, ти і вона, ти і вони*.
161. Заіменник зворотний (*себе, ся*) не розрізняє рідів, так само як і заіменник особовий для 1-ої і 2-ої особи. Сей заіменник служить також для означення взаємности (т. зн. виражає: один одного, один другого, один одну, один одному і т. д.), н. пр.: *Обидва політикують ся, подарунками обсилають ся, а нішком один на одного чіпають*.
162. Заіменник присвійний для 3-ої особи (*свій*) не належить до заіменника *він*, але до заіменника зворотного (*себе*), і протє не можна виразити роду посідателя. *Брат забув свою книжку*, так само: *Сестра забула свою книжку*. (В німецькій мові виражає ся рід посідателя: *sein Buch, ihr Buch*). До мнѳжини *вони*, *їх* утворило ся *їхній*.
163. Заіменники зворотний і присвійний в 3-ій особі уживають ся для всіх трох осіб; вони вказують на підмет. Н. пр.: *бороню ся, боронити ся, купити собі книжку, мавмо ножі з собою, диві ся в свою книжку, дивити ся в свої книжки*.
164. Заіменники указові, питаїні, відносні і неозначені є неособові. У заіменника *хто* нема роду жєнського, ні мнѳжини.
165. Відм. 4-ий бдн. і мн. прикметникових заіменників ривнає ся в мѳжеськїм родї (деколи також в жєнськїм, гл. 127) 2-ому або 1-ому після тих самих правил, що подані для іменників (гл. 113).
166. Замість 7-ого відм. бдн. мѳж. і серєд. роду заіменників прикметникових може стоїти також 3-ий (гл. 151).

I. Заіменники особові.

167.	я	ти	він	вона (она)	вонó (оно)
	менé	тебé	єгó, йогó	єї (її)	єгó, йогó
	мені	тобі	єму́, йому́	їй, єї (її)	єму́, йому́
	менé	тебé	єгó, йогó	єї (її)	єгó, йогó
	я	ти	—	—	—
	мно́ю	тобóю	ним	не́ю	ним

мені	тобі	нім	ній	нім
ми	ви		воні	
нас	вас		їх	
нам	вам		їм	
нас	вас		їх	
ми	ви		—	
на́ми	ва́ми		ні́ми	
нас	вас		ни́х	

На Україні уживають також замість *ним, німи, них* форм *їм, їми, їх*¹⁾.

По применниках кажемо звичайно:

не́го (нього), не́му (ньому), не́ї, ній = *не́ї, не́ї (ню), них, ним, них* замість:

є́го, є́му, є́ї, є́ї (її), є́ї, їх, їм, їх;

але очевидно лише н. пр.: *до є́го ба́тька* (до ба́тька є́го), *не по їх* (по га́дці не́ні) *була́ ся на́ра*.

2. Заіменник зворотний.

Відм. 1-ого нема́.

себе́, со́бі, себе́, собою́, со́бі.

168.

Коли 4-ий відм. *себе́* опирає ся на попереднє сло́во, кажемо замість не́го *ся*. До дієсло́ва мо́жна замість *ся* долучити лише *сь*: *Як ся ма́єш? Добре ма́єсь*.

3. Заіменники присвійні.

мій	мо́я	моє́	мої́	169.
мо́го (мо́єго, мо́його)	мо́ї, моє́ї	мо́го (мо́єго, мо́його)	мо́їх	
мо́му (мо́єму, мо́йому)	мо́їм	мо́му (мо́єму, мо́йому)	мо́їм	
мій, мо́го	мо́ю	моє́	мої́, мо́їх	
мій	мо́я	моє́	мої́	
мо́їм	моє́ю	мо́їм	мо́їми	
мо́їм	мо́їм	мо́їм	мо́їх	

Так са́мо відмінюють ся *твій* і *свій*²⁾.

наш	на́ша	на́ше	на́ші
на́шого	на́шої	на́шого	на́ших
на́шому	на́шій	на́шому	на́шим
наш, на́шого	на́шу	на́ше	на́ші, на́ших

¹⁾ Форми *їого, їому* пішли після анальо́її *тіго, тóму*.

²⁾ Уживані декуди форми *мо́його, мо́йому, тво́його* ... пояснюють ся з анальо́її до відміни прикметників.

наш	на́ша	на́ше	на́ші
на́шим	на́шою	на́шим	на́шими
на́шим	на́шій	на́шим	на́ших

Так са́мо відмінює ся *ваш*¹⁾; *їхній* відмінюють ся як прикме́тники.

4. Заіменники указові.

170. Про заіменник указовий *він*, що уживає ся лишé іменни́ково, гл. 167:

той	та	то, те	ті
то́го	то́ї	то́го	тих
то́му	ти́й	то́му	тим
той, то́го	ту	то, те	ті, тих
—	—	—	—
тим	то́ю	тим	тіми
тім	ти́й	тім	тих

Побіч *та, ту, те, ті* є та́кже повні́йші (аналогі́чні до прикме́тників) фо́рми *та́я, ті́ю, те́є, ті́ї*.

На Украї́ні ужива́ють замі́сть *то́ї, то́ю* форм *ті́ї, ті́єю*.

Так са́мо твора́ть *тамто́й, тамта́, тамто́, оттóй, -а́, -о́, тот, тотá, тотó* і *тамто́т, тамтотá, тамтотó* дру́гі відмінки: *тамто́ю, тамто́ї, тамто́му*...; зрешто́ю обá заіменники *тот* і *тамто́т* ужива́ють ся майже́ лишé в 1-ім відм. і в мно́жині.

се́й	ся	се	сі
се́го	се́ї	се́го	сих
се́му	се́ї	се́му	сим
се́й, се́го	сю	се	сі, сих
—	—	—	—
сим	се́ю	сим	сіми
сі́м	се́ї	сі́м	сих

Фо́рми *сьо́ю, сьо́мї, цьо́ю* і т. д. замі́сть *се́ю, се́мї* є аналогі́чні до *то́ю, то́му*; замі́сть *се́ї, се́ю* пішуть на Украї́ні *це́ї, це́ю*.

Так са́мо відмінює ся заіменник *отсе́й, отсе́я, отсе́* (*цей, ця, це*); заіменник *сесь, сесья, сесе́*, мн. *сесї*, уживає ся майже́ тільки в 1-ім відм. і в мно́жині.

171. *Такі́й, оттакі́й, сякі́й* відмінюють ся так як прикме́тники; так са́мо і *самі́й*, іно́ що в 1-ім відм. бдн. му́ж. і серéд. ро́ду часті́йше ка́жемо *сам, само́* а в мно́жині побі́ч *самі́* та́кже *самі́*.

Тільки́, сті́лько не відмінює ся і уживає ся та́кже як при-слівник: лишé в 6-ім відм. ка́же ся та́кже *ті́лькома́*.

¹⁾ Фо́рми *на́шого, на́шому, на́шої, ва́шого, ва́шому*... вже з да́вна під впли́вом анало́гії (*добро́го*) витисну́ли ста́рші фо́рми *на́шего, на́шему*...

З за́йменниками указовими ві́жуться невідмінні частинці **172.**
(прислівники): *от* (н. пр. *от* ви́диш, хлб́нець *от*, лавка *от*), *те́ть*,
то (для то́го *то* чолові́ка, не так *то* ху́тко діло ро́бить ся), *се*,
отсе́ (по́що ти *отсе́* при́йшов?), *ту́т*, *та́м*, *о́тта́м*, *сю́да*, *сю́ді*,
ві́дси, *ві́дти*, *ві́дтам*, *то́ді*, *то́ді*, *тепе́р*, *поті́м*, *ти́м*, *ті́лько*, *-ки*,
та́ко, *та́к*, *ся́к*, *отта́к*, *са́мо*, *са́ме*, *самна́сам*, *оно́(ї)да*, *-ди...*

5. За́йменники пита́йні.

173.

ХТО	кого́	кому́	кого́	—	ким	кі́м
ЩО	чо́го	чо́му	що́ (чо́го)	—	чи́м	чи́м

Котри́й (*ко́торий*), *які́й* відмі́нюють ся так як прикме́тники,
а *чий* отта́к:

чий, *чия*, *чий*, *чийо́ю*, *чийо́ї*, *чийо́му*, *чийо́му*, *чийо́ї*..., мн. *чий*, *чий*х...

Що́ за, *кі́лько*, *скі́лько* не відмі́нюють ся; але ка́же ся та́кже:
кі́лькома́, *скі́лькома́*.

З за́йменниками пита́йними ві́жуться невідмі́ні частинці **174.**
(прислівники): *де*, *ку́да*, *-ді*, *ві́дки*, *ко́лі*, *до́ки*, *чо́му*, *чо́м*, *чи*, *як*.

6. За́йменники відно́сні.

За́йменники відно́сні *хто*, *що*, *котри́й* (*ко́торий*), *які́й*, *чий* **175.**
відмі́нюють ся так са́мо як рівнозвучні пита́йні. За́мість *котри́й*
ужива́є ся ра́дше *що* невідмінно для всіх ро́дів, чисе́л і відмінків,
і то для 1-ого відм. *що* са́мо, а для дру́гих відмінків, ко́лі се́го
вимага́є вира́зність, з до́датком до *що* відпові́дної фо́рми за́ймен-
ника *ві́н*:

<i>що</i> = <i>котри́й</i> , <i>-а́</i> , <i>-е́</i> , <i>-і́</i> ,	<i>що</i> або <i>що́ ні́ми</i> = <i>котри́ми</i> ,
<i>що</i> або <i>що́ є́о</i> = <i>котро́ю</i> ,	<i>що</i> або <i>що́ в ни́х</i> (або <i>де</i>)
<i>що</i> або <i>що́ є́ї</i> = <i>котро́ї</i> ,	= <i>в котри́х</i> ...

З за́йменниками відно́сними ві́жуться невідмінні частинці **176.**
(прислівники): *де*, *ку́да*, *-ді*, *ві́дки*, *ко́лі*, *до́ки*, *по́ки*, *чо́му*, *чи́м*, *як*,
кі́лько, *по́що*.

7. За́йменники неозначені.

177.

весь	вся	все	всі
все́го	все́ї	все́го	всі́х
все́му	всі́й	все́му	всі́м
весь, все́го	всю	все	всі́, всі́х
—	—	—	—
всі́м	все́ю	всі́м	всі́ми, всі́ма
всі́м	всі́й	всі́м	всі́х

Форми *всьо́о, всьо́мю* і т. д. замість *всьо́о, всьо́мю* є анальоґічні; замість *всьо́, всьо́ю* пишуть на Україні *усіє́ї, усіє́ю*.

178. Дру́гі за́менники відмінюють ся після взірців уже́ дейнде поб́даних,

як *до́брий: всья́кий, вся́кий* (всяк гл. 157, 2), *дру́гий, іна́кий, і́нший, ко́ждей, ко́жний, ні́який, котри́й* — *котри́й, які́й* — *які́й, котри́йсь, які́йсь* (*котро́ось, яко́ось, котро́мусь, яко́мусь...*, замість *які́сь* ка́же ся та́кже *які́ось*),

як *ба́бин: жа́ден, жа́дна, жа́дне*.

як за́менники *той, хто, чий: той* — *той, хто* — *хто, хтось, щось, чийсь; оді́н* (*які́йсь*), гл. 182.

179. *Хто́будь, хтоне́будь, котри́будь, -не́будь, який́будь, -не́будь, де́хто, де́що, де́котрий, де́який, ні́хто, ні́що* (*ні́чо, нич*), *ні́який, ні́чий* відмінюють ся та́кже так са́мо, як поеди́нчі слова́ *хто, що, котри́й* і т. д.: *кого́будь, ко́нне́будь, котра́будь, які́не́будь, де́ким, ні́ко́ю, ні́чо́му, ні́чійа...*

180. З за́менниками неозна́ченими ві́жуть ся невідмі́нні ча́стиці (прислі́вники): *де* — *де, де́сь, куди́сь, коли́сь, яко́сь, відки́сь, де́будь, де́не́будь, якбу́дь, які́не́будь, де́не́де, де́сьне́де́сь, де́куда, -ди, де́коли, ні́де, ні́коли, ні́як, все, за́всїди, за́вжди, всю́да, -ди, і́ноді*.

За́менники і прислі́вники неозна́чені, утво́рені через до́данє на кінці́ *-сь*, мо́жуть де́коли без то́го *-сь* обі́йти ся, н. пр.: *як хто́ прійде́, мо́же хто́ прійде́, рідко́ коли́*.

181. *Кілька́* ма́є в дру́гих відмінках: *кілько́х, -о́м, кілька́, кілько́ма́, кілько́х*; так са́мо: *де́кілька*.

Бога́то, до́сить, кілько́ро, ма́ло, мно́го є прислі́вники і невідмі́нні іменá; але та́кже ужива́ють ся фо́рми *бога́тьо́х, -о́м, -ьма́*.

Одні́ і *неоді́н* відмінюють ся так як голо́вний числі́вник *оді́н* (гл. 182).

IV. ЧИСЛІВНИКИ.

I. Числі́вники голо́вні.

182. **ОДИН** = *о́ден, о́дна, -о́, -о́ю, -о́ї...*, мн. *оді́н, -і́х...*

Так са́мо: *два́йцять оді́н, трийцять оді́н, сто оді́н...*

два	дві	дві, два	три	чоти́ри
двох	двох	двох	трох	чотирóх
двом	двом	двом	трóm	чотирóм
два, двоx	дві	дві, два	три, трох	чоти́ри, чотирóх
—	—	—	—	—
двома́	двома́	двома́	трóма́	чотир(о)ма́
двоx	двоx	двоx	трóх	чотирóх

Побіч форм *трох, трóm*, подібують ся та́кже фо́рми *трóох, трóóm*.

Так само: *двайцять два, два́йцять три, сто чоти́ри* . . .

*Пять, шість, сім, вісім, дев'ять, десять, одина́йцять, два-
на́йцять, три-, ч(о)тир-, п'ят-, шіс-, сім-, вісім-, дев'ятна́йцять,*
(*кількана́йцять*), *два́йцять, два́йцять п'ять* . . . , *три́йцять дев'ять,*
со́рок п'ять . . . , *п'ятьдеся́т, шіс-, сім-, вісім-, дев'ятьдеся́т,* (*кілька-
деся́т*), *сто п'ять* . . . , *двіста п'ять* . . . є понайбільше невідмінні,
а надто по за́йменниках і при́менниках, бо ті уже достатньо
вќазують відмінок. Але та́кже і відмінюють ся (особливо коли
стоять самі, без іменника) так:

п'ять	шість	сім	вісім
п'яти́, -бо́х	шесті́, шістьбо́х	семи́, сімо́х	осьми́, -бо́х
п'яти́, -бо́м	шесті́, шістьбо́м	семи́, сімо́м	осьми́, -бо́м
п'ять	шість	сім	вісім
—	—	—	—
п'ятьма́	шістьма́	сі́мма, семо́ма	вісі́мма, осьмо́ма
п'яти́, -бо́х	шесті́, шістьбо́х	семи́, сімо́х	осьми́, -бо́х

сі́мна́йцять
сі́мна́йцяти́, -бо́х
сі́мна́йцяти́, -бо́м
сі́мна́йцять

—
сі́мна́йцятьма́
сі́мна́йцяти́, -бо́х

Числові вира́зи *два́йцять без двох* (замість *вісі́мна́йцять*),
два́йцять без одніо́у, три́йцять без двох і т. д. ужива́ють ся лише
в 1-ім і 4-ім відм., н. пр.: *Оди́н за вісі́мна́йцять, дру́гий без двох
за два́йцять.*

Со́рок, дев'яно́сто (= дев'ятьдеся́т) ма́ють 2-ий відм. *со́рокá,*
дев'яно́ста, хоть по більшій часті не відмінюють ся.

Так само *сто, двіста, двістї́, трі́ста, чоти́риста, п'ятьсо́т,*
шістьсо́т, сі́мсо́т, вісі́мсо́т, дев'ятьсо́т, одина́йцятьсо́т ма́ють 2-ий
відм. *ста, двох сот, трох сот, чотирбо́х сот, п'яти́ сот* . . . , хоть по
більшій часті оста́ють невідмінні. (Бува́ють фо́рми *стом* і *стома́*.)

Тисяч відмінює ся так як іменники:

| *тися́ч, тися́чи, -и, -...*, мн. *тися́чи, -ий* . . . , або
| *тися́ча, тися́чі, -і, -у* . . . , *тися́чі, -ів* . . . ,

хоть мо́же та́кже не відмінювати ся; *мі́лїон* так само або відмінює
ся як іменник, або оста́є невідмінне.

Оба́, -і, обидва́, -і відмінює ся так як *два*.

2. Числівники збірні.

183. *Двоє, троє і об'є* звичайно не відмінюють ся; в 2-ім, 3-ім, 6-ім і 7-ім відм. заступаємо їх відповідними відмінками від *два, три і об'я*; але подібує ся також *двоїх, двоїм, троїх...*

Четверо, п'ятеро, шістьо, семеро, осмеро, дев'ятеро, десятеро, одинайцятро..., *двайцятро, дваїцять одно (дваїцятро одно), дваїцять двоє (дваїцятро двоє)...*, *триїцятро...*, *сорок, сорок одно, сорок двоє...*, *п'ятдесятро...*, *сто, сто одно, сто двоє* звичайно не відмінюють ся; кажемо н. пр.: *Квітка мала дванайцятро курчат. Вона пішла із всіма дванайцятро в огорід. З дванайцятро курчат пропало десь двоє. Газдиня шукала їх із всіма четверо дітьми і знайшла їх в stodолі. Лише рідко коли, де сї числівники на -*єро* не прикладають ся до якогось слова, котре далоб розпізнати відмінок, уживають ся вони в формах на *-єрох, єром, -єромá*.*

184. До сих числівників прилучують ся ще отсі слова для означених чисел: *пара, п'ятка, шістка, десятка, кланя, п'ятдесятка, копа, сотка, тисячка...*, котрі є іменники (але також: *пармі волáми*) і відмінюють ся так як іменники; відтак *півтора* (р. м'ж. і серед.), *-ри* (р. ж'н.), *півтретя, -ті, півчетверта, -ти, півпята, -ти...*, що зостають ся у всіх відмінках без зміни.

185. Головні і збірні числівники стають поділовими через доданє приіменника *по*, н. пр.: *Я посадив в п'яті рядáх по шість дерев. Семеро моїх дітей дістане по парі волів, по одному конєви, по дваїцятро двоє овєць, по два морги поля, по двіста корон...*

186. Сюді належать числівникові прислівники: *раз, двакрótь, двічи, трікрótь, трічи, стокрótь*.

3. Числівники порядкові.

187. *Перший (п'єрвий), другий, третій (-тій), четвертий, п'ятий, шістьий, сьмий, осмий, дев'ятий, десятий, одинайцятий...*, *дваїцятий, дваїцять п'єрший...*, *сороковий, сорок п'єрший...*, *сотний, сто п'єрший...*, *двосотний, трисотний...*, *тисячний...*, *мільйонівий...* відмінюють ся так як прикметники.

Б. Відмінюванє дієслів.

При дієсловах розрізняємо, так само як при заїменниках **188.** особбвх і присвбйних, три особби:

пёршу, тую, що говорить, н. пр. *їм, несу́, читаю́, хвалю́;*
 дру́гу, тую, до котро́ї говоримо, н. пр. *їси́, несєси́, читаєси́,*
хвали́си;

тре́ту, тую особбу (або річ), про котру́ говоримо, н. пр. *їсть, несє́, читає́, хвали́ть, тече́.*

Тако́ж для о́днини і для мно́жини є особні закінчення: **189.**
пішу́ — пішемо, слухай́ — слухайте, ходів́ — ходили́.

Розрізняємо відтак три часі:

190.

1. теперішність, н. пр. *він сїдає́, мєрзне́,*

2. будучність, н. пр. *він сядє́, будє сїдати́, змєрзнє́, будє мєрзнути́, коли́ він сядє́, коли́ змєрзнє́,*

3. мину́вність, н. пр. *він сїдав́, сїв́, мерз, змерз, як він сїв́, змерз.*

Форми *сядє́, змєрзнє́* і т. п. належать після свого значіння до будучности; але коли́ річ іде́ про самє лишє відмінюванє, то зачисляють їх до теперішности, бо вони́ так само́ утворєні як теперішність дієслів недокбнаних.

Маємо три спбсоби висказу:

1. прїямий для прїмого висказуваня, н. пр. *він читає́, учить́ ся, читає́, будє чита́ти,*

2. приказовий для приказуваня, н. пр. *чита́й, учі́м ся.*

3. можливий, коли́ говоримо про щось лишє можливого, лишє подуманого, н. пр. *як би ти читає́, то навчів́ би ся, як би ми бу́ли чита́ли, то бу́ли би навчили́ ся.* Осбно́ї фбрми на те, щоб виразити спбсб можливий, в українській мбві нема́; лиш помічне слбво *би* показує присудок як щось недїйснє, а лишє подуманє (гл. **325**).

Відтак можна виразити не лишє те, що хтось сам (як підмет) **191.** викбнує чинність означену дієсловом —

стан підметний (дїяльний), н. пр. *бу́ тебе́, менє́ пізна́ли,* але также і те, що якась особба або річ улягає (як прєдмет) такий чинности —

стан прєдметний (страдальний), н. пр. *будєши́ бітний́, я був́ пізнаний́.*

Для означеня особби, числа́, часу́, спбсобу і стану служать фбрми дієслова; але їх за ма́ло, і протє трєба запомага́ти ся помічними слбвами (гл. **49**), н. пр. *буду́, му́, би́.* **192.**

Деякі форми дієслів є неособові і мають більше вдачу імен або прислівників, так дієіменник (*читати*), дієприкметники (*читаний*) і дієприслівники (*читаючи, читавши*).

В українській мові є отсіх 14 форм дієслівних:

1—6.: по три особи в однині і множині спосіб прямиго,

7—9.: друга особа однини і 1-а і 2-а мн. спосіб приказового,

10.: дієприслівник часу теперішнього,

11—12.: дієприкметник присудковий і дієприслівник часу минувшого,

13.: дієприкметник для стану предметного,

14.: дієіменник ¹⁾.

193. Сими формами дієслова і їх зложенем з помічними словами (порів. 49, 313, 325) можна отсе виразити:

Дієслова недоконані:

Дієслова доконані:

А. Стан підметний.

1. Сп. прямиий.

1. Теперішність.

1-а ос. одн. читаю

2-а " " читаєш

3-а " " читає

1-а ос. мн. читаємо

2-а " " читаєте

3-а " " читають

(Нема) ²⁾

¹⁾ У дієслів було давніше більше форм. Так в минувшині відрізняли ся два особні часи, aorist і imperfectum. Ще в староруській мові уживали ся ці форми аж до 14-го віку. Н. пр.:

	aorist		imperfectum	
одн.	ведохъ	вед'кахъ	ведьхъ	
	веде	вед'каше	ведьше	
	веде	вед'каше	ведьше	
дв.	ведоухѣк	вед'каухѣк	ведьухѣк	
	ведоста	вед'кашета	ведьшета, ведяста	
	ведосте	вед'кашете	ведьшета	
мн.	вдохомъ	вед'кахомъ	ведьхомъ	
	ведосте	вед'кашете	ведьшете, ведасте	
	ведоша	вед'кахѣ	ведьхѣ	

Замість сих форм чим раз більше стало уживати ся давне perfectum *вель*, *есам*, *вель еси* . . ., чим раз більше пропускали помічне дієслово *есам*, *еси* . . ., і так давний дієприкметник *вель* став просто формою особовою для означеня минувшости. Затраїли ся також згодом дієприкметники теперішности ст. предм. і підмет. і минувшости ст. підметного. Останки сих форм живуть у нас хіба лиш як прикметники, н. пр. *сидѣмий*, *свѣдѣмий*, *могучий*, *горячий*, *минушый*. Однак дѣхто ще і тепер уживає дієприкметників на *-чий*, *-ший*, хоть вони в живій мові народній вже завмерли. Затраїлось і *supinum* *вєтъ* і всі форми двійні.

²⁾ Самѣ собою розуміє ся, що дієслова доконані, виражаючи чинности, події або стан так, що вони доходять до якогось кінця або скѣтву, або наважують

2. Минувшість.

1. я читав, -ála	1. я прочитав, -ála
2. ти читав, -ála	2. ти прочитав, -ála
3. читав, -ála, -áло	3. прочитав, -ála, -áло
1. ми читали	1. ми прочитали
2. ви читали	2. ви прочитали
3. читали	3. прочитали

Давноминувшість: *я був читав* або *я читав був* або *я читав було* або просто *я читав, -ála, ти читав і т. д.* (гл. 322).

3. Будучність.

1. буду читати, ч. му, му ч.	1. прочитаю
2. будеш ч., ч. меш, меш ч.	2. прочитаєш
3. буде ч., ч. ме...	3. прочитає
1. будем ч., ч. мемо...	1. прочитаємо
2. будете ч., ч. мете...	2. прочитаєте
3. будуть ч., ч. муть...	3. прочитають

II. Спосіб можливий.

1. Теперішність.

1. я би читав, -ála (я читав би, -ála би)	1. я би прочитав, -ála (я прочитав би, -ála би)
2. ти би ч.	2. ти би пр.
3. читав, -ála, -áло би	3. прочитав, -ála, -áло би
1. ми би читали	1. ми би прочитали
2. ви би ч.	2. ви би пр.
3. читали би	3. прочитали би

2. Минувшість.

1. я би був читав, була читала (я був би ч.)	1. я би був прочитав, була прочитала (я був би пр.)
2. ти би б. ч.	2. ти би б. пр.
3. був би читав, була би чи- тала, було би читало	3. був би прочитав, була би про- читала, було би прочитало
1. ми були би читали	1. ми були би прочитали
2. ви б. би ч.	2. ви б. би пр.
3. були би читали	3. були би прочитали

ся в будучності до того дійті (гл. 49), не можуть мати теперішности, т. зн. не годні виражати чинности, події або стан так, що вони в якійсь одній хвили відбувають ся або тривають. Се протівить ся їх природі. Протé у сих дієслів форми теперішности не виражають теперішности, áле будучність.

III. Спосіб приказовий.

2-а ос. одн. читай	2. прочитай
1-а „ мн. читаймо	1. прочитаймо
2-а „ „ читайте	2. прочитайте

IV. Дієіменник.

читати	прочитати
--------	-----------

V. Дієприкметник.

Минувшість: дієприкметник присудковий.

читав, -ала, -ало, -али	прочитав, -ала, -ало, -али
-------------------------	----------------------------

VI. Дієприслівники.

1. Теперішність.

читаючи	(Нема)
---------	--------

2. Минувшість.

читавши	прочитавши
---------	------------

Б. Стан предметний.

Дієприкметник.

читаний, -на, -не ...	прочитаний, -на, -не ...
-----------------------	--------------------------

Спосіб прямиї минувшости і будучности і спосіб можливий можна в стані предметнім в потрібі утворіти, сполучуючи відповідні форми дієслова *бути* з тим дієприкметником, н. пр.: *Він уже не раз був битий. Будеш битий. Ти був би битий. Була вона Господом улюблена.* Але не всі дієприкметники, ужиті присудково, можна уважати за вираз стану предметного. Н. пр.: *Вікно відчинене. Літом вікна звичайно бувають відчинені. Будь проклята, нещасна юдіно!* Тут дієприкметники ужиті вже як звичайні прикметники. Звичайніше виражає ся стан предметний через сполучене дієслова із заїменником зворотнім *ся*: *Євангеліє читає ся, читало ся, читалоб ся, читати ме ся.*

194. Закінчене дієіменника *-ти*, наколі воно без наголосу, скорочує ся в поезії в *-ть*.

195. Форми дієсловні при різних дієсловах творять ся різно; після того розріжнюємо три відмінні і кілька підвідмін.

Відміни дієслів відріжені на підставі отсїх закінчень:

	I-а	II-а	III-а
Ос́оба I-а б́дн.	-у (-ю)	-ю (-у)	-м
„ 3-а „	-е (-є)	-ить (-їть)	-ть
„ 3-а мн.	-уть (-ють)	-ять (-ать)	

До трéтої, безна́ростко́вої відміни, на́лежать дієсло́ва *да́ти, ї́сти, по́вісти, бу́ти* (I-а кля́са гл. 63); до дру́гої відміни всі дієсло́ва IV-ої кл. і III-ої б); до пе́ршої відміни про́чі дієсло́ва всі́х іньши́х кляс.

I-а відміна.

Відміна I-а розпада́є ся на 4 підвідміні:

196.

A: Пень дієменника і теперішности собі рівний і кінчить ся голосівкою. Сю підвідміну назвемо́ рівно-голосі́вковою (мягкбо́).

B: Пень дієменника і теперішности собі рівний і кінчить ся шелесті́вкою: підвідміна рівно-шелесті́вкова (тверда́).

B: Пень дієменника до́вший ніж пень теперішности а кінчить ся в обо́х фо́рмах голосі́вкою: підвідміна нері́вно-голосі́вкова (мягká).

Г: Пень дієменника до́вший ніж пень теперішности і кінчить ся в теперішности шелесті́вкою а в дієменнику голосі́вкою: підвідміна́ голосі́вково-шелесті́вкова.

Замі́сть *-е (-є)* в 3-ій осóбі ка́жемо перед *ся* та́кже *-еть (-єть)*; закінчене *-є* мо́жна опу́стити, коли́ перед тим *-є* стоїть *-а*, н. пр. *зна, чита́*. Се ва́жне для ці́лої I-ої відміни.

A. Підвідміна рівно-голосі́вкова (мягка).

197.

а) пита́ти:	пита́в, -а́ла . . .	пита́ю	—
		пита́еш	пита́й
	пита́вши	пита́є	—
		пита́єм(о)	пита́ймо
		пита́єте	пита́йте
	пита́ний	пита́ють	— пита́ючи

б) **міна́ти:** *міна́в, міня́ний; міня́ю, міня́й.*

198. До сеї підвідміни належать дієслова:

Кл. V. а):	пита́-ти	пита́-ю	пита́-є	пита́-ють
	міна́-ти	міна́-ю	міна́-є	міна́-ють
„ III. а):	білі́-ти	білі́-ю	білі́-є	білі́-ють
	умі́-ти	умі́-ю	умі́-є	умі́-ють
„ I. б):	чу́-ти	чу́-ю	чу́-є	чу́-ють
	ши́-ти	ши́-ю	ши́-є	ши́-ють

Змежи дієслів на *-ати, -аю* подібують ся у деяких формах теперішности після підвідміни Г 2, н. пр.: *діхати* — *дішу, діше ...*, *крáкати* — *крáчу, крáче ...*, *прятати* — *прáчу, прáче ...*, рідко від *двігати* — *двіжу, двіже ...*

Во́лти має побіч правильних форм теперішности *во́лю, во́лте ...* та́кже форми після II-ої відміни *во́лю, во́лть ...*

Ста́ти, стрі́ти, дѣ́ти ма́ють правильно форми теперішности: *ста́ну, ста́не ...*, *стрі́ну, стрі́не ...*, *дѣ́ну, дѣ́не ...* (Г 1). На взір сих форм теперішности повстали та́кже дієменники: *ста́нути, стрі́нути, дѣ́нути*. *Спочі́ти, спочі́в ...* доповняє ся в теперішности формами *спі́чнї, спі́чне ...*, *спі́чнїй, -їм, їть*.

Ду́ти побіч анальоґічних форм теперішности *ду́ю, ду́є ... ду́й ...* має ще та́кже да́вні форми *ду́, дме ... дми ...* (гл. 39).

Жи́ти побіч анальоґічних форм теперішности *жи́ю, жи́є ... жи́й ...* має ще та́кже да́вні форми *живу́, живе́ ... живі́ ...*

Бі́ти, пі́ти, ві́ти (віно́к), *лі́ти* ма́ють скорочені форми теперішности *бу, бе ...*, *ту, те ...*, *ву, ве ...*, *лію, ллю, ліє, лле ...*. Побіч *лі́ти* ужива́єть ся одна́к та́кже і *лля́ти, лляв*.

Дієприкме́тних ст. предм. кінча́ть ся на *-тий* у дієслів I-ої кл., о́тже *грі́тий, чу́тий, ду́тий, взу́тий, ку́тий, жу́тий, ші́тий, мі́тий, рі́тий, лі́тий, -жи́тий, бі́тий, пі́тий, ві́тий*.

Іти́ має форми з рі́жних пнів: *іду́, іде́ ...*, *іду́, ідѣ́ть, ідучи́, ішо́в, ішла́, пішо́вши, пере́їдений*.

Б. Підвідміна рівно-шелестівкова (тверда).

199. пасти:	пас, па́сла	пасу́	
	па́ши	пасе́ш	пасі́
		пасе́	
		пасе́мо	пасі́м
		пасе́те	пасі́ть
	пасе́ний	пасу́ть	пасу́чі

До сєї пїдвїдмїни належать дїєслїва:

Кл. I. а) 1.:	нєс-ти	нес-ý	нес-é	нес-ýть
	вєз-ти	вез-ý	вез-é	вез-ýть
	дєр-ти	дер-ý, дру	дер-é, дре	дер-ýть, друть
	плєс-ти	плет-ý	плет-é	плет-ýть
	клáс-ти	клад-ý	клад-é	клад-ýть
	скýб(с)-ти	ску-бý	скуб-é	скуб-ýть
	хроп-тї	хроп-ý	хроп-é	хроп-ýть
	рев-тї	рев-ý	рев-é	рев-ýть
	пек-тї, печї	печ-ý	печ-é	печ-ýть
	стрїг-ти, стрїчи	стриж-ý	стриж-é	стриж-ýть
	жá-ти	жн-у	жн-е	жн-уть
	дý-ти	дм-у	дм-е	дм-уть
	взї-ти	вóзьм-у	вóзьм-е	вóзьм-уть

Про звуковї прáвила, пїсля якїх 1. з однóго бóку маємо *нас, скуб, стри* зам. *насл, скубл, стрил*, а з дрýгою бóку *клав, плів, вів* зам. *кладл, плетл, ведл* ...; 2. про перєзвук їканє в фóрмах як *нїс — неслá, вїз — везлá, грїб — грєблá, нїк — неклá, тїк — теклá, мї — молá, рїс — рослá* ...; 3. про такї явища, як *жáти — жну, тjáти — тну, пїятї — пну, дїтї — дму* ...; 4. про такї як *печї* із *пектї*, *мочї* із *могтї* і про їнші дає поїсненє наука про звýки.

Сїлу анальогїї бáчимо в тїм, що 1. *ч, ж* з їнших форм перейшлò в такї фóрми як *печү — печүть, мóжү — мóжүть* ...; 2. що *пектї, могтї* ... зам. *печї, мочї* ... пристосувáли ся до такїх форм як *нїк — неклá, мї — молá* ...; 3. що *лячї* — *лялá*, як показує *лї*, має своє *я* від форм теперїшности; 4. що *с* пїсля *плєсти* ... прїнялò ся у дїєслів *грєбстї, скýбети, плїсти, клáсти*; 5. *н* в *пїятї* з теперїшности *пну*, а так сáмо пїд впливом теперїшности *-ну* в дїємєннику *пнүти, мнүти, кланүти*; 6. *н* в *нїти* від *знїти* (*з = зн*, гл. прїставку з 67); 7. *д* в *здóймү* від *вїдóймү, пїдóймү* ...

Стїти, сїв, сїла має фóрми теперїшности *сядү, сядє, сядь* ...

Дїєпрїкметник ст. предм. кїнчїть ся на *-тий* у дїєслóвних пнїв на *-р, -н, -м*, н. пр.: *тєртїй, дєртїй, жєртїй, розп(н)ятїй, проклáтїй, розтятїй, почáтїй, взятїй, занятїй, дїтїй*.

201. В. Підвідміна нерівно-голосівкова (м'яка).

дарувати:	дарувáв, -áла	дару́ю	
	дарувáвши	дару́еш	дару́й
		дару́є	
		дару́ємо	дару́ймо
		дару́єте	дару́йте
	дарóваний	дару́ють	дару́ючи

202. До сеї підвідмини належа́ть дієслова́:

Кл. VI.:	годува́-ти	году́-ю	году́-є	году́-ють
	напо́юва-ти	напо́ю-ю	напо́ю-є	напо́ю-ють
„ V. б) 3.:	дава́-ти	да-ю́	да-é	да-ю́ть
	сія́-ти	сі́-ю	сі́-є	сі́-ють

Дієслова́ в на́голосом на пні́ (*сілувати*) ма́ють в дієприкме́тнику предм. ненаго́лошене *-уваний: сілуваний*; порів. 32.

Від дієслів *давати, виправати, пізнавати, ставати* є сп. приказовий *дава́й, виправáй, пізнава́й, ставáй*.

203. Г. Підвідміна голосівково-шелестівкова.

1. тверда.

тисну́ти:	тисну́в, -ну́ла	тисну́	
	тисну́вши	тиснеш	тисні́
		тисне́	
		тиснемо́	тисні́м
		тиснете́	тисні́ть
	тиснений	тисну́ть	тисну́чи

204. До сеї підвідмини належа́ть дієслова́:

Кл. II.:	горну́-ти	го́рн-у	го́рн-е	го́рн-уть
„ V. б) 2.:	жда́-ти	жд-у́	жд-е́	жд-у́ть
	бра́-ти	бер-у́	бер-е́	бер-у́ть
„ III. б):	реві́-ти	рев-у́	рев-е́	рев-у́ть

У дієслів II-ої кл. подібує ся де́коли мину́вність без на́ростка *-ну*, н. пр.: *дви = двину́в, замо́к, замкля́ = замкну́в, заче́р = зачер(н)ну́в, стис = стисну́в, тя́ = тяну́в, охолóв = охолону́в, зи́б = зину́в* і так пра́вильно лише *нас, забліс, приві́к, зівя́в, олу́ж, поні́б, зару́з, здо́х, прозя́б, скис, прилі́п, мерз, мок, змяк, пах, спух, ослі́п, сох, вісти́ти, стерп, трі́с, зчез, зблі́д, обрід, охля́в*. Де́коли і сам діємі́сник бува́є без на́ростка *-ну*, н. пр.: *досяти́*

= досягну́ти, заче́рти = зачер(н)ну́ти, одяту́ = одягну́ти, зу-
стрі́ти = зустрі́нути, тяті́ = тяну́ти, присля́ти = присяну́ти.

В сп. приказовім закінчене -и, коли на нім не спочиває на-
голос, випадає, змягчівши попередню шелестівку. Ся ф́орма 2-ої
особи одн. становить відта́к пень для пр́очих форм сп. приказо́-
вого; о́тже:

гасі	але	кинь
гасім		кіньмо
гасіть		кіньте

Такий скорочений сп. приказовий ма́ють н. пр. дієсла́ва:
в́инути, ѓлянути, п́люнути, ста́нути = ста́ти, с́нути, спо-
чи́(ну)ти, ох́лянути. Одна́к коли перед ненаголо́шеним закін-
чене́м -и сто́ить дві для ви́звуку неприго́жі шелесті́вки, то воно́
не випадає, д́лятого н. пр.: ќрікни, ѓрімни, ѓліпни, б́різни, п́чіхни,
сві́сни, л́усни, ме́рзни, мо́кни.

Дієприкме́тник ст. предм. ужива́сть ся де́коли у дієсла́в II-ої
кл. та́кже на -тий, н. пр.: проли́кнутий, зви́гнутий, замќнутий,
одя́нутий, кі́нутий.

Зва́ти ма́є ф́орми тепе́ршности зв́ї і зов́ї . . . , а бра́ти, пра́ти,
ма́ти, лиш́е бер́ї, пер́ї, жен́ї.

Дієіменники ре́віти, соні́ти, хро́піти, звуча́ть та́кже ре́вті,
сонті́, хро́пті (гл. 200).

Два дієсла́ва ма́ють ф́орми з рі́жних пн́ів: ї́хати, ї́хав,
ї́хавши, пере́їханий; ї́ду, ї́де; ї́дь; ї́міти = ї́яти, ї́мів, найме́-
ний; найм́ї, найме́; наймі́.

2. м'ягка.

205.

писáти:	писáв, -са́ла	пи́шу	
	писáвши	пи́шеш	пиші́
		пи́ше	
		пи́шемо	пиші́м
		пи́шете	пиші́ть
	писаний	пи́шуть	пи́шучі

До се́ї підві́дміни на́лежать дієсла́ва:

206.

Кл. V. б) 1.:	чеса́-ти	че́ш-у	че́ш-е	че́ш-уть
	рі́жа-ти	рі́ж-у	рі́ж-е	рі́ж-уть
	ора́-ти	о́р-ю	о́р-е	о́р-ють
	сла́-ти	шл-ю	шл-е	шл-ють
	пря́та-ти	пря́ч-у	пря́ч-е	пря́ч-уть
	мурко́та-ти	мурко́ч-у	мурко́ч-е	мурко́ч-уть

Кл. V. б) 1.:	глодá-ти	гло́дж-у	гло́дж-е	гло́дж-уть
	сіпа-ти	сіпл-ю	сіпл-е	сіпл-ють
	пла́ка-ти	пла́ч-у	пла́ч-е	пла́ч-уть
	плеска́-ти	плещ-у	плещ-е	плещ-уть
	струга́-ти	стру́ж-у	стру́ж-е	стру́ж-уть
	бреха́-ти	бреш-у	бреш-е	бреш-уть
„ I. а) 2.:	колó-ти	кóл-ю	кóл-е	кóл-ють
	порó-ти	пóр-ю	пóр-е	пóр-ють
„ III. г):	муркоті́-ти	мурко́ч-у	мурко́ч-е	мурко́ч-уть

Про м'ягчене шелестівók перед м'якими п'єрвісно закінченнями (-jo, -je) гл. 24—28.

Дієслóва *двінати*, *дїхати*, *крáкати* і *клепáти* твóрять фóрми теперішности вже тáкже після пídвідміни А.

Скорóчений сп. приказóвий (порів. 204) ма́ють дієслóва *рїзати* — *рїже*, *сіпати* — *сіп*, *прятати* — *прят*, *плакати* — *плач*, *мазати* — *маже*, *клікати* — *клич*, *крáкати* — *кращ*.

Молóти ма́є такі фóрми теперішности: *мелю*, *меле*..., *мелі*, і дієприкметник *мелений*.

У дієслів I-ої кл. бува́ють фóрми дієприкметника на *-тий*, н. пр. *колóтий*.

Дієслóва III-ої кл. ма́ють побічні фóрми *хотять*, *муркотять* = *хочуть*, *мурко́чуть*, і так лиш *хотячі*. Замість *хочеш* є ще і старá фóрма *хоч* (*робі́, що хоч*).

II-а відміна.

207.	хваліти	хвалі́в, -і́ла...	хвалі́ю	
		хвалі́вши	хвалі́ш	хвалі́
			хвалі́ть	
			хвалі́мо	хвалі́м
			хвалі́те	хвалі́ть
		хвалі́ний	хвалі́ть	хвалі́чі

208. До се́ї відміни налє́жать дієслóва:

Кл. IV.:	дїлі́-ти	дїл-ю	дїл-ить	дїл-ять
	гані́-ти	ган-ю́	ган-ить	ган-ять
	острі́-ти	остр-ю́	óстр-ить	óстр-ять
	купі́-ти	кúпл-ю	кúп-ить	кúпл-ять
	любі́-ти	лю́бл-ю	лю́б-ить	лю́бл-ять
	лові́-ти	лóвл-ю	лóв-ить	лóвл-ять

Кл. IV. :	ломі-ти	лѳмл-ю	лѳм-ить	лѳмл-ять
	трафі-ти	трафл-ю	траф-ить	трафл-ять
	учі-ти	уч-у́	уч-іть	уч-ать
	служі-ти	служ-у	служ-ить	служ-ать
	суші-ти	суш-у	суш-ить	суш-ать
	ніщи-ти	ніщ-у	ніщ-ить	ніщ-ать
	носі-ти	нош-у	нос-ить	нос-ять
	возі-ти	вѳж-у	вѳз-ить	вѳз-ять
	платі-ти	плач-у́	плат-іть	плат-ять
	пѳсти-ти	пѳщ-у	пѳст-ить	пѳст-ять
	ході-ти	хѳдж-у	хѳд-ить	хѳд-ять
	ізд-ти	іждж-у	ізд-ить	ізд-ять
	доі-ти	до-ю́	до-іть	до-ять
Кл. III. б) :	велі-ти	вел-ю́	вел-іть	вел-ять
	гомоні-ти	гомон-ю́	гомон-іть	гомон-ять
	горі-ти	гор-ю́	гор-іть	гор-ять
	терпі-ти	терпл-ю́	терп-іть	терпл-ять
	крича-ти	крич-у́	крич-іть	крич-ать
	клячі-ти	кляч-у́	кляч-іть	кляч-ать
	держа-ти	держ-у́	держ-іть	держ-ать
	киші-ти	(киш-у́)	киш-іть	киш-ать
	пища-ти	пищ-у́	пищ-іть	пищ-ать
	мусі-ти	муш-у	мус-ить	мус-ять
	слизі-ти	слиж-у́	слиж-іть	слиж-ять
	верті-ти	верч-у́	верт-іть	верт-ять
	шелесті-ти	шелещ-у́	шелест-іть	шелест-ять
	віді-ти	відж-у	від-ить	від-ять
	стоя-ти	сто-ю́	сто-іть	сто-ять

Про м'ягчене шелестівѳк в 1-ій особі одн. перед -ю гл. 24—28.

Під впливом аналогії повстали такі фѳрми, як *люблять* (люблѳтъ). Аналогія спричинила такжѳ: 1. що дѳхто з укр. письменників занѳхує в 1-ій ос. одн. м'ягчене дрѳгого стѳпня і пише *носю, хѳдю* і. т. п.; 2. що ненаголошене закінчене 3-ої ос. одн. -ить у деяких письменників на Україні замінюєть ся закінченем І-ої відміни -е: *рѳбе* (читай: *рѳби*, гл. 3 і 32), *говѳре . . .*; 3. що і в 3-ій ос. мн. втискѳє ся вже дѳколи закінчене І-ої відміни -уть: *вчуть, кричѳють* (зам. *вчатъ . . .*).

Дієслово *волѳти* відмінює ся в теперішности після ІА; *волѳю* = *волю*.

В сп. приказівім серед тих самих обставин, що в І Г, об'явує скорочена форма, н. пр.: *стріль, муч, вір, мов, квась, гладь, скоч, став, тям, повісь, трать, шкодь, нищ, не горб ся, чисть, дій, напій, призвичій ся, засідь, стій* . . . Однак коли перед ненаголошеним закінченням *и* стоїть *щ, ст, зд*, то скорочена форма однини не становить вже більше пня для форм множини сп. приказового, н. пр.: *луц — луцїть, пость — постїть, їздь — приїздїть*. Скорочене в сп. приказівім неможливе, як перед закінченням *-и* стоїть дві для вивуку непригожі шелестівки, бтже *бубни, розвідни ся*. Кажуть також *віпатроши, вітріци*.

В тій скороченій формі сп. приказового бачимо перезвук іканс, н. пр.: *дій — дійте = доїть — доїти, напій — напійте = напоїть — напоїти, стій, стійте — стояти*.

В дієприслівнику теперішности приймають ся вже, особливо на Україні форми після І-ої відміни на *-ючи*, н. пр.: *дивлючі, роблючі, хвалючі, стелючі, тямлючі, ронючі, ловлючі, кваплючі ся*, а так само і в дієприкметнику ст. предм., н. пр.: *робляний, біляний*.

Сюди налѣжать своїми формами теперішности ще також:

спати, спав, спала, заспаний, сплю, спить . . . , *спи* . . .

бічи, біи, біла, біжю, біжїть . . . , *біжі* . . .

III-а відміна.

209. ДАТИ:	дав, дала . . .	дам	
	давши	дасї, даш	дай
		дасть	
		дамó	даймо
		дасьтє	дайте
	даний	дадуть	
ІСТИ:	їв, їла . . .	їм	
	ївши	їсї, їш	ї(д)ж
		їсть	
		їмó	ї(д)жмо
		їсьтє	ї(д)жте
		їджений	їдять

повісти, повів, повіджений, повім, -іть, пові(д)ж.

бути:	був, бўла	я є	бўду	
	бўвши	ти є, єсі	бўдеш	будь
		є, єсть	бўдє	
		ми є	бўдемо	бўдьмо
		ви є	бўдете	бўдьте
		вонї є	бўдуть	бўдучи

забути, забув, забутий, забуду, -є, забудь; відбути . . .¹⁾

Дієслова уживані лише в поодиноких формах.

210.

Лише в поодиноких формах уживають ся н. пр.: *пожаль ся Божє, храни Божє! бійай! бійайте! Бої вість; бодє, бодуть, бодї* = *бодь; зажеє, зажеєла; яло ся (няти).*

До *жму, жмеш . . ., жми . . .* хибує дієменник і форми часу мин.; так само до *сливє, слив, слила, -ли* хибує інших форм.

¹⁾ Ся відміна є беззастовога, т. зн. закінчена особові додають ся безпосередно до кореня. З неї лишили ся лиш отсі невеличкі останки, тай тут вже прийали ся аналогічні форми до інших відмін, порів. н. пр. аналогічну форму *дай* з формою *ї(д)ж*. Дієслово є утратило майже зовсім свою відміну, бо підмет з присудком лучать ся у нас звичайно без злучки. Лише в гóворах чути ще форми: *єсьм, єсьмо, єсьте, суть*, або скорочені: *-м, -сь, -сьмо, -сьте*, що причілюють ся до слів як закінчена особові, н. пр. *рад бим, рад бись, ходїли-сьмо, писли-сьте*.

На тім опинив ся розвиток дієслóвних форм в укр. мові, який ще айше можна будє пізнати, коли порівнаємо нинішній засіб форм теперішности і сл. приказового в формами церковно-словянськими і староруськими. До сего нехай послужать отсі приклади:

Теперішність :

дамь	меажь, -ю	станж, -оу	пекж, -оу	трьпаяж, -ю
даси	меажши, -шь	станешши, -шь	печешши, -шь	трьпашши, -шь
дасть, -ть	меаєть, -ть	станєть, -ть	печєть, -ть	трьпашть, -ть
давк	меажєк, -ва	станєк, -ва	печєк, -ва	трьпашєк, -ва
даста	меаєта	станєта	печєта	трьпашта
дастє, -та	меаєтє, -та	станєтє, -та	печєтє, -та	трьпаштє, -та
дамь	меажамь	станямь	печєамь	трьпашямь
дастє	меаєтє	станєтє	печєтє	трьпаштє
дадѣть, -дѣть	меажѣть, -ють	станѣть, -оуть	пекѣть, -оуть	трьпашѣть, -ѣть

Ст. приказовий :

даждь, дажь	меан	стани	пѣци	трьпи
даждєк, -ва	меажєк, -ва	станєкєк, -ва	пѣцєкєк, -ва	трьпашєкєк, -ва
дадита	меанита	станєкта	пѣцєкта	трьпашита
дадямь	меанямь	станєкамь	пѣцєкамь	трьпашямь
даднтє	меантє	станєктє	пѣцєктє	трьпашнтє

ЧАСТЬ ЧЕТВЕРТА.

СКЛАДНЯ.

А. Реченє (гадка).

Реченє поєдинче.

211. Як говоримо, то звичайно робимо се з наміром, абі коmuşь другому висказати те, що гадаємо або думаємо, т. зн. своєю гадку або думку. Слова, котрими висказуємо одну-єдину гадку або думку, всі разом становлять одно **реченє** (гадку) н. пр.: *В нашої школі учать ся діти по руськи читати.* Реченє — се гадка (думка) виражена словами.

Деколи досить одного слова, абі висказати гадку, н. пр.: *Ході! Писати! Гремить.*

Але часом вимовляємо слова, не висказуючи тим ніякої думки; так буває, коли хто крикне, н. пр.: *Ах!* То вже не реченє. А так само, коли когось кличемо, н. пр.: *Гей!*, або знаючи імя, по імени: *Васілю!* Той, когь кличемо, мусить аж відгадувати, або з ріжних обставин догадувати ся, чи гадаємо ми: *Я маю на думці тебе, Васілю!* чи: *Тепер на тебе черга!* чи: *Слұхай! Диві ся! Де ти? Я тут! Ході сюди! Вставай! Говорі! Мовчі! Що ти верзеи?* — чи що іншого тому подібного. Отсе все і багато дєчого іншого можна собі при оклику подумати, однак се виразно і докладно не сказано.

212. Гадкі, які міжемо висказати словами, своїм змістом бувають дуже розмаїті; однак можна їх розділити на отсі чотири іруни:

1. Найчастійше висказуємо коmuşь щось такє, що уважаємо за правду, бо ми розпізнали се своїми зміслами, своїм розумом або довідали ся від достовірної осбби, або що хочемо представити за правду, н. пр.: *Бог сотворів світ. Тама нема дома.* Такє реченє називає ся **твердженє**.

2. Часто хочемо, абі осбба, що до неї говоримо, нам щось сказала; тоді питаємо ся так, абі тотá осбба пізнала, що саме від неї ми хочемо довідати ся, н. пр.: *Чи тато дома? Що чувати нового?* Такє реченє називає ся **питанє**.

3. Деколи хочемо, абі особа, що до неї говоримо, щось такє зробіла, що ще не діє ся, а залєжить лишє від волі сєї особи, н. пр.: *Читай! Тихо!* Такє рєченє називає ся **приказ**.

4. Наконєць мѡжна чоґось бажати, не вимагаючи заразѡм від особи, що до неї говоримо, або від іньшої якоїнебѡдь особи, абі вона се зробіла, бо мѡже вона і не в силі сєго зробіти, або мѡже сєго від неї вимагати гѡді, н. пр.: *Най жиє наш цѡсар! Най вам Бог прощає!* Такє рєченє називає ся **бажанє**.

Так сáмо розмаїта буває і фѡрма рєчень, т. зн. скількість і якість слів, що з них рєченє складаєть ся, бо всі слова, грѡпи слів в рєченю сповняють якєсь пєвне завданє як части або члєни рєчени. Маємо пять осібних частий рєченя. Упорядкуємо їх тут після тѡго, як за часто вони в рєченю подібують ся, таї які вони за ваґні:

1. В кождім цїлковитім рєченю містїть ся завсїди якийсь висказ — **присѡдок**;

2. відтак буває звичайно названа якась особа або річ, про котрѡ тим присѡдком щось висказуємо — **підмет**;

3. а ще і дрѡга особа або річ, на котрѡ звєрнена або до котрѡї стягає ся чинність, настрій дѡха або щонєбудь іньше, виражене в висказі — **прєдмет**;

4. надто ще мѡже бѡти поданий час, місце, стєпень, причїна, спѡсїб або іньша яка обстанѡва висказу — **прїдаток прислівниковий**;

5. нарєштї бувають в рєченю і такї части, що мимохїд прикладають названій в рєченю особи або річи якѡсь прикмєту або якєсь блїзше означєнє — **прїдаток прикметниковий**.

Прїмїри: *Бліскає* (1). — *Грім* (2) *грозотїть* (1). — *Бѡря* (2) *не* (1) *дерєвá* (3). — *Вона* (2) *метє* (1) *порохáми* (4). — *Наконєць* (4) *скропляє* (1) *доц* (2) *кѡряву* (3). — *І свѡджа* (5) *зєлень* (2) *усьмїхаєть ся* (1) *до нас* (3) *з лїсѡв і лєвáд* (4).

Змежи усїх сих пятї частий рєченя присѡдок і підмет є найваґнїйші. Цїлковите рєченє без присѡдка не мѡже обїтї ся, а підмету лиш дєякі рєченя не мають (гл. 218). Длятѡго сї обї части рєченя називаємо **головніми**.

Прѡчі части рєченя називаємо **побічними**. Прєдмет і прїдаток прислівниковий стягають ся до присѡдка; де є прєдмет, там він понайбїльше становїть доконєчне доповненє] присѡдка (*Бѡря не дерєвá*). Прїдаток прикметниковий мѡже стягати ся до

підмету, але також і до якогось іншого імени або заіменника в реченю, н. пр.: *Іді все пра́вою доро́гою. Розу́мний госпа́дар користу́є ся ко́ждим кла́нтинком землі́.*

Поодинокі часті реченя.

1. Присудок.

215. Аби́ висказ висловити, на се ма́ємо в на́шій мові осі́бну часть мови́: дієсло́во. У дієслів є на се пи́томі фо́рми, так що бога́то ро́дів і фо́рм висказу мо́жемо ви́разити вже са́мим дієсло́вом. Так *времіть, вре́мло* вже са́мим сво́ім закінчене́м висказує, чи подія́, про котру́ гово́римо, вража́є наш слух са́ме в тій хви́лі, як вимовля́ємо се сло́во, чи вразі́ла єго́ в про́шлім часі́; по фо́рмі *чита́ємо* за́раз пізна́ти, що се тве́ржене́, по фо́рмі *чита́ймо*, що се при́каз; *ніше́ і нішуть* вже сво́єю фо́рмою пока́зують, чи чинні́сть пи́сання за́приміча́ємо на одні́й, чи на кі́лько́х осі́бах; із фо́рм: *говору́, говори́ши, говори́ть* ві́дно, чи одна́ з тих осі́б є на ду́мці́, що з собо́ю гово́рять, чи мо́же яка́сь тре́та.

Отта́к дієсло́во вже са́мими сво́їми фо́рмами го́дно ви́разити прису́док¹⁾. Одна́к се вистарча́є лишé для яко́ї ти́сячі присудо́вих поня́ть, т. зн. для ті́лько поня́ть, кі́лько мо́жна ви́разити сим за́собом дієслів, який у нас є. Ко́лі сказа́ти: *є те́пло, бу́ло те́мно, ти терпе́ливий, бу́дь терпе́ливий, ста́в жебра́ком, стаю́ть жебра́ка́ми, остаю́ ся без наді́ї, оста́ви ся без наді́ї* і т. п., то присудо́ве поня́те, т. зн. се, що ми висказу́ємо, спочива́є в слова́х: *те́пло, терпе́ливий, жебра́к, без наді́ї*; дієсло́ва *є, бу́ло, бу́дь, ста́в, остаю́ ся* і т. д. служа́ть лишé на те, аби́ тоті слова́ примісти́ти в рече́ню як прису́дки і висказ приспосо́бити до потре́би (гл. 49); таке́ дієсло́во мо́жна де́коли і опу́стити, н. пр.: *Ти терпе́ливий.*

216. Тре́ба о́тже відрі́знати дво́які прису́дки: прису́дки ви́ражені дієсло́вом, і такі прису́дки, що їх поня́те ви́ражено і́ншими спо́собами.

1. Прису́дком бува́є дієсло́во, н. пр. *Селя́нин оре́. Нема́* (= не ма́є) *русáлок.*

2. В і́ншім ра́зі́ (як прису́дком не є дієсло́во) ма́ємо ува́жати на дві́ рі́чи, а то:

¹⁾ В ду́же живі́м опові́даню ужива́ють ся де́коли дієсло́вні прису́дки, так сказа́тиб, без всі́яких фо́рм немов о́клик, н. пр.: *Я зирк на не́го. Де́рі рип до па́сіки. Ма́рко лан за рю́ку. Та́й бебéж є мо́гилу. Але вовк скаки́в до ньо́го і зубо́ми хан за нбу́. Сле́зи ї́м лиш кі́тькіть. Обва́ляй є пісо́к хвості́сько та є лишé йо́му тала́н* (тут ужи́то тала́н наві́ть як спос. приказо́вого)!

а) на дієслова, які в таких реченнях можуть стояти, і

б) на слова або групи слів, в яких міститься присудкове поняття.

а) Найчастіше в таких реченнях подібується дієслово *бути*, 217.
н. пр.: *Кніжка була моя*. Вона сполучує лише присудкове поняття (*моя*) з підметом (*кніжка*) і для того називається **злучною**. *Була* висказує мимоходом ще і те, що моє посідання кніжки паде в мить мінутності; а як і такого мимохідного означення не конче́но потрібно, тоді завдане сего дієслова таке незначне, що можна його і опустити: *Кніжка (є) моя*.

Вільше ваги для висказу має дієслово: *бувати*, відтак: *стати*, *стати ся*, *остати*, *зробити ся*, *показувати ся* і т. п., наконєць *звати*, *називати*, *іменувати*, *вибирати* . . ., самі такі дієслова, що зазвичай домагаються доповнення ще якимсь присудковим поняттям.

б) Для виразу присудкового поняття служать нам:

1. Прикметники і інші імена, які треба лише поставити у відмінку, призначенім для присудкових понять, т. зн. перед усім у 1-ім відмінку, н. пр.: *Цукор солодкий*. *Ластівка дуже пожиточна*. *Кождому своє міле*. *То мені міло*. *Івась є дитина*. *Ластівка птиця перелітна*. *Наука велике добро*. Безпідметово: *Нас було трое*. *Сім літ минуло* — або також в шестім відмінку: *Іван уже нарубком (нарубок)*. *Остаю твоїм приятелем*. *Остаєм твоїми приятелями*. (Про вибір відмінка гл. 291—293, про згоду 229—232).

2. Однак присудками бувають також імена в інших відмінках, і то з применником або без применника, і прислівники — коротко сказавши, слова і вирази, які зрештою звичайно сповняють службу інших частин речення (придатка прикметникового або прислівникового) і тому не можуть стояти в присудковім відмінку; н. пр.: *Я іншої думки* (порів.: *можна шанувати людини іншої віри*). *Будь тихо!* (порів.: *Дитина цілу годину сиділа тихо*). *Мати вже дома* (порів.: *Я боїто пересиджував дома*). *Він без розуму* (порів.: *Він робить все без розуму*). *Тато в церкві*. *Найбільший скарб літературний України в її народній усній поезії*. *Сего цвіту по всьому світу*. *Годі говорити*.

2. Підмет.

Деколи висказуємо щось, не виражаючи тої особи, що до неї мав би належати присудок (речення безпідметові). Се буває: 218.

1. при деяких явищах природи, н. пр.: *Бліскав. Зашуміло в лісі. Розвідніло ся. Було темно, відтак*

2. при деяких утертих присудкових виразах, як: *Нема вже таких людей. Треба нам помічи. Жаль єму було коня. Шкода було заходу, тай*

3. у неособових виразах, як: *Забало ся мені товариства. Полέксало мені на серці. Не їсть ся смачно самому. Най ся тобі не бажить печеного леду! Гадало ся мені. Петрови добре дома жило ся. Миніло ся і слідю не стало. Мені таких яид сніло ся.*

Однак у реченях з підметом підмет така сама важна часть реченя, як і присудок.

219. Підметом буває:

1. іменникове ім'я: *Дерево росте. (Я) мішу ще боіато учіти ся.* Такий підмет стоїть у 1-ім відмінку (гл. 265);

2. інше яке слово, що в тім разі як іменник уживає ся, чи то прикметникове слово (що отже може стояти в 1-ім відмінку), як: *Кождому своє міле*, чи то таке слово, що годі єго поставити в якимнебудь відмінку, як: *Лічше давати, чим брати.* „Давати“ в дієслово.

3. Предмет.

220. Більша частина дієслів і деякі прикметники виражають таку чинність або такий стан, що доконечно треба назвати, або хоть подумати собі до того якусь особу або річ, бо інакше ся чинність або сей стан булиб безпредметові, нерозумні або і неможливі.

Хто купує, завсіди мусить купувати якийсь товар; хто дає, завсіди мусить щось давати, а окрім того мусить ще се і комує давати; хто жадний, мусить завсіди бути жадним чогось. Отсю то часть реченя, що виражає таке доповнене присудка, називаємо предметом. Найбільша частина предметів стоїть у 4-ім відмінку, інші знов у 2-ім, 3-ім відмінку, або у відмінку сполученім із приіменником.

221. Предметом отже буває:

1. ім'я, н. пр.: *Корова їсть траву. Се телятко ще не їсть траву.* Два різні предмети: *Прости нам довні наші.* *Учитель учить учеників писаня.*

2. зворот приіменниковий, н. пр.: *Не забувай на мене.* *Родичи дбають про добро своїх дітей.*

Поміж всіма предметами вирізняють ся ті, що стоять в 4-ім відмінку в незапереченім реченю (гл. 285); такі предмети називаємо **властивими предметами**, а дієслова, що таких предметів домагають ся, **дієсловами перехідними**. Властивий предмет дуже просто і тісно вижеть ся з присудковим дієсловом; се бачимо з того, що такий предмет стає ся підметом, як речення перекладаєть ся із стану предметного у стан підметний: *Я писав адресу. Адреса вже написана.* 222.

4. Придаток прислівниковий.

І придатки прислівникові служать до доповнення присудка, однак се доповнене не такé важне, щоб одні присудки мусіли доконечно ними доповняти ся (як предметом), а другі їх зовсім не терпілиб¹⁾; придатки прислівникові додають до висказу лишé якісь обставини, що деколи для слухача або читача в цілм реченю можуть мати найбільше значінє, однак не є так дуже потрібні (як присудок, звичайно відмет а деколи предмет) до того, щоб реченє було вповні зрозумілим і цілковитим; без них реченє, як реченє, може зовсім обійти ся і буде цілковите. Як я комусь, що шукає ключа, скажу н. пр.: *Я сховав ключ у лівій шухляді ліво стóлика*, то для него отсé означене місця має найбільшу вагу; однак реченє без того означеня місця остане ся цілковитим, міжтїм як *я, сховав і ключ* у нїм доконечно потрібні часті, без *я, сховав* не буде реченя. 223.

Придатки прислівникові подають **місце**, як: *тут, в лісі, на право, кругом, час*, як: *тепер, в неділю, часом, спосіб*, як: *так, добре, помалу, нішки, просьбами, молоточком, стéпень*, як: *дуже, страшно, цілком, причину*, як: *тому, з тої причини, з радості і т. д.* 224.

Абі такі обставини можна виразити, на те маємо особну часть мови: прислівники, а як мусимо послугувати ся якимсь ім'ям, то особливо 6-ий відмінок помічний нам у тім, щоб із ім'я зробити придаток прислівниковий; однак часто треба ще і применників, абі обставину виразити докладно так, як вона нам уявляеть ся.

Придатком прислівниковим буває:

1. прислівник, н. пр.: *Я приїду зараз. Тут є кімната до винаймленя. Греміть страшно.* 225.

2. ім'я, н. пр.: *П'ятою мая вечером приїхали мама домів.*

¹⁾ Як не терплять при собі предмету деякі присудки, н. пр. дієслова неперехідні.

3. зворот приіменниковий, н. пр.: *В котрім місті умёр Федьківич? Федьківич умёр в Чернівцях в сїчні 1888-го року. Хлопець скакав з радости. Пішли кої в село за кіньми! Бої карас старі кіости за грїхи молодости. Однію рáзу в дорозі довелó ся мені заночувáти на селі у маленькій хáтї у вишнєвім садóчку.*

5. Придаток прикметниковий.

226.

І придáтки прикметникові бувають, що правда, для слухачá або читачá дуже вáжні, однак до головнїх частий реченя вони не належать. Вони не доповняють присудка, лиш якесь імá в реченю: чи то імá присудкове, підмет, прѣдмет, чи то іменник придáтка прислівникового або прикметникового. Н. пр.: *Топóля є висóке дѣрево. Бáчу висóке дѣрево. Птáха увіла собі мїздó на висóкім дѣреві. На самім верику висóкого дѣрева сїв половік.* В усіх сих рáзах прикладáється до дѣрева прикмѣта висóкості, однак се не становить змісту, не становить вісказу реченя так, як се бáчимо в реченю: *Дѣрево висóке.* Тут (є) висóке є присудок, а там слóво: *висóкий* стоїть усюди як придáток прикметниковий. Із сѣго бáчимо, що прикмѣтники придають ся так на придáтки прикметникові, як і на іменá присудкові, та що їх, коли вони є придáтками прикметниковими, можна з реченя виняти і тим реченє ще не нарушить ся; сегобж, без нарушеня цілости реченя, не можна зробити з тими прикмѣтниками, що є в реченю присудками. Придáтність прикмѣтників до сѣї слўжби в реченю показує ся наглядно при згодї (гл. 231); але як засіб дієслів для віразу присудкового понятя обмежений, так сáмо і прикмѣтників нема в мові на стáлько, щоби ними віразити усі придáтки прикметникові в реченях; томú мусимо чáсто послóгувати ся їншими віразами.

227.

Придáтком прикметниковим буває:

1. прикмѣтник, прикметниковий заїменник або числівник, н. пр.: *Веліке дѣрево повóли ростѣ. Гіркий чужий хлїб. Ваш дїм велікий. Там пасѣ ся два волі.*

2. іменник, згідний у відмінку з імáм, що до него він стягаєть ся, н. пр.: *Слóво „корóль“ похóдить від імени франкóньского корóля Карóля. По смѣрти брáта дїти сїроти перейшли до мого дбму.* В таких рáзах іменник так сáмо як прикмѣтник виражáє прикмѣту належного іменника, а згóда іменників показує, що вони відносять ся до сѣбе як присудок і підмет: *корóль в слóво, дїти в сїроти.*

3. другий відмінок іменника (іменникового заіменника або числівника) або зворот приіменниковий, н. пр.: *Се дім бурмістра. Дайте мені склянку води. Тиждень має сім днів. На кожній руці є по п'ять пальців. Дорога до школи далеко. Кожда пригода до мудрости дорога. Страх перед карою повстримує навіть злочинців від миха діл.*

Часто у формі придатка прикметникового вставляється коротко в речені те, що властиво подумане як присудок особного речення (прикладка), н. пр.: *Чернівці, головне місто Буковини, лежить над Прутом (Чернівці є головне місто Буковини). Се дім бурмістра, чоловіка правою і досвідченою (Бурмістер є чоловік правий і досвідчений). Мати, вже давно в сирій моїлі, була все взирієм дочці Олені (Мати була вже давно в сирій моїлі).* Гл. про се 246 (речені скорочені).

228.

Згода.

Се, що висказуємо про особу або річ, або що прикладаємо як прикмету, т. зн. присудок і придаток прикметниковий, стараємося в мові, скільки мога, вже самим добром форм з належним підметом або іменником так сполучити, аби з того було видно, що вони тісно до себе належать: ми згоджуємо, як то кажуть, присудок і придаток прикметниковий з підметом або іменником. Оттак вибираємо н. пр. змежи форм: *великий, -а, -е, -і* тоту форму, що добре стосується до тої річи, якій приписуємо прикмету великості: *великий чоловік, велика жінка, велике село, великі хати.*

229.

І. Присудкове дієслово — і то так се дієслово, що є присудком, як і се, що додане до присудкового імени — згоджується з підметом:

230.

1. в теперішности (і будучности)

а) як підметом є заіменник особовий, в особі і числі: *я йду, ти йдеш, він іде, ми йдемо* і т. д. Тоті три особи відрізняються зрештою на присудковім дієслові і тоді, як нема заіменника; так само буває і в спосібі приказовім, при котрім заіменник звичайно опускається: *іди, їдь, їдть.* [Як на місці підмету названі разом дві різні особи (гл. 243, 2, речені стягнені), то дієслово кладеться у відповідну особу множини: *я і ти (= ми з тобою) підємо, ти і він підете.*

б) В інших разях стоїть завсіди трета особа, а згода дотічить лишє числа: *брат прийде, сестра прийде, діти прийдуть* (гл. 259—264). В реченях безпідметових стоїть одина (255).

2. В мину́вшости (і в способі можли́вим) можна ви́разити лише́ рід і числ́о, н. пр.: *я читáв, ти читáв, сестра́ говоріла, янія прийшло́*, а в мно́жині лише́ числ́о: *ко́ні біли, корóви біли*. В реченя́х безпідмето́вих стоїть рід серед́ний: *бліскало, розві́дніло ся, було́ те́мно, шкодо́ було́б за́ходу*.

231. II. Імя́ присудко́ве мо́же ви́бвні зго́джувати ся з підметом, як а) є прикме́тником, а то в ро́ді, числі́ і відмінку: *я здоро́вий, сестра́ слаба́, со́нце ясне, хма́ри те́мні*; в реченя́х безпідмето́вих стоїть рід серед́ний (іменнико́вої відміни 157, 5, 300) в о́днині: *тя́жко мені́*.

б) Іменники, як присудко́ві імена́, де́коли не мо́жуть зго́джувати ся з підметом у числі́ і ро́ді: *Львів місто. Коло́мія місто. Львів і Коло́мія міста́. Черні́вці місто*.

Зго́ди в відмінку нема́, коли́ присудко́ве імя́ кладе́ть ся в 6-ім відмінку (290, 5), н. пр.: *Назива́ємо Бо́га на́шим ві́тцем*. Тут, зважа́ючи на фо́рму рече́ня, підметом є *ми*, а сло́во *Бог*, до́дане як пре́дмет, означа́є осóбу, до котро́ї приклада́ємо імя́ і відта́к прису́док *оте́ць*.

232. III. Прида́тки прикметнико́ві зго́джують ся, як ма́ють

а) прикметнико́ву фо́рму, завсі́ди в ро́ді, числі́ і відмінку: *мали́й хлопець, мало́го хлопця́, мале́нька дівчина, вели́ке дере́во, малі́ хлопці́* і т. д.

б) Іменники мо́жуть де́коли зго́джувати ся лише́ в відмінку (як ви́сше II б): *син малолі́ток, ді́ти зве́денята, ді́тий зве́денят, сирото́ю недолі́тком*.

Опуст частий реченя.

233. Ча́сто виска́зуємо яка́сь рече́нє не зо́всім по́вно, а то, коли́ одна́ яка́сь часть рече́ня розумі́єть ся сама́ собо́ю (рече́нє елі́пти́чне), н. пр.: *По ні́тці до клубка́* (= По ні́тці́ дійде́мо до клубка́). *Де тво́я ма́ма? На по́лі* (= Мо́я ма́ма є на по́лі). *Геть!* (= Іди́ геть!). *Вон із на́шого села́!* (= Іди́ вон із на́шого села́). *Що мені́ робі́ти?* (= Що́ тре́ба мені́ робі́ти). *Я до вас із щі́рим се́рцем, а ви до мене́ з хі́трощами* (= Я до вас відно́шу ся, або гово́рю із щі́рим се́рцем...). *Чи прині́с Павло́ кни́жку? Прині́с* (= Павло́ прині́с кни́жку). *Ні* (= Павло́ не прині́с кни́жки). *Що?* (= Що́ ка́жеш?). *Але де́! Ще́ й як! Як би́ то! Кобі́!* і т. д.

Елі́пса, як ба́чимо, найчасті́ше доті́чить прису́дка, але та́кож і підмета́ або пре́дмета; про о́пуст яко́їсь побі́чної ча́сти ре́-

чення (214) рідко коли може бути мова, бо реченє в такім разі все такі формально є цілковитим.

Сполука речень.

Дві або кілька гадок можемо виразити так одну по другій, що реченя ніяк з собою не сполучені; в такім разі ці реченя стоять попри себе як два або кілька речень поєдінчих: *Васіль говорів дівю. Єго товариши мовчав. Він не находів доброї відповіди.* Коли однак гадкі з собою в'яжуть ся, то сю звязь можна і в мові виразити, сполучуючи у відповідний спосіб реченя в одну цілість. *Васіль говорів дівю, а єго товариши мовчав, бо не находів доброї відповіди.* Друге реченє сполучили ми тут із першим реченєм словом *а*, абі тим протиставити одну гадку другій. Впробчім обі реченя лишіли ся, як бачимо, незмінені і самостійні; вони собі рівнорядні. Трєте реченє подає причину мовчання, тому ужито слова *бо*, абі єго навязати до попереднього реченя. Можнаб так же сказати: *не находячі доброї відповіди*, але тим се трєте реченє так змінілоб ся, що самб про себе вже не моглоб стояти; такім чином стало вонб реченєм залєжним від другого, бже підрядним і грає в нїм рблю придатка прислівникового причини (мєньше-більше = *задля браку доброї відповіди*). Так сáмо можемо і отці реченя з собою сполучити: *Надхóдить осінь. Лїстє опадає з дерєв. Ластівкї відлітають у вирїй.* Можемо сказати: *Як надхóдить осінь, лїстє опадає з дерєв, а ластівкї відлітають у вирїй.* Тут перше реченє супроти інших речень стало ся придатком прислівниковим часу (= *З початком осєні*).

Розберім реченє: *Квóчка скликає курчáта, скóро побáчить котá*, то в реченю: *скóро побáчить котá* пізнаємб придаток прислівниковий часу (= *на вид котá*) до *скликає*. В реченю: *Кїмнáта, де я сплю, мáє дві вікнї, що вихóдять на огорóд — де я сплю* є придаток прикметниковий до *кїмнáта*, а так сáмо *що вихóдять на огорóд* є придаток прикметниковий до *вікнї*; їх можна би заступити якїмись прикметниками (от як: *спáльний, огорóдний* або т. п.). Ще одін приклад. *Хто мáє якєсь осібно бáжанє, нехáй скáже, абі я знав, що маю купїти.* Тут реченє *хто мáє якєсь осібно бáжанє* подає, хто мáє говорити, бже є підметом до *нехáй скáже*; реченє *абі я знав* є придаток прислівниковий наміру до тóго сáмого присудка *нехáй скáже*, а реченє *що маю купїти* є нарешті прєдметом до *я знав*. Остатнє реченє є бже залєжне від передостáтного і єму підрядне, а передостáтнє (і так сáмо і перше)

підрядне другому реченю *нехай скаже*. Отже ціле реченє складє ся з чотирох дрібних речень, що стоять до себе в розмаїтих відносінах.

235. Щоби розуміти сполуку поодиноких речень в одну одностайну цілість, мусимо, як відко, перед усім мати на оці різницю мєжи реченнями головними а реченнями побічними; реченя головні є самостійні, а реченя побічні є членами (частями) інших речень¹⁾. Реченє побічне є **підрядне** реченю головному або іншому реченю побічному, в котрім вонó сповняє службу якогось члена реченя. Сеж головнє або побічнє реченє, що до него якєсь реченє побічнє надєжить як член або часть реченя, називаємо **надрядним**. Колиж два реченя головні так з собою сполучені, що ні одно з них не є членом (частію) другого реченя, то такі реченя є собі **рівнорядні**.

Реченя сполучені рівнорядно.

236. Реченя рівнорядні, сполучені в одну цілість, можуть бути реченнями головними, н. пр.: *Васіль взяв у рюки крейду, приступів до таблиці, розмахнів ся і почав писати*; вони можуть бути також реченнями побічними, що супроти реченя надрядного сповняють однакову службу, н. пр.: *Я відів, як Васіль взяв у рюки крейду, як приступів до таблиці і т. д.* Тут реченя побічні є всі предметами до *я відів*; всі вони між собою сполучені рівнорядно, а супроти головнєго реченя всі вони однаково підрядні.

237. Аби виразити сполуку рівнорядних речень в одну цілість, до того уживаємо звичайно злучників (332), але также прислівників або прислівникових придатків; добóром сих слів або виразів мóжемо также вказати на звязь, в якій рівнорядні реченя до себе стоять.

1. Найслабше виражає такү звязь *і* або *таї*; вони сполучують лишє одно реченє з другим, н. пр.: *Він розмахнів ся і (таї) почав писати*. Така звязь речень називаєть ся **злучна**. Як є більше, ніж два реченя, то що йно остатнє реченє навязуємо таким злучником до попередного, як се бачили ми в реченю: *Васіль взяв і т. д.* Тут одно реченє іде за другим так, як поодинокі чінности по собі наступають; сей стосуюнок мóжнаб ще виразити прислівником *потім*.

¹⁾ Се найліпше бачимо на реченю: *пробісмо на хліб, на сіль, та на що Бог дав*. Реченє *що Бог дав* так само сполучене з прім. *на і* поставлене як предмет до *пробісмо*, як і іменники *хліб, сіль*.

В іншому разі рівночасні явища можна оттак одні по другім висловити, н. пр.: *Звізди блищали і місяць слав своє світло на степі*; можнаб тут вставити прислівник або прислівниковий вираз *рівночасно* або *при тім*. Маємо отже ще і інші відтінки злучної зв'язи речень.

2. Колиж хочемо дві гадці виразити так, щоби була між ними протівність, то в'яжемо реченя іншими злучниками. Найслабше виражає протівність злучник *а*, сильніше злучник *але*, *а пречийн*, *а такі*, *а всеж такі*, *однак* і т. п. Таку сполуку речень називаємо **протиставною**, н. пр.: *Він міг би вчити ся, але не хоче*.

3. Часто одні рівнорядне реченє стоїть до другого рівнорядного реченя в **причиновій** зв'язи; тоді друге реченє започинаємо звичайно злучником *бо*, н. пр.: *Маввій хрущ є шкідливе сотворінє; бож він як борозняк підризає коріння ростін, а як хрущ обїдає листє овочєвих дерев*. Тут сполучені в одні три реченя: для першого реченя обі другі подають причину.

4. Навідворот перше із сполучених рівнорядних речень може виражати причину, а друге наслідок (**наслідкова зв'язь**), н. пр.: *Бог бачить твої діла, знає твої думки і наміри; тому їдди перед ним укріти ся. Вісохла земля, аж пил іде. Тисне мороз, аж око в'яне*.

5. Буває і так, що в однім із рівнорядних речень висказана умова того, що містить ся в другім реченю (**умовна зв'язь**), тоді друге реченє започинаємо звичайно злучником *то*, н. пр.: *Не поспій, то не будеш жити. Коби розум та воля, то найдеть ся й доля. Внайдить ся вовк до овць, то переносить усю череду. Не дай я ємї грішний, не мав би був за що цуляти. Будь вона порядна й чесна, швидкоб хвіст з водї піднісла, малаб рибу й хвіст увесь. В їх рюки знав, то шнь!*

6. Між рівнорядними реченнями може також бути **зв'язь замірова**, н. пр.: *Обнимітеж, браті мої, найменьшого брата, нехай мати усміхнеть ся, заплакана мати. Заведі сестру до комори та постелі, най трошки ляже*. В обох сих прикладах друге з рівнорядних речень представляє ціль тої чинности, що виражена в першім рівноряднім реченю.

7. **Припустову зв'язь** між рівнорядними реченнями бачимо на примірі: *Круті, верті, треба вмерти. Нехай неправда на часок запанує, то правди не убє. Тебє і беш, а ти не вчиш ся*. В усіх трох примірах друге з рівнорядних речень представляє чинність,

що вона відбуваєть ся, хоть та чинність, що віражена в першім з рівнорядних речень, повиннаб тому перешкодити.

8. **Порівнальну звязь** між рівнорядними реченнями відко знов на примірі: *Махав руками, нѣби щось робить. Вона притатла ся, нѣбито вона нежива. От і пішла, бѣцїмто і не вона.* Тут чинности обѣх рівнорядних речень порівнують ся з собѣю, абї їх тим докладнїйше представити.

9. Межи рівнорядними реченнями може ще также бѣти і **часова звязь**: *Прийдуть парубкї, брат їм клонить ся тай провадить у дім Божий. Я став коло печї та чекаю, аж брат перестане читати.* Одно із рівнорядних речень означує час чинности або стану, якї віражені в другім реченю.

Оттак між рівнорядними реченнями можлива розмаїта звязь. Змисл речень показує часто зѣвсім яснo, яка звязь подѣмана. Нераз однак буває, що звязь не цїлком ясна. Треба добре уважати, яку саме звязь бесїдник має на дѣмці. *Чекає сірота небѣга, чей їй усміхнеть ся доля. Чекає, чей емѣ щось відповість.* Тут може бѣти, як коли, звязь замїрова, висказова, питайна.

238.

Наколі два реченя або кілька речень, що їх хочемо сказати в звязи, мають одно або кілька спільних слів, то спільні частї кажемо звичайно лише раз і робимо таким спѣсобом з двох або кількох речень одно **речене стягнене**, н. пр.: *Жив собі чоловік і жінка* (= Жив собі чоловік + жила собі жінка). *Я говорю про образї, а він про гарбузі* (= Я говорю про образї + він говорить про гарбузі). *Ти зробиш емѣ добрѣ нинї, а він тобі завтра* (= Ти зробиш емѣ добрѣ нинї, а він зробить тобі добрѣ завтра). *Я зробив собі соплку і став грати* (= Я зробив собі соплку + я став грати). *У мене нема ні дїтїй, ні хати* (= У мене нема дїтїй + у мене нема хати). *Північний вітер принѣсить студїнь, а західний дощ* (= Північний вітер принѣсить студїнь, а західний вітер принѣсить дощ). *Вода все сполѣче, лише злого слова ніколи* (= Вода все сполѣче, лише злого слова ніколи не сполѣче).

Із першого і другого прикладу відко надто, що присѣдок у другім реченю можна і в такім разї опустити, коли він для того другого реченя повинен би мати їншу фѣрму (*жила, говорить*), відмінну від фѣрми в першім реченю (*жив, говорю*). Так само у стягненім реченю: *Я живу у великім містї, ти в глухім кутї.* Але як спільний присѣдок у стягненім реченю стоїть за підметами, то звичайно мѣсить з ними згѣджувати ся: *Я й ти будемо вчити*

ся рисувати. Я і мій брат ходимо до школи. Гордість а глупість рідні сестри. Ти і твоя сестра умієте вже читати. Але можна також зовсім добре сказати, н. пр.: *І гай і ліс вже зелений.*

Реченя сполучені підрядно.

В реченнях сполучених підрядно одні із сполучених речень 239. є членом другого речення (234, 235).

1. Рідко коли речене побічне буває присудком речення головного (речене присудкове), н. пр.: *А дівка, як сам знаєш. Дім в такій самій, як я вб перед десятима роками мийв. Що мен найбільше дивує, що ти своїх блудів не пізнаєш¹⁾. Свідобство такє, на якє ти собі заслужив. Яка робота, така заплама. Якє житє, така й смерть. Який настуж, така й чередя. Зависть для душі, що ржа для залїза.*

Частійше речене побічне сповняє службу якогось іншого члена реченя.

2. Реченя підметові: *Хто робить, той не ходить. Бідним давати милостину є обовязком боїтих. Хто задоволений, той щасливий. Чи підємо на право, чи на лїво, все одно. Не може бути, щоб на місяці жили подібні до нас сотворїня. Блажен, хто ірдоцив не мав, в кої дух піхи не сидить, хто в скринях золота не дбав, хто на громаду звик робить, хто брата тїмною навчав, у хату вбїцу вносить свїт. Не все золото, що ся свїтит. Хто у свїтї не бував, той і дїва не видав.*

3. Реченя предметові: *Не розумію, як із зернятка може стати дерево; а прїцип знаю, що кожда яблоня повстала із зернятка. Менї, о Господи, подай, любити правду на землї. Хто щось знає, тою й поважають. Змалечку трїба вчитись, як на свїтї жити. Зіповідь Божя приказує дїтям, щоб любили своїх родичив.*

4. Реченя прислівникові: *Де тобі раді, там рідко бувай! Доки є нєнька ріднєнька, доти й голівка гладєнька і сорочка білєнька. Ходїм та помолїмо ся, щоб Господь допомї нам у нашому доброму дїлї.*

¹⁾ Тут і одні і друге речене можна взяти за присудкове. Залєжить се від того, що той, хто говорить, хоче уважати підметом. Така невирязність може бути пр. в реченю: *Найбільше дїво непізнанє своєх блудів, або Непізнанє своєх блудів найбільше дїво.* Можна вагати ся, що тут є підметом, а що присудком, бо одні і друге можливе. В кождім разї одні (чи дїво, чи непізнанє) є присудком. Так річ має ся і з обомя реченями, наведеними на горї. Одні з них безпєчно є реченем присудковим.

5. Реченя прикметникові: *Навіть злочинців повстримує від лихих діл страх, що їх карати муть. Хорого потішав надія, що подужав. Стéжка, що йде до доброї криниці, утóптана.*

240. Підрядних речень, що отгак стали членом іншого реченя, не можна ні-сіло-ні-пало відлучити із того реченя і поставити самих про себе. Деякі вже задля своєї форми не можуть стояти о власних силах, н. пр. наведене вище реченє підметове *бідним давати милостиню* (239, 2). Інші моглиб, що правда, так, як є, бути реченями головними, однак набралиб тоді іншого зміслу. В реченю *Хто робить, іблий не ходить* означає *Хто робить* тільки що *робучий чоловік*; *самож хто робить* про себе булоб питанє.
241. Ріжницю mezi реченєм головним а побічним відчуваємо навіть і в таких разах, де намість реченя побічного, не змінюючи зміслу, можна поставити реченє головнє, н. пр.: *Він певно відповість, що нічого не знає* = *Він певно відповість: Я нічого не знаю*. В другій формі головнє реченє *Я нічого не знаю*, з бгляду на свій змісл, є так само прѣдметом до *відповість*, як у першій формі реченє побічнє *що нічого не знає*; однак тут бесїда другою наведена дословно (**бесїда пряма**), тому виступає як реченє головнє і очевидно в першій особі. За те у другім разі із бесїди другою зроблено реченє побічнє (**бесїда залежна**) так, що і формально поставлена тотá бесїда як прѣдмет до *відповість*.
242. Буває і такє, що реченє побічнє не має на собі осібних познак і тому так само може уважати ся і реченєм головним: *Вихисновуй кожду хвилину, бо житє корóтке*. Реченє, що починається залучником *бо*, може бути подуманим як реченє головнє (в таким разі сї два реченя булиб сполучені рівнорядно), або як реченє побічнє (т. зн. сї два реченя булиб сполучені підрядно).
243. Реченя побічні не завсїди бувають цілковиті і повні.
1. Вони, так як і реченя головні (233), можуть бути еліптичні, т. зн. можна з них якусь часть реченя опустити, як слухач або читач із звязи може собі єї легко доповнити. Н. пр.: *Як підеш гостинцем, то може тебе хто підвезє, а як направцї* (= а як підеш направцї), *то їти меш у тїни*. *Пси можуть лїтше бічи, ніж котї* (= ніж котї можуть бічи). *Дешевá рїбка, поїана юшка* (= як взяти дешеву рїбку, то буде з неї погана юшка).
  2. Два або кілька рівнорядних речень побічних, що мають одну спільну часть реченя, можна так само, як і реченя головні (238) **стягнути** в одно реченє. Н. пр.: *Тїшу ся, що Антїн і Іван*

прийшли щасливо до дому (= що Антін прийшов щасливо до дому і що Іван прийшов щасливо до дому): Для стягнених речень побічних з огляду на згоду важне те саме, що сказано вище (238) для стягнених речень головних.

3. Реченням побічним пітома річ є **скорочене**. Вонó осно́вуєть ся на тім, що присудко́вого дієсло́ва не кладемо в одну́ із трох осіб, а в дієіменник, дієприкметник або дієприслівник. Н. пр.: *Ма́ма ра́дила мені́, ме́ньше нині́ їсти* (= щоб я нині́ ме́ньше їв). *Не годі́ть ся дру́гим перебива́ти бесі́ду* (= абі хто дру́гим перебивав бесі́ду). *Брехати́ і обманюва́ти дру́гих* (= коли́ хто бреше і обманює дру́гих), *від Бо́га гріх, від лю́дій со́ром*. Таких дієіменникових речень так багато, їх уживають так часто, що такі дієіменники без злучників можна уважати невідмінними іменниками. *Їмо́, щобі́ жити́* (= щобі́ ми жи́ли). *Бідна́ дити́на, опу́щена всі́ма лю́дьми́* (= що бу́ла опу́щена всі́ма лю́дьми́), *просі́ла о ми́лості́ню*. *Ма́ючи двана́йцять літ* (= коли́ мав двана́йцять літ), *пішов Ісус із свої́ми ро́дичами до Єрусали́ма*.

Цілковіті і повні речення побічні, вводять ся, як ми се бачили, певними словами (*що, як, щобі, коли, хто* і н.), що за́раз такі і вка́зують де́що на те, яка́ зв'язь є між реченем головнім а побічним, але зовсім не вка́зують на те, чи речене побічне є присудком, чи предме́том, чи прида́тком прислівниковим, чи прида́тком прикметниковим для реченя головно́го. З огляду на зв'язь речень побічних з головніми можемо реченя побічні поділити на де́сять ро́дів.

1. За́менники і прислівники відно́сні, як *котрий, який, чий, хто, що, чим, де, як, відки, куди* і т. д. вводять **реченя відно́сні**, що в реченю головнім мо́жуть займа́ти місце якоїнебу́дь ча́сти реченя. Н. пр.: *Сви́дощтво таке́, на яке́ ти собі́ заслу́жив*. Тут речене побічне, що вводи́ть ся **сло́вом який**, заступає місце присудко́вого імя́ (бо значіть ме́ньше-бі́льше: *заслу́жене*). *Хто задово́лений, той щасли́вий*. Відно́сне речене *хто задово́лений* (= задово́лений чоловік) є підметом реченя головно́го. *Говори́, що пра́вда* (= пра́вду, т. зн. предме́т до *говори́*). *Положи́ кни́жку, де́ їй місце́* (прида́ток прислівниковий місця́ = на свої́м місці́). *Борони́ ся, чим мо́жеш* (прида́ток прислівниковий за́собу, як от примі́ром: *ша́блею*). *Кожди́й люби́ть той край, де́ роди́в ся* (прида́ток прикметниковий до предме́та *край*, н. пр. *рідний, роді́мий*).

2. Тіми са́мими за́менниками (*хто, що, котрий, який* і т. д.), одна́к у їх пита́йнім значі́ню, або пита́йними прислівниками

і частицями вводять ся реченя питайні. Се є реченя іменникові, що в реченю головнім сповняють службу підмета, предмета або придатка прикметникового. Н. пр. *Чи підємо на право, чи на ліво, все одно.* Подвійне питанє (стягнене реченє побічне) є підметом до *все одно.* Скажі мені, кільки властиво на тім правди (предмет до скажі). Попередними віками деякі люди займали ся обслідами, як можнаб нешляхотні металі перемінити в золото (придаток прикметниковий до обслідами).

3. Таку саму троїку службу для реченя головного сповняють реченя висказові, що вводять ся злучником *що*. Н. пр.: *Не може бјти, щоб на місяці жили подібні до нас сотворія* (підмет до не може бјти; притім *би*, що належить до жили і разом з ним становить спос. можливий, причіплює ся до злучника *що*); *бо ми знаємо, що на місяці нема потрібного до диханя повітря* (предмет до знаємо). *Васіль ніше мені, що сею тіжня не зможе прийти* (предмет до ніше). *Прибі брат з вісткою, що мама небезпечно занедужала* (придаток прикметниковий до вісткою). *Боїть ся грішник, що Бог єв покарав* (предмет до боїть ся).

Реченя висказові вводять ся ще окрім того злучниками *наче, неначе, мов, немов*, як, які в тім разі не мають значіня порівнальних злучників: *Поголошка, неначе погоріло місто Львів, показала ся неправдивою.* *Галлійці виділи, як Цезар переходив ріку, але не могли єв спинити.*

Злучника (*що*) звичайно нема при *ніби, нібито і бјїм*: *Поголошка, (що) нібито погоріло місто Львів, показала ся неправдивою.* *Говорять, (що) бјїм то хочеш ти продати свою хату.* Самб собю розуміє ся, що реченя *нібито погоріло місто Львів і бјїм то хочеш ти продати свою хату* (без злучника *що*) властиво рівнорядно сполучені з головнім реченєм, однак помімо того відчуває ся їх підрядність.

Отсіж реченя побічні є всі що до одного самі прислівникові.

4. Реченя наслідкові, що вводять ся словами *що, так що, що аж*, н. пр.: *На дворі тісне мороз, що аж око вянє. Олово топить ся так, що можна єв в форми виливати.* *Ще нішто так не уріє, щоб головою неба достав.* *Так мав бјти, щобі молодший брат старшого бояв ся* (про причіплене -би [-б] до що гл. 244, 3).

5. Реченя замірові, що вводять ся злучниками *щобі, абі*, н. пр.: *Бараболі переходять у пивний, щоб не знїли.* *Ходїм та*

помолимо ся, щоб Господь допоміг нам у нашому доброму ділі. Аби міха не знати, треба своїм плугом та на своїй ниві орати. Сонце вже потало у Черноору, аби там нашому панови Добошеви поклонити ся, та й ево у красний храм до нас запросити.

6. **Реченя причинові**, що вводять ся злучниками: бо, що, або тому, що, ізза того, що і т. д. Не дивись високо, бо запорішиши око. Козаченько зажурив ся, що без долі уродив ся. П'ара підносить ся в гору тому, що лєкша від повітря. Я радую ся, що Господь послів мені таких істий.

7. **Реченя припустові**, що вводять ся злучниками: хоть, хотяй, хоч, хоча, н. пр.: Хоть у нас не найдеши великих приправ, то найдеши чисте серце та щире дїлу. Хоч правду женуть люди, але правда завжди буде. Сова, хоть би літала попід небеса, то соколом ніколи не буде.

8. **Реченя порівнальні**, що вводять ся злучниками: як, мов, немов, наче, неначе, ніж, аніж, чим і т. д., н. пр.: У великому місті кишить від людий, як від муравлїв на муравлищу. У матері лєбо, неначе у Бона. Чим має рості сирота, мїцше як віросте камінь. Василь мовчить, неначе не чїв. Простягав рїку, неначе не ївши.

9. **Реченя часові**, що вводять ся злучниками: як, доки, поки, закїм, коли, скоро, тільки що і т. д., н. пр.: Мовчі, поки тебе не стануть питати. Скоро сонце зійде, пробуджуєть ся уся природа.

10. **Реченя умовні**, що вводять ся злучниками: як, коли, наколи, смі, н. пр.: Як буде завтра дощ, то не підємо в поле. Як би хотїв, то би мї. Коли тобі з мїм не в лад, то я з своїм назад.

Зауважмо, що деякі із тих слів, що ними вводять ся реченя побічні, можуть уживати ся в розмаїтїм зміслі. Слово *що* уживаєть ся в перших 6 родах речень побічних, і то в 1-ім як заїменник відносний, в 2-ім як заїменник питайний, в прбчих чотирох як злучник. Тому то і при цілковитих і повних реченях побічних, де є і ті слова, що ними вводять ся реченя, часто що йно із звязи можна зрозуміти, які се саме реченя.

В скорбчених реченях побічних звичайно нема тих слів, що ними вводять ся реченя; лишє злучники речень замірових, наслідкових і припустових (*щоби, аби, що, хоч* і т. д.) можуть і в скорбчених реченях стоїти, н. пр.: *Їмо, щоби жити. Хоч би*

всіх людей наділити божаством, то марнотравні такі збідніють. В скорбчених реченнях побічних нема́ також і підмету (гл. 247, 248).

246. Як дієслово речення скорбченого стоїть в дієприкметнику, то той дієприкметник згоджується із сим словом речення головного, що мусілоб бути підметом нескорбченого речення побічного, і таким чином непевність про підмет речення побічного усувається, н. пр.: *Бідна дитина, опущена всіма людьми, просіла о милостиню. Бідний хлопець, опущений всіма людьми, просів о милостиню. Даймо поміч бідному хлопцеві, опущеному (= котрій опущений) всіма людьми.* Отсеї форми скорбчення можна ужити при реченнях відносних, а також і при реченнях умовних. Дієприкметник дієслова *бути* просто опускаємо, і так дістаємо скорбчене речення побічне в формі придатка прикметникового, т. зн. прикладку (228): *Се дім бурмістра, що є чоловік правий і розумний*, скорбчено: *Се дім бурмістра, чоловіка правого і розумного.*

247. Дієприслівниками можна скорбчувати лише речення прислівникові (244, 6, 7, 9), але при тім треба, щоб підмет завжди було відносно виразно із зв'язи, н. пр.: *Прибувши до моста, жовніри стали. Він привитав мене, кланяючися низенько. Дитя живе щасливо, не знаючи журі. Не ївши, не пивши, бороліся воюючи хоробрі.*

248. Скорбчене дієменникове перед усім тоді зрозуміле, коли не треба додумувати ся ніякого означеного підмету (*Треба їсти, щоб жити*), відтак тоді, коли підмет речення побічного є заразом підметом речення головного (*Їмо, щоб жити*), а деколи також, коли є предметом речення головного (*Раджу вам, правильно жити*). Приклади: *Бороніти вітчизну, се повинність вірних юрочан. Хорій надіється в короткім часі подужати. Воввода приказав жовнірам зірвати міст. Бажало всі стати щасливими. Коли до нею прийтій, ніколи нема єю діма. Він за розумний на те, щоб вірити в такі річи. Прийшов до нас суєд, щоб їм порадити.*

Б. Части мови в реченю і форми відмінюваня.

249. Як ми бачили, слугать: іменники, іменникові заіменники та числівники і всі іменниково уживані слова як присудок, підмет, предмет, придаток прислівниковий і прикметниковий, а прикметники і прикметникові заіменники та числівники як присудок і як придаток прикметниковий, дієслова як присудок, прислівники як придаток прислівниковий, присудок і придаток прикмет-

никовий. Приіменники, сполучені з іменами, дають присудок, предмет, придаток прислівниковий і прикметниковий. Злучники лучать реченя одні з другими, части одного реченя і поодинокі слова.

Для правильного вибору таких слів, що означають понятя 250. т. зн. імен, дієслів, і найбільшої часті прислівників, радимо ся в потрібі словаря (пор. науку про значіне слів 94—104); правильний вибір слів, що означають відносини (заіменників, декотрих прислівників, приіменників і злучників), дальше загальні засади правильного ужитку частий мови і форм слова є предметом складні.

Про рід і число.

Українська мова так само, як деякі споріднені мови, захо- 251. вала три граматичні роди. Кождий іменник належить до одного із сих трох родів, а прикметники можуть приймати усі три роди: н. пр.: *віл великий, корова велика, теля велике*.

До якого роду якийсь іменник належить, на се годі подати 252. загальне правило (гл. зрештою 109). У наведеним вище прикладі і при назвах для інших великих звірів та людей граматичний рід стосується до природного роду. Однак у багато інших звірят нарід не відріжняє роду (*куня, ласця, миш, їж, рак*), а ще менше при назвах для рослин, овочів, камінів, знарядів і інших річий можна виходити від природного роду. Тут деколи неживу річ порівнували може з мужчиною, жєнщиною або із дитям, н. пр.: *місяць, зоря, день, ніч, весна, зима, берест, дуб, клен, граб, береза, липа, осіка, вільха, грюна, черешня, яблоня, яблуко* і т. д., але понайбільше такий іменник принав до того роду, в котрім часто буває такє самє закінченє, н. пр. слова на *-а* до роду жєнського, слова на *-о* до роду середного. За те назви для мужчин ідуть за природним родом, хоть би в 1-ім відм. одн. і кінчили ся на *-а*, або *-о* (гл. відмінюванє). Порів. такеже: *Прискочив мов котіще мурій. Як вийшла бабіще старая...*, але *базарісько велике*. Цікаво, що іменниково ужиті слова дякуать і *спасібі* уважають ся деколи іменниками муж. роду, н. пр.: *Се щось дужє дешевій дякуать. Слабій спасібі*. Звичайно: *велике спасібі*.

В роді мужеськєм або жєнськєм кладємо прикметники і при- 253. кметникові заіменники та числівники лишє тоді, коли справді одєн із сих родів маємо на умі, отже особливо як присудок або

прид́а́ток прикметнико́вий до му́жеського або же́нського іменника. Рід серед́ний ужива́є ся і в ші́рших ро́змірах.

254. І так кладемо́ *то, се* як підмет, аби́ на щось або на когось вказати́, і тоді́, коли́ рід зовсім́ нам зна́ний або, коли́ сих рі́чий або осіб́ є́ більше, н. пр.: *Хто то* (не *той, та, ті*)? — *Се мій брат. Се моя́ сестра́. Се мої́ родичі́. Що се?* — *Се нові́ мішину́ до шиття́.*

255. Прису́док в серед́нім роді́ б́днини кладемо́:

1. в безпідметових реченнях (218), н. пр. *За шумі́ло. Поле́кшало. Припа́дало ся мені́. Розві́дніло ся. Бла́скало. Гремі́ло! Заду́дніло. Жаль мені́ бу́ло. Шкода́ бу́ло за́ходу. Скорті́ло мене́. Заборо́нено.*

2. при 2-ім відмінку пайковім (гл. 272), і то:

а) коли́ стоїть сам лишé 2-ий відмінок, б́тже скі́лькість, пайка́ зовсім́ не ви́ражена, н. пр.: *Мені́ гро́ший лиши́ло ся*, або коли́ скі́лькість, пайка́ по́дана лишé прислівнико́вим ви́разом, н. пр.: *Пилі́ло кр́ови стру́ями. Лиши́ло ся др́ов на місяць. В садку́ по́вно ви́шені́ і черешені́.*

б) коли́ 2-ий відмінок до́даний як прид́а́ток прикметнико́вий до поня́ття скі́лькості, якé формально́ (в фо́рмі 1-го відм.) займа́є місце́ підмета: *Поло́вина мі́ста зорі́ло. Пропа́ло мені́ кілька́ со́рочок. Понасі́дало ці́ла кју́на куті́в і поча́ли деркотати́ про свої́ семі́фти. Кі́лька неді́ль мину́ло. Не оді́н десято́к тис́яч лю́ду військотво́ю коза́цькою поля́ло і́ловами́. Так са́мо і при іменнико́вих числі́вниках: *Сім лі́т мину́ло. Дво́є ді́тий уме́рло. Пять казані́в сто́яло ю́шки. Бу́ло нас п'я́теро, а дво́є ді́ток поме́рло; а за сим́ взірце́м ча́сто та́кже і при прикметнико́вих числі́вниках: *В ті́м селі́ бу́ло чоти́ри це́ркві* (= бу́ли чоти́ри це́ркві). *Бу́ло у нас у ба́тька три до́ньки* (= бу́ли три до́ньки). *Там сто́яло три то́піль* (= сто́яли три то́піль). *Прихо́дить два ста́рці* (= прих́одять два ста́рці). *Там три плу́ги оре́.***

в) Бува́є і таке́, що 2-ий відм. опуска́ємо, бо він сам со́бою зрозу́мий, а лишé наводимо поня́те скі́лькості, мі́ру: *Про́йшло́ місяць* (т. зн. часу́).

256. Як не ма́є ся розрі́зняти ро́ду осіб́, то ста́вимо рід серед́ний, н. пр.: *Вся́ке є́во ошукáє, аби́ хто хоті́в. А що́ вже коло́ худоби́ зна́ли, то най́ і старе́ схова́сть ся. Жда́в на нас увесь́ рід Плаці́в, і малé і вели́ке. Одно́ за дру́гим аж і́не.*

Та́кже для ви́раженя прези́рства ужива́ємо ро́ду сере́дного, 257.
н. пр.: *Я бу́ло трохи́ не во́ле, таке́ убо́е. Слабови́та бу́ла, Ма́рта*
зва́лась, молодё́нке та плохови́те собі́.

В сере́днім ро́ді о́днини (т. зн. у прислі́вникóвiм ви́дi гл. 258.
157, 5) мо́же ужива́ти ся стéпень д́ругий як прису́док, на́колі́ пре́д-
мет, з котри́м щось порíвнуємо, стои́ть у 2-ім ви́дм., н. пр.: *Ся*
кни́жка до́ро́жше тамто́ї (або: *до́ро́жша ви́д тамто́ї, нíж тамта́*).
Уче́ний недоуче́ний íрше простака́. Хлíби де́нь ви́д дня́ все́ лíчше,
все́ крíще.

Про прислі́вникóве ужива́не ро́ду сере́дного гл. 157, 5. 259.

Значíне о́днини, двíйні́ і мно́жини са́мо со́бою зро́зумíле.
Одна́к двíйня́ не захова́ло ся ви́бвнí, як бу́ло коли́сь: дíслóва
не ма́ють у́же в нас форм для двíйні́, а заступа́е є́ї мно́жина;
так са́мо і у прикмéтникíв. Фóрми для двíйні́ у íменникíв не є́
обовязкóві, та́ї не обме́женí на числó 2 (гл. 106, з, 116, 130,
138); у нас в́же так ма́ло зро́зумíня для таки́х форм і так ма́ло
вíдчува́е ся íх потре́ба, що *о́чи, у́ши, плéчи* уважа́ють ся за мно́-
жину, хоч є́ фóрмами двíйні́.

Рíжницю́ мíж о́дниною́ а мно́жиною́ взага́лí ви́бвнí вíдчу- 260.
ва́ємо, але́ ся рíжниця́ зати́раєть ся, коли́ о́днина́ са́ма со́бою
означа́є бíльшу скíлькíсть о́сiб або́ рíчий, як се́ бачи́мо у íмен
зби́рних, н. пр.: *на́рид, ви́йсько́, хозя́йство* (*хозя́йство по хата́м*
спáли). І íменá гату́нкóві, котри́ми звича́йно íмену́є ся пооди́но́ка
рíч або́ о́сoба то́го са́мо́го гату́нку, мо́жна так ужива́ти, що о́дни-
ною́ озна́чуємо́ в́же ці́лий гату́нок, н. пр.: *Воюва́ти з Ту́рком*
(= з Ту́рками́ або́ з Ту́реччиною́). *Ходíв я на Шве́да, на Ту́рка.*

Подíбно́ як íменá зби́рні́ і сло́во ко́ждий ма́є значíне мно́- 261.
жини: *Порозходíли ся ко́ждий у сво́ю до́ро́гу.* Ба́ на́вiть о́дiн
мо́же на́бра́ти ся значíня мно́жини, як се́ бачи́мо на примíрах:
Казáли о́дiн о́дíному, о́дiн на о́ди́но згля́нули ся. Тут о́дiн сво́iм
значíнем на́бли́жує́ ся до́ ко́ждий.

Ко́ли́ приíменник з значи́ть „у товари́ствí з кимсь“, то о́сoбу, 262.
котра́ товари́шить, як ви́раз з приíменником з безпосере́дно з не́ю
вя́жесть ся, не уважа́ємо́ в́же в ру́ськíй мо́ви́ за о́днину. Ка́жемо
протé н. пр.: *Брат íз сестро́ю хóдять по о́городí* (= брат хóдить
íз сестро́ю по о́городí). *Брат з вата́жні́ми парубка́ми звива́ють*
ся, часту́ють, дода́ють о́хоти. Кит íз псо́м ку́сають ся. Ми з
Василéм (т. зн. я́ і Васи́ль) *бу́ли собі́ ровéсники. Він мíсiв нас íз*
бра́том (т. зн. менé́ і бра́та) *бачи́ти. Не забу́вали́ на́шої́ з ба́ть-*
ком (т. зн. мо́ї́ і ба́тька) *ста́рости. Оце́й чоло́вíк, що он бачи́те,*

то вони вкупі жи́ли з ба́тьком. Але: Го́ра з го́рюю не зйде́ ся, а чолові́к з чолові́ком зйде́ ся.

263. Для ви́раженя че́мности ужива́ємо, коли́ до ко́го гово́римо, мно́жини, для ви́раженя особли́вого пова́жання ужива́ємо мно́жини та́кже тоді, коли́ про ко́го гово́римо. Так бува́є все тоді, коли́ гово́римо до або про свої́х вла́сних та́та і ма́му, н. пр.: *Бува́йте у мене́ часті́ше, сусе́до. Да́йте мені́ хлі́ба, ма́мо. Ма́ма пішлі́ до це́ркви. А бу́ли наші́ ба́тько та́кі то грі́зні. Не́раз мину́ло й кі́лька не́діль, до́ки п'я́ть на ву́лицю, забáвити́ ся з подру́гами. Та хоч та́то й бу́ли грі́зні, а проте́ дуже́ нас жа́лували... Наші́ любі́й панóтець обхо́дять ні́ні імені́ни. При́йшли́ панóтець сіві́-сіві́, як моло́ко. Та́кі се в нас панóтчик неорде́ліві́ бу́ли, але та́кже: та́кій се панóтець у нас бу́ли.*

Мно́жина в ви́разах, як: зі́мні *Нико́лі*, *весе́ні Нико́лі* (*У на́шій селі́ чиня́ть два хра́ми в рік: оді́н на зі́мні Нико́лі, а дру́гий на весе́ні. Зі́мні Нико́лі припада́ють серед пилі́тківки. Як дасть Бо́г дочека́ти весе́них Нико́лів*), а так са́мо *перед Ілля́ми* (= перед днем св. Ілі́ї), *об п'я́тніках* (= о́коло дня св. Паре́ске́ви) поясню́є ся мо́же тим, що сї́ св'я́та обхо́дили́ ся наро́дом кі́лька дні́в (порі́в. та́кі ви́рази, як *велико́дні*, *різдвяні*, *зелені́ св'я́та*, або пр́осто *св'я́ткі*, відта́к *водо́рці*), або що на́рід мно́жиною хо́че схопи́ти до кúпи всі́ подро́биці́ тако́го церко́вного пра́зника.

264. В пе́ршій осо́бі мно́жини замі́сть о́дини гово́рять про се́бе тілько́ волода́рі (pluralis maiestaticus), н. пр.: *Ми, це́сар Австри́ї, опові́ща́ємо свої́м наро́дам і т. д.* Часо́м і письме́нники ужива́ють тако́го зворóту, як гово́рять про се́бе н. пр.: *Ось і доби́а́ємо із опові́дань до кінця́.*

Про відмінки.

Відмінок 1-ий.

265. В 1-ім відмінку сто́їть :
1. підмет (гл. 219);
  2. прису́док, як підмет ставля́є ся на рівні́ з присудко́вим іма́м (гл. 217, б);
  3. прида́ток прикметнико́вий яко́гось 1-го відмінка (гл. 227, 1 і 2).
266. Відмінок 1-ий є́ бгже́ вла́стиво відмінком підмето́вим, а як і́нші́ ча́сти ре́чення ста́вимо в 1-ий відмінок, то ді́сть ся се на те, аби́ через зго́ду прису́док або прида́ток предста́вити як прикме́ту підмета.

Однак ми бачили, що деколи і інший відмінок не різниться своєю формою від 1-ого відмінка: от як 5-ий відмінок завжди у множині, 4-ий відмінок у назв неживих істот мужеського роду в однині, а назв річій у множині, 5-ий і 4-ий відмінки у середнім роді загалом і т. д.; в таких разках що йно із зв'язи можна пізнати, з яким саме відмінком маємо до діла.

Відмінок 2-ий.

Значіне 2-го відмінка.

В 2-ім відмінку кладемо особу або річ, від якої віддаляємося, з якою розлучуємося (*позбути ся товариша, спекати ся довгу, лишити ся життя*). Задля докладнішого означення віддалення або розлуки, коли вони відносять ся до часу або до місця, кладемо звичайно при 2-ім відмінку ще й применник з (*із*) або *від*; *недалеко (від) ставу, з того часу пройшло сто літ*. А бувас і такє, що обох применників разом можна ужити для означення віддалення, н. пр.: *пішов із відтіль, звідси*.

Далі виражаємо 2-им відмінком особу або річ, від якої щось віддалило ся, відділило ся, отже від якої щось походить; 2-ий відмінок означає тоді:

а) походженє, н. пр.: *Я такою то селá*; звичайно однак уживася в такім разі 2-ий відм. з применником, н. пр.: *Я з такою то селá, я зі Львова*;

б) причину, н. пр.: *Чою ти плачеш? А тою, чою й ти. Я заслаб чоюсь*;

в) творця або справника, н. пр.: *Поєзії Воробкєвича, Маруся Квітки*;

г) родовід, н. пр.: *Князь (із) чужою роду*;

д) матерію, з якої щось складається, н. пр.: *Шапка сїрих смушків, журан з дорожою сукна*;

е) цілість, із якої взята якась частина, н. пр.: *Локоть сукна, кришка хлїба*.

Звідки якусь річ взято, туді вона звичайно й належить; протє часто у 2-ім відмінку кладемо особу або річ, до якої щось належить, н. пр. гатїнок: *Було такїх три жінки, властїтеля: Горід того пана*.

Наконєць означає 2-ий відмінок особу або річ, від якої рад би хтось відділити ся, з якою рад би розлучити ся, від якої

рад би відвернути ся, утічі, н. пр.: *настраішив ся собаки, боіти ся пса, посорбімив ся брата, або від якої хотів би хтось рбзумом, у думці щось відріжніти, відділіти, н. пр.: Кінь лүчше тої птїчки.*

Відмінок 2-ий в реченю.

271.

В 2-ім відмінку стоїть:

1. Придáток прикметникóвий, а то:

а) щоб віразити принале́жність (2-ий відмінок принале́жності), як посіда́не, похóджене, га́тунок, я́кість . . ., а особливо щоб означіти цілість, з котро́ї берє ся якась часть (2-ий відмінок пайковій), н. пр.: *ха́та сусіда, ко́рїнь дуба, відомости учеників, по́вісти Федькóвича, сьнів соловія, ві́на Убо́рицини, чоловік середнього зрóсту, ка́праль молодє́нький лічка мальованого та хоро́шого ста́ну, жи́то доброю са́тунку, коро́ва дбóрої ра́си, зо́ста́всь брат восьмі літ і сестра́ пяти́ годóчків, те́ля двох неді́ль, чоловік че́сного ро́ду, зубе́ць часнику́, череда́ ове́ць, кусо́к хлї́ба, бо́іто лю́дий, по́вно гро́ший, чимáло водо́, досі́ть примі́рів;*

б) при імена́х із дієслóвним понятєм стоїть у 2-ім відмінку або підмет то́го дієслóва, що крієть ся в імени, або і пред̄мет, особливо як се дієслóво є перехідне (2-ий відмінок підметóвий і предметóвий), н. пр.: *опові́даня дї́да* (= то, що дїд оповідає), *сла́ва Шевче́нка* (= як сла́влять Шевче́нка), *ужива́не ніг, рук, лі́ків* (= як уживáти ніг, рук, лі́ків).

2. Пред̄мет при деяких присуд̄ках, як: *збу́ти ся ко́ісь або чо́ісь, ми́іати ся чо́ісь, чіпа́ти ся чо́ісь, слү́хати ко́ісь, бу́ти свідóбним, достóйним, по́вним, неї́дним чо́ісь, учі́ти ко́ісь, навчи́ти ся чо́ісь, ужива́ти чо́ісь, дома́гати ся чо́ісь, хоті́ти чо́ісь, бажа́ти чо́ісь, бу́ти жадні́м чо́ісь, шука́ти чо́ісь, ви́ляда́ти ко́ісь, пита́ти ко́ісь, просі́ти чо́ісь, чека́ти ко́ісь, дожи́дати чо́ісь, дожи́ти чо́ісь, тре́ба ко́ісь, чо́ісь, бо́яти ся ко́ісь, чо́ісь, жага́ти ся ко́ісь, сорóбити ся ко́ісь і т. д.*

3. Деякі придáтки прислівникóві (без при́менника або з при́менником):

а) часу́: *четве́ртою дня* (пор. сегóдня), *тої но́ци, мину́шого ро́ку, ми нічо́ї доби́ з нево́лі втї́кали;*

б) місця: *коло ха́ти, і́за гори́, проти́в со́нця;*

в) порівня́ня (при 2-ім степені́): *Молоде́ орля́, та лү́чше старо́го лі́та́в. Уче́ний недоуче́ний і́рше простака́. Пра́вда і́ркая краще́ кривди соло́дкої;*

г) причи́ни: *Я засла́б чо́ісь.*

Відмінок 2-ий пайковий.

Відмінок 2-ий пайковий стаєть ся ніби то підметом або **272.** предметом, як опустити імя, до котрого він властиво є придатком прикметниковим, н. пр.: *Лишило ся дров на місяць* (т. зн. тільки дров, кілька треба на місяць). *А у нею і худоби і ліса і сіно-жатиий і ґрунтів. Покушати борщу* (троби, одну лажку), *напити ся води* (склянку), *принести води* (конівку), *купити хліба* (бдохонець). *Видрубали ємї палля* (кавалок). Але: *принести воду* (всю воду, що де містить ся). Порів. такеже: *Вилазь та їдж курій*, але: *куні пошла всі кури*.

Пайковість може відносити ся і до часу, н. пр.: *Дай мені олівця*, зн. на хвілю, а я тобі зараз віддам, але: *дай мені олівця*, зн. на все, подаруй мені стб. *Дай мені капелюха*, зн. на хвілю, бо свбго не можу найти або т. п., але: *дай мені капелюх* значить тільки що: *подай мені капелюх*, або *подаруй мені на все*.

Головні числівники, почавши від 5, є іменниками; тому **273.** ставимо налєжні імена в 2-ім відмінку (пайковим) при числах, що кінчають ся на 5, 6, 7, 8, 9 і 0: *пять волів, двайцять шість корів, сто сорок вісім літ, десять дівчат, двіста корон...*, але: *чотири волі, двайцять три корові, сто сорок два роки*.

При числах, що кінчають ся цифрою 1, почавши від 21, можливіи троїкий спосіб: **274.**

1. ставимо *одін* як іменник і невідмінно — тоді слїдує 2-ий відмінок, н. пр.: *двайцять одін волів*,

2. відмінюємо *одін* і обходимо ся з ним як із прикметником (як се буває при численю), н. пр.: *двайцять і одін стовп, сто і одна корона, сто і одно слово*, або

3. ставимо *одін* окремо, н. пр.: *двайцять стовпів і одін, сто корон і одна, сто слів і одно*.

Але як цілий числовий вираз (т. зн. з приналєжним імям) **275.** стоїть у 3-ім, 6-ім або 7-ім відмінку, то головні числівники уживають ся звичайно прикметниково, н. пр.: *ті пять хлонтів, тих пяті (пять) хлонтів, тим пяті (пять) хлонтям, тих пять хлонтів, тїми пять (пятьма) хлонтями, о тих пяті (пять) хлонтях; тїсяч людій, тїсячи (тїсяч) людій, тїсячи людій = тїсяч людям, тїсяч людій, тїсячею людій = тїсяч людьмі, тїсячи людій = тїсяч людех; сорок волів, сорока волів = сорок волів, сорок волім, сорок волів, сорок волами, сорок волэх*.

276. *Два, три, чотири і об'я (обидва) уживаємо прикметниково, н. пр.: два хлопці, дві дівчині, трох волів, чотирма возами, в обох хатах... Як по іменнику слідує прикметник і вираз стоїть у 1-ім або 4-ім відмінку, то той прикметник ставимо правильно у 2-ім відмінку; два місяці ясних, дві зіроньки красних..., але: чотирма возами великими, в обох низьких хатах.*

Як іменник поставити перед числівником, то і при *два, три, чотири* стоїть 2-ий відмінок: *неділь через дві.*

277. *Двоє, троє, четверо... уживаємо в 1-ім і 4-ім відм. іменниково, в кождім іншому відмінку прикметниково; об'я уживається все прикметниково, н. пр.: двоє янят, пятеро овців, семеро худоби, четверо саній, четверома саньми, але: об'я янята.*

278. Другий відмінок (пайковий) стоїть замість предметного 4-го відмінка в реченнях перечних, н. пр.: *Чую слова, а не розумію зміслу. На місяці нема людей. Причини їдї на се найті. Хто не звик правди поважати, той завжди ласий панувати. Ти там не вибудеш і року.*

Деколи однак, особливо у Федьковича, стоїть на тім місці також 4-ий відм., н. пр.: *Не покріють Україну червоні жупани. Душі не віщує своє їоре. У нас великі приправи не найдете. Серед пиліпівки скрипку не можна навіть зачепити.*

279. Другий відмінок предметний в реченнях перечних уживається очевидно і тоді, коли дієслово поставимо неособово і зворотно, н. пр.: *Тут не поживається ся книжок. Такої красавиці не відано.*

280. Перечка не кінче мусить стояти в реченю виразно; вона може містити ся в надряднім реченю, н. пр.: *Кім старій неспосібний мишій ловити, або й крити ся у присудковім понятю, н. пр.: Сіній забула замкнути. Кім перестав мишій ловити. Правильно однак стоїть в такім разі 4-ий відм.*

281. Другий відмінок стоїть також у безпредметних реченнях при дієсловах: *бути, стати, остати ся* і т. п., коли вони заперечені, н. пр.: *Мені там не було. Хто пізно встає, тому хліба не стає. Сею не може стати ся. Очікуваної помічи не прибувало.*

Відмінок 2-ий з приіменниками.

282. З відмінком 2-им сполучують ся отсі приіменники: *без, біля, близько, верх, від, для, до, довкруг, з, за, задля, замість, зверх, здовж, змежи, знад, зпřed, зпід, зпомежи, зпонад, зпонад, ізза, коло, конець, край, крім, круп, крупом, межи, мімо, місто, назад, на-*

*проти́в, на́впакі́, не́дале́ко, не́дале́чко, ни́зше, око́ло, о́крім, о́пріч, пі́д-
час, пі́сля, по́біч, по́ве́рх, по́вісьше, по́за́д, по́здво́жж, по́ме́жи, по́мі́мо,
по́се́ред, про́мі́ж, про́сто, про́ти, по́проти́в, ра́ди, се́ред, су́проти́в,
у (в) . . .* (гл. 330).

(Про уживане 2-го відм. замість 4-го гл. 113, 127, 149, 165.)

Відмінок 3-ий.

В 3-ім відм. стоїть особба або річ, котрій щось даємо або **283.**
назначаємо, котрій іде щось у хосен або на шкóду і т. п. (óтже
преди́мет, або т. зв. да́льший предмети́, на́колі́ є ще предмети́ у
4-ім відм.), н. пр.: *да́ти ко́му́сь щось, дя́кувати ко́му́сь, прика́-
за́ти ко́му́сь щось, сьмі́яти́ ся ко́му́сь в о́чи, по́мага́ти, бу́ти по́-
мі́чним, по́слу́шним, по́кі́рним, ві́рним ко́му́сь, ко́рїти́ ся ко́му́сь,
проти́вити́ ся ко́му́сь, мо́же я то́бі чим про́риши́в, шкóдити́ ко́-
му́сь, ви́кину́ло мені́ бо́ляка́, мені́ не спить́ ся, спить́ ся мені́, ба́бі
спї́ло ся, вмі́ю до́бре до́ма жи́ло ся, вмі́ю до́бре по́водити́ ся, ї́ї ну́-
дити́ ся тут . . .¹⁾*

З 3-ім відмінком сполучують ся при́менники: *к (д, ід) і по* **284.**
(гл. 330).

(Про 3-ий відм. ети́чний гл. 306, про уживане 3-го відм. за-
мість 7-го гл. 122, 138, 151, 166.)

Відмінок 4-ий.

В 4-ім відмінку стоїть:

1. звича́йно предмети́ (предмети́ при дієсло́вах пере́хідних),
н. пр.: *Ма́ти году́є, ми́є, че́ше дити́ну; ви́бути́ рік;*

2. т. зв. вну́трішній предмети́, як: *ні́ч почувáти, ду́мку
думáти, ра́ду ра́дити, во́лю воля́ти, ка́занє ка́зати, мості́ мо-
сти́ти, га́ти гати́ти . . .*

3. де́які прида́тки прислівникóві простóру в часі́ і місці́,
мі́ри, н. пр.: *Ми живемо́ під самі́м Ки́евом, та ще не бу́ли сю
вє́сну і одно́го ра́зу у свята́х у́годникі́в. Дорóга тя́гне ся дві́ мї́лі.
Ся ри́ба ва́жить два кі́логра́ми. Поду́мавши годі́нку, ка́же. Ві́н
три ро́ки був у шко́лах. Посу́мїємо хви́лку. Посу́нь ся дрі́бку.*

¹⁾ В староруській мові́ уживав ся ще т. зв. *dativus absolutus* так
са́мо, як в латинській мові́ *ablativus absolutus*, а в грецькій *genetivus absolutus*,
який в сполу́ці з дієприкме́тником служив для скорóчення реченя побі́чного. Два
примі́ри церковнословя́нські на се є в дода́тку III-ім.

Кобі до рана хоч крихіточку підмёрзло. Неня вже три опади (рази) переказували, щобі їхати домів. Кінь половіну золотій, половіну срібній.

286. Четвёртий відмінок предметівий остає ненарушений, коли реченє переложимо в стан предметний і збудуємо єго безпідметово, н. пр.: *Сю книжку переложено на всі мови* (= сю книжку переложили на всі мови). *Старишою сїна в Туреччині вбито. За мов жїто ще менє бїто. Конєць селá забїто волá. Всї поля безкраї трупáми укрито і моїли кровїю полїто. Нас однаково скрївджено.*

287. З 4-им відмінком сполучують ся приїменники: *в, за, зáчерз, кризь, мєжи, мїмо, на, над, о, пєред, під, по, пóза, пóнад, поперєд, пóпід, пóпри, про, прóмїж, чєрез* (гл. 330).

Відмінок 5-ий.

288. Відмінок 5-ий служить на те, абї когось клікати; до тóго вистарчáє в мнóжинї, в серėднім рóдї і в їнших рáзах (гл. 115, 124) тáкже і 1-ий відмінок. А що 5-ий відмінок не є нїякою чáстю реченя, то віддїлюємо єго, коли попáдеть ся в якєсь реченє, зáпинками.

289. В нарóдних пїснях заступáє він дєколи 1-ий відмінок як пїдмет реченя, н. пр.: *Плáче, ридáв молодїй козáче по своїй дївчїнї. Приїхав сїне з тїти, з дорóти.*

Відмінок 6-ий.

290. В 6-ім відмінку стоїть:

1. насамперєд приїлад (знáряд), якїм щось рóбимо, н. пр.: *Желїзо куїють мóлотом. Орємо плўгом. Дивїти ся очїма, орудувати рукáми, шїти рукáми, машиною, дїхати лєжкими, кермувати веслóm, їсти лóжкою. Дáлї стоїть у 6-ім відм. всякі їнші зáсоби, якїми щось рóбить ся, якїми дїєть ся, стаєть ся (**6-ий відм. засобóвий**), н. пр.: *Орємо кїньми. Два знов пїслáнци стоїть кїньми з цєго і тóю бóку селá. Приостáв трóхи конєм. Дїхаєм повїтрєм. Вїдом видáти, слїхом слїхáти. Полáи головою, наложїв головою. У нас лáскою все дїстанєш, а крїком та лáнєм нїчóю не вóзьмєш. Вишивáти шóвком, розбїти щось кáменем, кїнути кáменем, напáсти кїннóтою, доводїти кїннóтою, доводїти вїйськом, їдувати мýсом, обдарувáти збрїєю, вїддарувáти ся крэмськїми чобїтьми жóвтьми, говорїти чужєю мóвою, оповїдáти їрними слóвами, прозивáти коїсь шідкїм слóвом, торувáти збїжєм,**

орудувати чужими грішми, орудувати людьмі, орудувати світом, управляти, завідувати краєм¹⁾.

Тут показано заразом, як ужиток 6-го відм. згідом міг розширити ся. Так в 6-ім відм. стоїть все те, чим щось відріжняє ся, виріжняє ся, н. пр.: *Хто там такий другий головою менший, як цар Атрієнко? Наші браті були чи не шістьма годами старіи від нас. Нас було двоє у батька: Семєн старіиший, та я, двома роками молодіиший.*

Отсі всі 6-і відмінки є прислівниківіві. Прислівниківівими є вони і в таких реченях, як *бріджу ся брехнею* (т. зн. брехнею викликуєть ся у мене обридженє), *нічим не журить ся* (т. зн. нічим не викликуєть ся у него жура). Так само кажемо; *тїшити ся добрим свідомством, тїшити ся сином, хвалити ся своїми дїтьми, величати ся своєю садовиною, гордувати дарами Божими, вдоволяти ся малим.* Сі 6-і відм. можнаб вже навіть уважати причинівими, що ще яснїше відно н. пр.: *рідом кури чубаті* (рід = порода є причиною, що сі кїри чубаті). *Я рідом з Буковіни* (мій рід = місце мого урідження є причиною, що я Буковінець).

2. Засобом т. зн. посередником може бїти особа. Так як кажемо *іслати гріші поштою*, так само можна сказаіти *іслати гріші ісланцем, передати книжку слугою* і т. п. Подібно, коли чинність або подію, виконувану якоюсь особою, виражаємо в предметнім стані, то сю особу кладемо в 6-ім відм., н. пр.: *Сей лист написаний мною. Пустїня кінутая Бюом. За грішніі мабуть діла каряю ся в отсїі пустїніі сердітїим Бюом.*

3. Місце можна також означіти 6-им відм. В такім разі місце, чи дорόгу, чи прбстїр взагалї уявляємо собі засобом задля переведеня рїху, н. пр.: *Лїтати повітрєм, плїсти водою, бїчи полем.* *Кудя дорόгою? Високими та широкими Дїстрівими берегами постелїлись шовкові трави молодєнькі.* Зовсїм так само і час, потрібний для якоїсь подї, виражає ся 6-им відм. *Не ходї почами та закутками. Любо він пісні виспївує булб ясними зорями. Ой лїтав бим вєчером тихєньким. Зимюю надає снї.*

4. Знарядом (начинем) або засобом для виконаня якогось чїну, для викликаня ягогось стану можна також уважати вид або фόрму, яку прибирає віражена підметом особа або рїч, а

¹⁾ Не треба дати ся збаламутити тим, що в деяких мовах при перекладї таких речєнь відповідні присудковї дїєслова сполучують з властївими предметами, н. пр.: *administrat pagum.*

так са́мо спосі́б, яки́м вона́ при ти́м послугуєть ся, або й рóлю, у якій вона́ виступає (**6-ий відм. способівий**), н. пр.: *Дим хма́рою заступить со́нце* (хма́рою = в віді хма́ри, по німец. als Wolke, а не wie eine Wolke). *Гилі школя́рі громадка́ми, намість па́рами.* Як ра́зом усі́ма засві́вають, то аж яко́сь страх слухати. Та ну́ж усі́ма на база́р. Хóдом та́й назі́д! Відьмі́ хóдять бі́лою су́чкою. Я до тебе́ голу́бкою прилі́та́ти му. І сло́во із уст апо́стола свята́ю дра́гим влє́м потекло́. Кі́нув ся во́вком на ме́не. Оре́л полеті́в стрі́лою. На наведених напóсліди примі́рах ба́чимо, як 6-ий відм. способівий ужива́є ся та́кже і до порівня́ня: кі́нув ся во́вком на ме́не (= як вовк, по німец. wie ein Wolf, а не als Wolf). І в ти́м ужитку 6-ий відм. все ще прислівнико́вий.

Аж на примі́рах: *Хто роді́в ся во́вком, то́му лисі́цею не бу́ти.* *Васи́ль сиді́в зимовиком серед стéпу.* *Був собі́ чолові́к, Оста́ном звав ся* (звав ся Оста́н) ба́чимо, як 6-ий відм. від прислівнико́вого значі́ня переходить до присудко́вого (гл. під 5). Рóля, означена 6-им відм., не все му́сить припи́сувати ся осóбі або рі́чи, вираженій підметом, н. пр.: *Назива́ємо Бо́га на́шим отце́м.* *Всі́ ма́тери примі́ром ста́вають Ната́лку сво́ім дочка́м.*

5. Вкінці́ 6-ий відм. сповня́є та́кож службу́ відмінка́ присудко́вого, і ми вже́ якра́з показали́, як се скла́ло ся.

291. *Імя́ присудко́ве стої́ть окрім то́го ще й у 1-ім відмінку́, як відно́сить ся до підмету́, н. пр.: Я́ був би́ ба́ба не коза́к, коли́б запла́кав від сво́ю мі́ха. Кро́в не вода́. Мо́в все бо́лю́тво єсть мо́в до́бре імя́. Бра́т лежи́ть сла́бій вже́ дві неді́лі. Кі́нь уже́ стої́ть та́кі сідла́ний ю́товий.*

Де́коли імя́ присудко́ве стої́ть у 3-ім відмінку́, як відно́сить ся до пред́мету в 3-ім відмінку́, н. пр.: *Тре́ба мені́ послу́жиному́ бу́ти.* *Якже́ мені́ не скака́ти бу́вши молодобму́.* *З чо́ю мені́ ситі́й бу́ти?* Тобю́ згдо́ю присудко́вого імени́ з підметом або пред́метом в усі́х та́ких ра́зах хочемо́ висказати́, що підмет, чи пред́мет є́ дійсно́ тим, що імя́ присудко́ве про не́го ка́же (гл. 229).

292. Коли́ж імя́ присудко́ве не згóджуєть ся з підметом або пред́метом у відмінку́, а стої́ть у 6-ім відмінку́, то тим виража́ємо, що підмет або пред́мет не є́ дійсно́ тим, що імя́ присудко́ве висказу́є, а лиш виступа́є, є́ або кри́є ся під ви́дом, перебира́є мимохі́дь і на якийсь час на се́бе рóлю то́го, що імя́ присудко́ве висказу́є. Тому́ незна́ної осóби пита́ємо ся: *Хто ти́?, зна-*

кóмої: *Чим (що) ти?* Незнакóмий чоловік мóже відповісти: *Я учитель у тїм селї,* знакóмий за те: *Я учителем у тїм селї.* На питанє: *Хто се?* мóже б́ути відповідь: *се ковалъ із нашого села,* а на питанє: *Що він такє?* — *чим він?* — відповідь: *він є ковалем в нашїм селї.* Мóжна питати: *А тиж князь?* — а відповідь мóже б́ути або: *Я не князь,* або: *Я не в нїяким князєм.* Кóждий лєгко відчүє рїжницю мїж обомá відповідями.

На питанє, хто се був, що обминув ся з нами, або, що помєр, я мóжу відповісти: *То був мїй приятель,* означүючи сим досїть на сю хвїлю доклáдно особїстгїсть, про яку менє питано. Колї скажу: *Він все був моїм приятелем,* то тим висказую, що він, знáна менї особá, у вїднóсинах зі мною виступáв пїд вїдом приятеля, вїдгравáв рблю приятеля. Такá самá рїжниця є мїж вїсказом: *Я сестра панóтиця,* а вїсказом: *Я б́уду тобї сестрою.* Приклáди для присудкóвого 6-го вїдмїнка: *Він став великим хазáйном. Громада вїбрала сьó начáльником. Зробї менє вїшунóm, зрбляю тебе пáном. Хибá що вїйдеши проти мене зáвтра такїм, щоб я тебе не пїзнав. Я стану цєрквою, а ти попóm. Царєвич олягнув ся і зробив ся великим зелєним дубом. Я тебе зрбляю рїчкою а самá зрблєсь рїбою окунем. Лукáвий перекинув ся чоловіком, воробцєм, півником і т. д. Приставив ся такїм бїдним. Взяла ся пóпелом, вїглем. Дїд служїв на майданї майдáнчиком. Волос дубом становїть ся. Чиж я мóжу тобї ворогом б́ути? Колїсь то була птїця жáйворонок царєм, а царїцею миш. Чи б́удеши менї невїсткою, чи нї? Івась ужє швидко панóтицем б́уде. Поста́влю тебе пáном. Настановїли сьó дякóm.*

Хоть присудкóве імá, поста́влене у 6-їм вїдмїнку, набирáє 293. їншого значїня, нїж присудкóве імá, згїдне у вїдмїнку з пїдметом або прєдметом, то не завсїди даєть ся доклáдно відчүти тотá рїжниця, і томү мóжна сказати н. пр.: *Називáєть ся Остáном* або *Остáн.* Якже менї не б́ути смутнїм або смутнóму. Чи лїпше сказати сьак, чи так, се рїшáє чутє мóви нерáз лиш на пїдста́ві зóвсїм поверхóвних причїн.

1. Вїдмїнка 6-го уживáємо рáдше тодї, як згóда мїж присудкóвим імáм і пїдметом чи прєдметом не зóвсїм ясна або не вїгїдна, н. пр.: *Брат б́ратом а б́риндзя за грóши* (Тут не вїгїдно булób сказати *брат брат*). *Хто родїв ся вóвком, то́му лисїцею не б́ути. Тяжко менї сиротóю на сїм сьвїтї жївити. Тяжко б́ути дб́рим учїтелем.*

2. При деяких дієсловах як: *звати, називати, іменувати, вибрати, вибирати, уважати, зробити, представити, оголосити, оставити* і т. д. присудкове ім'я мусить стояти в 6-ім відмінку, н. пр.: *Царевич олянув ся і зробів ся великим, зеленим дубом. Я тебе зроблю річкою, а самі зроблюсь рібою окунем. Постаблю тебе паном. Настановіли єго попом.*

3. Іменникові присудки уживають ся частійше у 6-ім відмінку, а прикметникові згбджують ся радше з підметом чи предметом, н. пр.: *Остали ся сиротами (не сироти!) старій батько й мати. Але: Стала дїдова дочка щасливою і боютою, а з другого боку: І я стала така бідна, як і ти. Чою ти такий страшний став?* Так само: *Покиль молодій (-ім) був* і т. д.

294. Сам і одін в значіню „сам“ коли є присудком, не ставлять ся у 6-ім відмінку, н. пр.: *Дївчина не хотїла лишати ся самі одна.*

295. Із 6-им відмінком сполучують ся отсі приіменники: *з, за, між, над, перед, під, поміж, понад, попід* (гл. 330).

Відмінок 7-ий.

296. Відмінка 7-ого уживаємо тепер лише з приіменниками. Колись він міг стояти і без приіменників; з того часу лишили ся лише деякі останки, що уживають ся тепер як прислівники, н. пр.: *долї, їри, лїтї, нїні. Плині, плинї сїве перце долї за водю. Чи прїйдеш нїні до мене?*

297. Як давнійше (без приіменників), так і тепер (з приіменниками) стоять у 7-ім відмінку придатки прислівникові місця або часу, н. пр.: *Було колись на Вкраїні ревіли гармати. Я в хатї мучив ся колись. З дружиною Ярина цуляв по садочку. А в ночі свїї недлю віцують. Прїйди до мене о юдинї семїй.*

298. 7-ий відмінок стоїть при приіменниках: *в, на, о, об, по, при* (гл. 330).

Про прикметники.

299. Прикметники сповняють службу або присудків або придатків прикметникових (гл. 217, 227). Для сего двоюкого ужитку прикметників важні є правила про згбду (гл. 231, 232).

300. У прикметників, як ми бачили (157), є деколи двоїкі форми: прикметникова і іменникова. В староруській мові були на те докладні правила, коли уживати одної, а коли другої форми: присудкові прикметники уживали ся лише в іменниковій формі, а у тих прикметників, що служили як придатки прикметникові,

уживали ся обі форми після того, чи особа або річ були означені, чи ні. Однак згодом характеристична для прикметників прикметникова форма більше злюбила ся, перемогла іменникову форму і виперла сі зовсім із придатка прикметникового а навіть із присудка, так що тепер лишіли ся лишé самі останки іменникових форм, н. пр.: *Будь ласкав. Зроби, щоб Дарес був здоров. Тут холодно* (гл. 157, 1—5).

Останки іменникових форм прикметників уживають ся ще такжé частó в сполученю з применниками як зворот применниковий: *прийшов з далéка, писав на борзѣ, зів до чиста, говоритъ з письменна, по добру́ю голубити, іди помалу* (гл. 157, 6).

При другім степені прикметників (і прислівників) кладемо особу або річ, що з нею щось порівнюємо, в 2-ий відмінок без применника (гл. 271, зв), або з применником *від* (гл. 330); кладуть її такжé в 4-ий відмінок з применником *над, за* (гл. 330), або послугують ся для порівняня реченем порівняльним, що починає ся особліво злучником *ніж, чим* (гл. 335). 301.

Про особи.

Деякі заіменники і дієслова мають, як ми бачили (160, 167, 302, 188), осбні форми для трох осб, а то для тої, що говорить, для тої, що до неї говорить ся, і для тої осбї (або річи), про котру говорить ся: *я, ти, він (вона, вони), іду, ідеши, іде*. В множині з тою особою, що говорить, вяжемо і ті інші осбї, що становлять з нею товариство або групу: *ми = я + він (вона, вони)*, н. пр.: *з братом, з родиною, з товариством і т. п. Ми з Василем (= я і Василь) були собі ровесники* (порів. *Не забували нашої з батьком [= собі і батька] старости*). Так само *ви = ти + він (вона, вони)*, н. пр.: *Ви з ним (= ти і він) підсте жати*. Перша і друга особа, сполучені з собою, дають першу особу множини (*ми*), н. пр.: *ми з тобою (= я і ти) дамо собі раду*. 302.

Коли говоримо загально про людей, не маючи на умі певних осб (або не бажаючи їх назвати), то уживаємо виравді особових форм, але сам вираз стає неособовим. В таким разі послугуємо ся 1.) 3-ю особою множини, н. пр.: *Тепломір робить ся так: З верхнього отвореного кінця наливвають у дудочку живого срібла... бульбашку нагрівають..., ставляють у сніг..., зазначають, де живе срібло стане..., на дощечці пишуть нумо... Кождою року будують все нові желзничі. У нашім селі чинять два хра-* 303.

мі. Не все правда, що говорять. Як мрака підносить ся, то ка-
жуть, буде дощ. Кінець селя, чіти, стріляють.

Колиж маємо на умі усіх людей, то можемо ужити 2.) 1-ої
особи множини, а то тому, що зпоміж тих людей не виключаємо
і себе, н. пр.: *Чою бажавмо, в те радо віримо. Не знаємо, коли
умерти маємо.*

Деколи в таких рідках ставимо 3.) ту особу, що до неї говори-
мо, немов приміром і кажемо: *Из спаня не кунши (= кунимо) вола,
а із лежи не справши (= справимо) одѣжі. Всякою товару, якою
тільки подумаша (= подумаємо), тут було. Не одна комашка
такá маленька, що оком єї не побачиши (= побачимо).* Навіть в
такім рідзі, як: *Тебє і беш, а ти не вчиши ся.*

- 304.** В 3-ю особу однини (середного роду, гл. 255) кладемо при-
судкове дієслово не лиш тоді, коли говоримо про якусь особу або
рід середного роду, але і тоді, коли в реченю нема підмету, н. пр.:
*Бліскає, бліскало. Рим не одної днини збудовано. За моє житю
ще менє й біто. Всі поля безкраї трупами укріто і моїли кро-
вію політо. Нас однаково скривдженено. Бабі сніло ся, що десь була
в небі. Ємю добре дома жило ся.*

Про заіменники.

- 305.** Коли вже присудок (дієслово) подає особу, то заіменника
особового як підмету не ставимо, хіба що та особа має бути особ-
ливо піднесена, н. пр.: *Ти вінен. Не хочу. Я буду читати, а
ти пишій.*
- 306.** Третього відмінка заіменників особових і заіменника звор-
отного як т. зв. етічного уживають Русині дуже радо, н. пр.:
*Той пес був тобі такій великий, як кінь. Геть менї зараз до дому.
Був собі дід і баба. Як не будеш тихо, то я собі йду геть. Ви
собі думаете, що то так легко? Іди собі геть від мене! Додаючи
такі заіменники в 3-ім відм., хочемо показати участь нашої душі
в висказаній гадці, або бажавмо викликати таку участь в душі
других.*
- 307.** Коли дієслово, сполучене із заіменником особовим або звор-
отним, повторяєть ся, то заіменник за другим разом промовчуємо,
н. пр.: *Кажу вам, кажу, не робіть село. Учі ся, синку, учій.
Уживати ся, уживав, але рідко коли. Ех, тотю вже нажию ся
та нажию.*

Про уживане заіменника зворотного і заіменника присвѣйного
свій гл. 161—163.

Замітки. 1. За́менник указо́вий *сеї* (*отсе́й*) вка́зує зви́чайно на найблі́зшу особу́ або річ, а *той* (*тамто́й*) на да́льшу. Н. пр.: *Сеї сві́т, а той сві́т. Бабу́ся з то́го сві́ту. У туркі́ні по ті́м бо́ці ха́та на помос́ті. В сих* (= нині́шних) *часа́х.* Одна́к за́менника *сеї* не всю́ди ужи́вають, а тоді́ заступа́є єго́ місце *той, отто́й, тот.*

2. В одні́м ре́ченю пита́йним мо́же бу́ти два або й бі́льше за́менників пита́йних, н. пр.: *Хто ко́го ма́є слуха́ти? Не зна́ю, що ко́му да́ти. Тре́ба зна́ти, ко́лі́ чим ору́дувати.* В сих ре́ченнях мі́стить ся вла́стиво по два пита́ння: *Хто ма́є слуха́ти? Ко́го ма́є слуха́ти? Не зна́ю, що да́ти, ко́му да́ти. Тре́ба зна́ти, ко́лі́ ору́дувати, чим ору́дувати.*

3. В ре́ченю: *З побови́ща ніхто́ не верну́в ся до́мів: хто поля́, хто утопи́в ся, хто по́нав ся в нево́лю,* ре́чення, що почина́ють ся за́менником *хто* . . . , бу́ли оче́видно ре́ченнями пита́йними, зале́жними від промовча́ного *не зна́ю, не зна́ти* або т. п., а тепе́р ста́ли вони́ самості́йними ре́ченнями висказо́вими і та́ким чи́ном за́ім. пита́йний наби́рає значі́ня за́ім. указо́вого. Так са́мо поясню́є ся ре́чене: *Ді́вкі повті́ка́ли, куді́ кото́ра* (= *ся сю́ді, та туді́* . . .).

Про *хто* замі́сть *хтось* і т. п. гл. 180.

4. Примі́ри для невідмі́нного за́менника відно́сного *що* (гл. 175): *Наві́ть ті́х зві́рів лови́ть, що в пові́трі лі́тають. Се та́кі лю́ди, що з ні́ми гозори́ти іо́ді. Чи́ж то́ та́я керниче́нка, що я во́ду брав* (= *я з не́ї во́ду брав*).

І пита́йне *що* оста́є невідмі́нним перед всі́кими і́менниками, без о́гляду на їх рі́д і число́, при ви́разах здивова́ня, н. пр.: *Що́ за ре́чі він рб́люва́в! Що́ кресі́, що́ ножі́, що́ топі́рчи́ки му́дрені́* (*що́ кресі́* = *які́ кресі́* . . .).

За́ім. *що́* наби́рає та́кже прислі́внико́вого} значі́ня (= як ду́же) в ре́ченнях, як: *Го́споди! Що́ кра́сні обі́ бу́лі! Що́ я був хло́пцем пу́стий!*

Про числі́вники.

Числі́вники голо́вні від 1—4 є прикме́тниками і зго́джують ся з і́менниками, ко́лі́ словня́ють службу́ прису́дка або прида́тка прикметнико́вого; а числі́вники, поча́вши від п'ять у гору́, є і́менниками і то́му́ домага́ють ся 2-го відмі́нка найко́вого (гл. 273). *Дво́в, обо́в, тро́в, че́тверо* і т. д. а так са́мо *кі́лькоро́* ужи́вають ся поча́сти і́меннико́во, а поча́сти прикметнико́во (гл. 277); їх ста́-

вимо замість *два, об'я, три, чотири* . . . правильно при іменниках, уживаних лише в множині, н. пр.: *двоє дити́й* але *дві дити́ні*, *трьоє, кілько́ро грабе́ль (трома́ грабля́ми)*, *два́йцятьо́р одні́ грабля́* . . . а та́кже при особа́х і рі́чах рі́зного ро́ду: *Ра́ді бу́ли обо́е Нау́м і На́стя. Сті́л і ла́вка обо́е дубо́ві*.

Про числівники поділові гл. 185.

Про дієслова.

Про дієслова докóнані, недокóнані (протяго́ві, наворото́ві) гл. 49, 71—93.

Перегля́д дієсло́вних часі́в і спосо́бів гл. 193, про те, як в українській мові виража́єть ся спосо́б можли́вий і давномину́вність гл. 325 і 321—322, а про се, як поча́сти заступа́єть ся спосо́б приказо́вий гл. 317, з (порі́в. та́кже 325. 4).

310. Дієсло́во **бу́ти** правильно не мо́же в бесі́ді бу́ти промовчане тоді́, коли́ значіть *дї́сно бу́ти, наході́ти ся, луча́ти ся, бува́є*, н. пр.: *Є́ оди́н Бог. Є́сть же́ лю́ди, що́ і мо́їй за́видують до́лі. Є́ у ме́не чим дї́ти юдува́ти. В ти́м лі́сі є́ бога́то страше́нного іа́ду* . . . але: *Як би не я, то ви всі́ пропа́щі. Се́ю цьвіту́ по всі́му сві́ту*.
311. Але коли́ **бу́ти** служіть лише́ для сполу́чення присудко́вого імя́ з підметом (як **злۇчка**), то в тепері́шности (сп. прям.) найча́стїйше промовчу́єть ся як злі́шне, н. пр.: *Нау́ка грама́тики потрі́бна. Тре́ба учи́ти ся, аби́ щось умі́ти*, але *Тре́ба бу́ло (буде́) учи́ти ся* . . ., тай: *Ви́н слۇ́хає́ і є́ задово́лений*.
312. В опові́даню ужива́ємо ча́сто тепері́шности замі́сть мину́вности, н. пр.: *Оди́но́го ра́нку ле́жю́ я та́ дۇ́маю, коли́ в ха́ту вби́ла ма́ти*.
- Особли́во ста́вимо замі́сть мину́вности *каза́в, каза́ла* в опові́даню зви́чайно *ка́же*.
- В дۇ́же живі́м опові́даню ужива́єть ся наві́ть спос. приказо́вий: *Ви́н пі́ді тай возьмі́ . . ., От Га́ля і почні́ бхати* . . . Тут перед душе́ю опові́дача́ виступа́ють живо́ особи́ в по́вній чї́нности так, що́ він ї́м немо́в при опові́даню прито́мним та́кі прóсто прика́зує, що́ ма́ють робі́ти.
313. Зло́жена фо́рма буду́чности (як: *буду́ чита́ти, чита́ти му́*) мо́же і так творі́ти ся, що́ *буду́* сполу́чуєть ся з дісприкме́тником присудко́вим мину́вшини; але се́ дієть ся лише́ для то́го, щоб омину́ти стрі́чу двох дієі́менникі́в, н. пр.: *Ти́ ча́сто буде́и мју́сїв слۇ́хати́ молодши́х*.

В реченнях, що висказують річ досьвідчену, ставить ся будучність, мемов вказуючи, що досьвід і в будучности справдїть ся, або справдїв би ся, н. пр.: *Из спаня не купиш волá, а з лéжї не спрáвиш одéжї. Плачém лéха не вéплачеш.* Так сáмо вискази, оснóвані на довгім досьвідї хоть би одної осóби, а не цїлого нáроду, виражають ся в оповіданях фóрмою будучности, а тим вказує ся, що се не лишé в минувшости бýло, але і завсїди, а тим то і в будучности так сáмо справдїлоб ся. Н. пр.: *Отож глянó тай згадáю: бýло, як смеркáв, защебéче на камíні, нéхтó не минáв . . . Заснé долина, на камíні і соловéйко задрíмá, повíс вíтер по долині, пішла дíбрóвою луна . . . Встануть сердéцї працювátь; пійдуть корóви до дíбрóви, вийдуть дівчáта вóду брать, вéгляне сóнце. Рай тай їдї! Злóдїй заплáче, дармá, що злóдїй. — Бýло то такíх три жéнки і такі бумі подрýжи, що одна од дрýгої нéкјуди не пíде! — Тíми вечерáми забéру бýло обóв (дїти) до сéбе на колéна, та пичнó навчáти. Отже мій Андрійко хутко і заскучáв. А скóро вó пустьмá, чоó не загадáв! А Васількó будé хоч цїлїсенку нéч зо мнóю сидїти, менé слéхаючи. — Бувáло веснóю, як лéс розвéсть ся, і чістими птíчок гукнé голосáми, дíбрóва як дівка в цвítе приберéть ся, пчíлка задзвóнить луáми, полями, стадáми весéло загрáв долина, а в рíчцї рíбонька аж нóсить водóю . . .*

Наколі спóсіб приказóвий або дїсе́менник приказóвий (гл. 317, з) маé б́ути заперéчений, то кладéмо дїсслово недокóнане, н. пр.: *Не робí сéю! Сéю мені б́льше не робíти!* 315.

Дéколи 2-а осóба спóсобу приказóвого маé немóв значíне 3-ої осóби, н. пр.: *Приб́удь щáсть, рóзум б́уде. Знай ся кíнь з конéм, а в́л з волóм. А не спалí кít вó (собáки) белéта, вонíб і дóсї товаришувáли. Помай́бї! Спасíбї! Бодáй.* 316.

2-га осóба óдн. спóс. приказóвого заступáє дéколи нáвіть 1-шу осóбу, звичáйно тоді, коді рéчене маé змисл умóвний або припустóвий, н. пр.: *Не дай я в́мј грóшиї, не мав би був за що гуляти. Крутí я, вертí, трéба мені в́мёрти.* Але і в íньших рáзах: *Але говорí я та не лад́їй, а тут старóста в́же й прóсить зза столá.*

Про спóс. приказóвий в оповіданю гл. 312.

Дїсе́менник ставíмо:

317.

1. при дїссловах спóсобóвих як: *хот́їти, мочí, мјсїти, мáти, стáти, почáти* і т. д., н. пр.: *За нéю Олексáндра мјсїла*

їхати. Сам я не знаю, з ким жити маю. Петро почав придивлятися. Стала я радити ся. Дальше я не міг дивити ся — і при присудках таких як: можна, треба, рад, повинен, хотів, іоден, іоді, виражених, як н. пр.: *Треба привитати їх, як Бог велів. Раніше не можна наняти підводи. Я рад був тобі послужити, але іоді мені було се зробити, або й промовчаних, як н. пр.: Всім нам умирати (треба). Що робити (маю)? Не (можна) знати, чи прийде. А такому лиш би жити (треба) було. Де мені туди (можна) йти!*

До дієслів способівих, як мочи, навізують ся дієслова сьміти, позволюти, дати, веліти, казати, приказати, просити, радити, помагати, учити, учити ся, уміти, забути і т. п., що доповняють ся дієменниковим предметом, н. пр.: *Не зміла матері слухати, не змілась пріести. Дай мені говорити.* В реченю дай мені говорити слово дай має своє півне дієслівне значінє (дай = позволю); не так в реченю я (ти, він, вона, ми, ви, вони) давай сіо хвалити, де слово давай властиво вже лиш значить тільки, що частиця *нуж*.

А знов до *треба, можна* навізують ся іменники *пора, час, слід* (= годить ся), *сором, шкода, жал* і т. п., а так само присудки, як *весело, любо, мило, прикро, страшно, тяжко* і т. п., що також доповняють ся дієменником, н. пр.: *Не пора плакати. Час вставати. Мило чоловікови задати про давні свої гарзді. Любо жити в Києві.*

Так само і дієслова, що виражають якийсь настрій, доповняють ся дієменником, як: *бажати, захотіти, бояти ся, любити, встидати ся, соромити ся* і т. п., н. пр.: *Володимір любів будувати церкви. Захотілось на старість гетьманувати. Встидав ся плакати.*

2. При дієсловах, що виражають рух і т. п., н. пр.: *Він ходить на поле жати. Вона пішла наймати ся. Сідай полуднувати. Мені покликали молотити. Післав старшого сина козю пастити. І за Україну молитись чернець Палій пошкандибав. У ранці йде Олесь дружок збирати. Мені не пускали попрощатись.*

3. приказуючи (замість сп. приказового), н. пр. *Тіхо сидіти!*

4. на початку реченя (гадки), щоби піднести дієслово, н. пр.: *Орати, не орав. Писати, не піше.*

318. Дієменником із злучниками: *абі, щоби, доки, поки, коли, як, наколи, нім, скоро, замість* і и. скорочуємо реченя (гадки) побічні,

наколі не треба відрізати їх підмету, н. пр.: *Розка́зую вам сю при́роду, щоб вас остерегти́. Він жада́є, щобі́ єму́ все ка́зати. До́ти нам ходи́ти, до́ки не найти́. Не заб́уду, по́ки жи́ти. Ко́ли запитати́ єго́, то він ска́же. Перед тим, що зника́ти, хлі́бо́ди зарива́ють свої́ я́чка в зéмлю. Вони́ ба́вять ся, замість робі́ти. Ти вже доси́ть вели́кий, щоб собі́ на хлі́б заробля́ти. Ти за молоді́й, щобі́ з тобо́ю про се іовори́ти. Не порá тепе́р, щоб пу́ляти. Тепе́р піді́й так, щоб ні́коли сюди́ не верта́ти ся. Кири́ло Тур аж зу́би сийти́в, щоб не сто́нати.*

Дієприкметників уживаємо, щобі скоротити реченя (гадкі) прикметникові, а дієприслівників, щобі скоротити реченя (гадки) прислівникові (а то гадкі часові, причинові, умовні і припустові). Але з одного боку в підметних дієприкметниках додаткових українська мова взагалі не любується, так що радо заступаємо їх дієприслівниками також для скороченя речень (гадок) прикметникових, а з другого боку служить дієприкметник стану предметного також для скороченя речень (гадок) прислівникових. Приміри: *Він зна́ючий на́ші діла́, бача́щий самі́ думки́ на́ші, він не потерпа́ть ніяко́ї непра́вди (ра́дше: зна́ючи, бача́чи...).* *Хвалі́ть Го́да встаю́чі і ляга́ючи. Не кажу́чі а́ні сло́ва, нішо́в до ха́ти. Не до́во дума́ючи, ско́чив у во́ду. Або мо́же не пла́кати, ма́вши одні́м одні́ю щиро́го това́риша, та́й то́го скла́сти на ла́ві! Прибу́вши до Ки́вва, вся́к хри́стияні́н пови́нен пе́рше поклоні́ти ся церква́м Бо́жим. Іду́чі, прийшло́сь би бра́ти і жі́нку. Возк ле́жачи не ути́в. У барана́ і овечки́ юлова́, рівня́ючи до т́ла, не вели́чка. Побра́вшись у бо́ки, вибива́ють під банду́ру то́пакá веселі́ зли́дні: а коло́ їх, повитя́нувавши ши́ї, сто́ять кру́гом да дивля́ть ся, чудю́чись, на́че на верте́н, або що. А там сто́ять, зби́вшись у кну́пу, пону́рі го́лови. Поту́нівши о́чи, похили́вшись на ки́ї або на косови́ща, старі́ коза́рлюги́ слуха́ють кобза́ря. Струна́ занáдто на́тягнена рветь ся. Та як єму́ не жу́ритись, не ма́вши чим ді́тий злудува́ти. Річ, ка́зано, можли́ва.*

Ми бачимо, що в реченях, скорочених дієприслівниками, нема так са́мо підмету, як в реченях скорочених дієіменниками. Підмет даєть ся одна́к за́всіди ле́гко вина́йти.

Про прислівники.

Про поділ прислівників гл. 50.

Прислівники так, як (наколі як не є сло́вом пита́йним) заступаємо прикметниковими за́менниками та́кий, я́кий, коли́ вони́

319.

320.

є придатком прикметника, н. пр.: *Мій брат такий добрий, що все мені дає. Який сей чоловік боїтний... але: Як за велика ваша хата?*

А до такої додається так, щоб егò ще більше піднести, н. пр.: *Собака весела, добра, слухняна а розумна так така, що мабуть і нема розумнішою від неї звіряти.*

321. Навпаки уживає ся прислівник ніби замість прикметника в гадках як: *Сонце вже високо* (розуміє ся: підійшло). *Будь тихо* (= справуй ся тихо).

Змежи усіх прислівників найважніші є отсі: **було, бувá і бувáло, нехай, най, бодай, чи, би, не, ні**. Вони більше, ніж усі інші прислівники, впливають на змісл реченя, т. зн. на те, як розуміти думку, висказану реченем; тому годить ся про них з осібна докладніше поговоріти.

322. **Було і бувá, бувáло** (властиво фòрми теперішности і минувшости від *бути* і *бувати*, ніби вставлені реченя із значінем: *то так колись було, бувáло, і тепер буває*) можна як прислівники приставити до присудкового дієслóва. Наколі се дієслóво стоїть у теперішности, то висказ переміщується через додане слóва *було* або *бувáло* в минувність, а дієслóво докóнане стає наворотним; колиж дієслóво стоїть у минувшости, тоді ті прислівники надають ему значіння давноминувшости. Приміри: *Сяду було під ліпою і читаво. Сидаво було на віз, в тім приходить післанець. Пес глядів птійці, що єї пан було застрілив. Огород, у котрім ми дїтьми бувáло так часто бавили ся, вчєра продáли. За такі гроші можнаб бувá і вола купіти.*

323. **Нехай** (властиво спòсіб приказовий дієслóва *нехати*) або скорóчене **най** додане до дієслóва надає гáдці значіння, що хтось має або може щось робіти або мав би щось робіти. В 2-ій осóбі сєго звороту не уживаємо. Н. пр.: *Лий менє, най тїшу лист. Пустїть нас, най ідемо до дóму. Поможї менї, нехай би я і дїти мої поминáли тебе. Нехай Бог боронить! Нехай тобі Бог допомагає! Нехай твій син велик ростє та щаслив будє. Нехай би був сам менї сказав. Най робить, що хоче...* але: *Робї (можеш робіти), що хочеш.*

Так сáмо уживається ся **бодай** (властиво *Бодай*) в реченях (гадках), що виражають бáжанє, н. пр.: *Бодай (би) вас Бог любів!*

324. Питáйна частиця **чи** стоїть у незалєжних і залєжних реченях (гадках) питáйних: при незалєжних посдїнчих гадках пи-

тайних надає вона питання більше на́тиску або ви́разности, при залёжних питаннях започинає вона розста́йне пита́нє (альтернативу), н. пр.: *Чи зна́ви? Не зна́ю, чи пи́сати (чи ні).*

Би (скорóчена, старá, невидíнна фóрма дiєслóва *бýти*; є́ 325. уживáли коли́сь у значiню: *бу́ло би* або *як би бу́ло*) показує присúдок як щось недiйсне або лишé подúмане; сей прислiвник, сподúчений iз мину́вностию якóгось дiєслóва, заступає фóрму спóсобу можливого, бо в українськiй мóвi на то осiбно́ї фóрми (як от в латiнi *coniunctivus*) нема́.

Iз злúчниками зросло́ся *би* в одно́сло́во: *абí, щоби́*, так са́мо *коби́*. Скорóчена фóрма *-б* причiпляєть ся i до iнших слiв.

Ста́вимо *би*:

1. в побiчних i головних умóвних реченнях (гадка́х), наколи́ умóву озна́чуємо як неспóвнену, н. пр.: *Як би я напи́ла ся вина́, то я́б оду́жала. Як би ти був сам до мене не прийшо́в, то хто зна́в, коли́ би ми бу́ли i побáчили ся.*

2. в пита́йних i порiвна́льних реченнях (гадка́х) умóвних, як: *Хто́б вми́ вiрив? Не рад же́б ти мо́му бра́тови, як би в iстíй прийшо́в? Чому́́б не рад? Бу́ду пита́ти, чи не прийя́в би хто тебе́. Став думáти-гада́ти, як би ви́дiля́ удра́ти. Пеш, як би се вода́ бу́ла. По́їхав ви́н на базáр, от як би i у нас у Корсúнí.*

3. в зами́рових реченнях (гадка́х), н. пр.: *Пори́шми́, щоб ви́н перебра́в ся за ста́рця i йшо́в би в ца́рський ди́м. Ви́н пода́в про́сьбу, щоб дозво́лили вми́ пере́хати грани́цю. Учи́тель прика́зав, щоби́ всí ученики позамика́ли кни́жки́ (прика́зав усíм ученикам позамика́ти кни́жки́).*

4. в реченнях (гадка́х) ба́жання i після́ дiєслiв бiязни i осторо́ги, особливо́, коли́ сí дiєслóва не запереченi, н. пр.: *Коби́ ми́ я тоби́ помочи́! Бо́и́ би вiо́ покара́в! Бою́ ся, щоби́ вми́ якесь ли́хо не ста́ло ся (Але: Бою́ ся, що вми́ певно́ якесь ли́хо ста́неть ся). Уважа́й, щоби́ ти не впа́в!*

В реченнях як: *Пи́шов ви́н iз мовí хáти! Здо́ров бу́в! Здо́ровí бу́ли!* ча́стиця *би* очевидно́ пропу́щена. Ба́жання, ви́сказанi в такiй фóрми, набира́ють зми́слу речень прика́зових.

5. в огранича́льних ви́дно́сних реченнях (гадка́х), як: *Чи встá у вас хоть одíн чоловíк, котóрий би ка́зав пра́вду?*

6. в реченнях (гадка́х) ви́сказóвих, наколи́ гáдка головна́ заперечена, як пр.: *Я не ка́жу, щоби́ ви́н не учи́в ся; але́ ви́н ни́чо́го не вми́в.*

Дієслово ставимо при *би*, як відко, все в дісприкметнику присудковім минувшости (спосіб можливий), або уживаємо дієменника (при чім дієменник треба доповнити словами *можна, було і т. п.*).

В реченнях як: *і берєб то й не берє*, або *От би то й підбід* — *би* не є помічним дієсловом (гл. 49) до *берє*, а значить тільки що: *нїби*.

Про *бим, бись* гл. нотку до 209, про *аби, щобі, щоб* гл. 335.

326.

Про перєчка не затїмити належить отсє:

1. не кладє ся в реченнях (гадках) перєчних при присудковім дієслові навіть тоді, коли вже є одна перєчка, н. пр.: *Я нічого не знаю. Нїде не було нї одного чоловіка видати. Анї менї (не) снить ся.*

2. в тих реченнях (гадках) побічних, котрі залєжать від дієслова або від ім'я бязни або осторбги, наколи в них ужитий спосіб можливий (гл. 325, 4), н. пр.: *Хлониї повтїкали з бязни, щобі їх не біто.* Порівнай: *Хлониї повтїкали з бязни, що будуть біті.*

3. після *мало, малю що, трохи, бзмаль, лєдси*, н. пр.: *Малю що не впав з вєза.*

Друга перєчка нї уживає ся тоді, коли заперєчена річ не вісказана, н. пр.: *Чи так, чи нї? Нї, не так.*

В реченнях як: *Кудї око не глянеш, усє люди. Що вже нї питали молодїцї, нїби не довідали ся* — частиця *нї* не є перєчкою для присудка, що відко з того, що можна єї опустити, а змісл рєчення на тїм не потерпїть.

Про злїчник *нї* гл. 333.

Про приїменники.

327.

В українській мові приїменників богато, одні з них дїже давні і поєдїнчі, як: *в* (в середїні, в середїну), *до*, *з* (із середїни), *з* (зі мною), *за*, *на*, *над*, *о*, *пєред*, *під*, *по*, *при*, *про*, *у*; з тих приїменників *в* і *у*, *із* і *з* в наслїдок звукових законів зліли ся зовсїм з собою.

Другі приїменники повстали із злєженя двох або й кількох приїменників, як: *знад*, *їза*, *пєза*, *понад*, *понід*, *знід*, *зпонад*, *зпнід*, а ще їньші се давні іменá, яких уживано з поєдїнчими приїменниками, н. пр.: *довкруї*, *зámість*, *здовж*, *назад*, *около*, *підчас*,

побіч, повёрх, позад і т. д. або і без них, н. пр.: *верх, коло, конець, край, крую́м, місто, недалёко, пра́во* і т. д.

Найбільша часть приіменників вказує на відносини що до місця, деякі окрім того вказують також на відносини що до часу́ (або лиш що до часу́, н. пр.: *підчас*), а лиш кілька вказують на інші відносини, як: *без, для, ра́ди*. Які значіня мають поодинокі приіменники, се бачимо досить ясно на прикладах поданих в § 330. 328.

З яким саме відмінком сполучується приіменник, се залежить по части від єго значіня; з друго́го бб́ку не́раз що йно відмінок показує докладніше, яке значіне має приіменник, н. пр.: *в середині* (стояти), але: *в середину* (іти); *на горі* (стояти), але: *на горю* (іти). 329.

1. При 2-ім відмінку подібуємо найбільшу часть поєдинчих приіменників: *без, у, від, для, до, з* (із середини) і таких, що повстали з іменників (де 2-ий відмінок доданий до іменника немов придаток прикметниковий у 2-ім відмінку);

2. при 3-ім відмінку: рідко уживаний приіменник: *к* (*о*);

3. при 4-ім відмінку: *крізь, про, че́рез* і зложені: *заче́рез, попе́ред*;

4. при 6-ім відмінку: *з* (зі мно́ю);

5. при 7-ім відмінку: *при*;

6. при 2-ім і 4-ім: *мі́мо*;

7. при 2-ім і 6-ім: *поме́жу*;

8. при 4-ім і 6-ім із відмінним значінем: *над, пе́ред, під* і зложені: *по́за, по́над, по́нід*;

9. при 4-ім і 7-ім з відмінним значінем: *в* (середіну, середіні), *на, о*;

10. при 2-ім, 4-ім і 6-ім з відмінними значінями: *за, ме́жу*;

11. при 3-ім, 4-ім і 7-ім з відмінними значінями: *по*.

Найважнійші приіменники є отсі:

без: 2. *без грóший, без жа́рту, без бо́язни, без мо́ю відо́ма, без почу́тя сво́ї че́сти...*

біля: 2. *біля то́ю л́са жив собі чолові́к; біля крини́ці росте я́блу́ня; біля ха́ти, біля Ки́вва...*

блізько: 2. *сто́їть ха́та бли́зько л́су...*

330.

в, у. І. в (у) 4. в ліс, у двір, у вѣчер, в недѣлю, в чотіри бої, іті в гості, в ченіт (= в монастір), в (у) люди, в сілу мою ўряду, в той спосіб, парубкі в сьміх, гра́ти в ка́рти, зложіти в двѣс, в наслідок нещастя, розпа́дати ся в поро́х, сло́во в сло́во, в де́сятеро бѣльше, в мизінець завбѣльшикі, ві́рити в Бо́га... 7. в лісї, у дворі, в місті, у Львові, в сім краю, в Галичині, в іоловах, в до-ро́зі, в ночі, в корѳткім часѣ, в 24 іодінах, в прѳтягу одної добі, в маю, в тамтім ро́ці, в біді, в імени короля...;

II. у (в): 2. у сусіда, у Римля́н, у во́вка аж дух спѣрло; у нею боіато книжо́к, у мене ха́тка малѣнька, у жерелá, сїла у ві-ко́нця, у іолов, дно у бо́чки, попросіти у коіось, питáти у коіось...

верх: 2. верх дѣрева...

від (укр. од): 2. від іраніці, недалѣко від мо́ря, два сяжні від землі, від ха́ти до ха́ти, недалѣко відко́тить ся я́блущко од я́блущки, від двох літ, від мо́лоду, від ра́на до но́чи, від за́хідсо́нця до східсо́нця, час від часу, ніжка від столá, від вѣжі тїнь відно до землі, споді́вати ся чоіось від коіось, домаі́ати ся від коіось, діста́ти від коіось, спасі мене од лютої мўки, меньши́й від мене, найменьши́й від устїх, ста́рши́й від мене, дўжчий від дру́гою, ніхто не поі́б від тоіо зу́ба, не помаі́асть ся мені́ від лисічою мо́лока, сам не сві́й від страху...

від ніні, від неда́вна...

для: 2. для бідних, вдя́чність для коіось, для свята́го споко́ю, заклі́кали дівча́т для сьмілости, старі́ї люди для пора́доўки...

до: 2. до Льво́ва, до мене, припе́рти до сті́ни, па́дати ко-мўсь до ні, іті до лі́жка, до кі́нця, аж до ра́на, іодів де́сять до ііо́о смѣрти, до побáчення, бра́ти ся до робо́ти, не до рі́чи, охѳта до чоіось, приді́ти ся до чоіось, до чоіо тво́я іолова́, неспосі́бний до хазя́йства, запла́тити все до іе́люна, до крѣ́йца́ра, всі до одно́го, а ще до тоіо со́нце припа́мло віо...;

до тепѣр...

довкругі: 2. довокруги мі́ста...

з, із, зо, зі: 2. з бо́чки, з грѳбу, зі Льво́ва, пі́ти із шкля́нки, із середі́ни, з долі́ни, з пра́вого бо́ку, з дѣрева, з іря́зі став лі́пни стѳвнчика, з ремѣ́ю пошій чо́боти, із сто́лика, з да́вних часі́в, уста́ва з 1-ю ма́я, з ра́на до вѣ́чера, з недѣ́лі, се ві́йшло з мо́ди, з ро́ду, з просо́ня став іоворі́ти, з вўжа став чо́ловік, з нею нічо́ю не бўде, оді́н з вас, з то́ї причі́ни, чи не з очі́й се ста́ло ся, з ра́дості, з бѳязни, з іоло́ду пропа́ду, зі всі́х сил, з ўряду...;

6. з бр^атом, проі^ати ся з кимсь, зі мною, зо мною, різом з роботою, різом з видітками, зі сходою сонця, з розвіаю, з тим що, м^еньше з тим...

за: 2. за часів Володиміра, за моїх часів, за гетьманщини, за дня...

4. за х^ату, пішов у світ за очи, за рік, від нині за тіждень, боротьба за волю, зуб за зуб, за кару, купити за гроші, ні защо у світі, взяти ся за щось, приймати ся за діло, забути за когось, в тиліпівку за танець і не юворім такі ніч^о, обібра^ти за короля, б^ути за храмського старосту, тримати когось за щось, перібраний за жebraка, за р^уку водити, висий за х^ату...

6. за х^атою, за містом; за гр^обом, іті за водою, крок за кроком, одін за др^угом, удар за уд^аром, нещ^астє за нещ^астєм, рік за р^оком, за в^о ст^аранєм, за в^о головою будеш щасліва, за сміх^ом і слова не вимовив, за др^ібніми сліз^оньк^ами світонька не бачу, плакати за кимсь, ходити в Крим за сілля, посилати за кіньми...; за нині...

з^ад^ля: 2. задля мене, задля тою, задля тої причіни, задля недбалости...

з^амість: 2. замість мене, замість гр^оший, замість тою, стару кобилу прод^ам замість молоді...

з^ач^ерез: 4. зач^ерез мене...

з^верх: 2. одін з^верх одною...

з^довж: 2. з^довж м^іру...

зза = ізза.

з^межи: 2. з^межи нас...

з^над: 2. з^над х^ати, з^над Пр^ута...

з^перед: 2. іді мені з^перед очій, прийм^ас з^перед коня с^тно...

з^під: 2. виліз з^під п^ечі, в^ізволити ся з^під чужої вл^асти...

з^помежи, з^поміж = змежи: 2. з^поміж нас...

з^понад = знад: 2. з^понад х^ати...

з^попід = зпід: 2. з^попід стол^а...

із = з.

ізза, зза: 2. ізза пл^ота, ізза г^орі, ізза л^іса вітр^ець повів^ав, ізза тою...

к, ік (д): 3. к за^падови, ік в^ечеру, воно не к добру іде, іді собі ік б^ісу, к ч^ортови, іду д х^аті...

КОЛО: 2. коло хати, сісти коло стола, коло Чернівців, бітва коло Львова, повісив коло боку патік місто шаблі, коло полудня, коло різдвяних свят, знати коло худоби...

КОНЕЦЬ: 2. кінець стола, кінець гріблі стоять верби, кінець року, кінець маія...

КРАЙ: 2. край дороги, край ліса, найшла своєю муржа край світа...

КРИЗЬ: 4. кризь воду, кризь вікно, кризь шклянні двері, кризь слези, кризь сон...

КРИМ, КРОМІ: 2. крім того...

КРУГ, КРУГОМ: 2. круж хати, круж ставка, круж того пенька вож скаче, круж ріпи ходити...

МЕЖИ, МІЖ: 2. між чотирох стін = між чотирма стінами...;

4. межи зуби, іти межи люди, іде чернець між стіни німії...;

6. жити межи людьми, межи зубами, межи весною а зимою, най то буде межи нами, хтось межи нами великий гріх мав, ріжніця межи двома річима...

МИМО: 2. 4. мимо хати, -у, мимо твої ворітечка сівим конем їхав, мимо того, то...

МІСТО: 2. місто мене, місто грішій...

НА: 4. на горі, на березі, на селі, на полудень, на Львів до Відня, на право, на сей бік, вікно виходить на подвірє, сліпий на одне око, боїтий на дрібні слізи, на чотіри вітри, на чотіри мілі, іти на ворога, іти на пиво, на половину, підкови трохи не на пядь, чверть на друпу, на віки, наняти на місяць, на раз, на все, раз на все, черіа на мене, думати на щось, забути на щось, умёрти на якусь слабість, мені на імя Петро, продавати на вагу, на примір, на то, сукно на сурдут, бочка на канусту, розпадати ся на порох, учіти ся на столяря; як поїдеш на обїзд, то поспієш на обід, а як навпростець, то хіба на вечеру...;

7. на горі, на березі, на селі, на полудні, на Буковині, на дворі, на сїм боїї, лишити ся на боїї, на суні і на морі, тримати на руках, на місїї, бути на піві, лежить мені на серці, на початку, на тім тіжні, на свіжїм учінку, на письмі, грати на скріпці...;

на ніні, набезпечно прійду...

НАВПАКІ: 2. покотіла паляницю навпаки сонця...

НАД, НАДО, НАДІ: 4. над ріку, над вечер, над сілу, любіти над усє, не знайдеш над мене вірнійшого приятеля...;

6. над рікою, надо мною, наді мною, він мѣшкав наді мною, панувати над народом, думати над чимсь...

назад: 2. сидить назад мене, махав назад себе...

наперед: 2. махай наперед мене...

напроти́в = проти́в: 2. напроти́в це́ркви...

недале́ко, недале́чко: 2. недалеко міста, недале́чко села...

ни́жше: 2. низше ціни, низше всякої критики...

о (об): 4. кинути о стіну, о(б) землю, о мною більший, о волю, боротьба о житті, о заклад, просити о щось, дбати о щось...;

7. о п'ятій годіні, було се об перших п'ятінках, думати о чимсь, о(б) чоботах йому байдуже, знати о чимсь, о хлібі і воді...

около = ко́ло: 2. около стола...

о́крім: 2. окрім Бога, окрім того...

о́пріч: 2. опріч мене ніхто сею не знає, ви нікого не слухали опріч мене...

пе́ред: 4. перед хату...;

6. перед хатою, перед роком, перед двома неділями...

під, підо: 4. під стіл, під вечер, співати під музику...;

6. під столом, під юлим небом, він мѣшкав підо мною, бітва під Віднем, гостинниця під чорним вірлом, під карою, під всякою критикою...

підчас: 2. підчас науки...

після: 2. після обіду, після весіля Окрім зовсім не той чоловік зробив ся, після смерті, після війни, після моєї бажання, після моєї думки, після умови, після закону з 21-го жовтня, після притису...; після завтра...

по: 3. по ібрам = по ібрах, плавай лебедоньку по синьому морю, по дніви, по дням, по своєму ліжку простягай ніжку, ніхто не заплаче по білому тілу по бураїцькому...;

4. по хату, по сей бік, по нинішній день, по два (підва), по перше, по другий раз, післати по когось, по щось...;

7. по ібрах, по сім бої Дніпра, по чийсь стороні, по дорозі, кілька днів один по другим, по році, по Бозі, уже по службі, по половині, по правді, пізнати кою по чимсь...; по руськи, по нині...

по́біч: 2. стояти побіч себе...

по́верх = верх: 2. сунув поверх комина, кинувсь аж поверх дерева, в хусточці поверх юлові...

пови́ше: 2. як тебе нести: чи повисше комина, чи повисше дерева...

- пoза** : 4. поза хату...;
6. поза хатою, поза рікою, поза містом...
- пoзад** : 2. позад хати...
- пoздoвж** : 2. поздовже границі...
- пoмeжі, пoміж** = **мeжі** : 2., 6. поміж людей = поміж людьми...
- пoмімo** : 2. помимо моєї просьби, помимо того...
- пoнад** : 4. понад ріку, понад силу, не маю брата понад тебе...;
6. понад рікою, понад землею, вів вітер понад Рімом...
- пoнізше** : 2. поніжше причілка...
- пoпeред** = **пeред** : 4. поперед мене, побі поперед ніс...
- пoпід** : 4. попід стіл, попід гай зелененький брала вдова лн дрібненький...;
6. попід юрдою козаки ідуть...
- пoпpи** : 4. попри хату, бичи попри віз, попри се...
- пoпpотив** : 2. Чому не жєниш ся? — Ще попротив себе не вїшукав...
- пoрyч** : 2. поруч себе...
- пoсeред** : 2. посеред моря юрїть воїнь, посеред поля лежїть вoвчa голoвa...
- пoтїм** : 2. потім того сама побачила, потім того кáже...
- пoуз** : 2. поуз вікна, іти поуз лєвaди...
- пpавo** : 2. право брами...
- пpи** : 7. при хатї, при столї, жиє при сестрі, при свідкаx, при місяцї, при тїй спосїбности, при сїм слoві, при свїтлї, при юлoсї дзвoнїв, при вєїм тїм, уснїти при читаню, бїти при змї-слаx, при рoзумї, при грoшax, при юлoсї...
- пpо** : 4. про мене, про бїль зубів, про тoтo, сам про себе, одєжа про недїлю, гoвopїтu про щoсь, забїти про щoсь, дарувaтu щoсь про чoрний день...
- пpoміж** : 2. проміж людей, проміж такої пропастї товариру...;
4. проміж лoди...;
6. тєля пробирaєть ся проміж нарoдом...
- пpocтo** : 2. став просто мене...
- пpoтu, пpoтuв** : 2. вїїдь против мене, поклaв прoтu вїтру, блuщїть прoтu сoнця, прoтu Вapвaрu пoчaлo снїжкoм пoрoшuтu, прoтu звuчaю, прoтu мoбї вoлї, прoтuв пpїкaзy, дe ємї прoтu мєнє, вїн юрдuй прoтuв мєнє бїдного, прoтuв чoю вїн сє гoвoрuт...
paди : 2. Бoгa рaди, рaди Бoгa...

серед, сѐредь: 2. *серед хати, серед поля стоїть млин, серед нас, серед таких обставин, серед літа...*

супротив: 2. *найбільші твори штуки видають ся нікчѐмними супротив творів природи...*

у = **в**...

чѐрез: 4. *через хату, через поле, через вікно, через пліт, через ніч, через цілий рік, через тиждень після тою, через то, через нею, через твої труди нас Бої благословів...*

Декотрі приїменники уживають ся такъже без приналѐжного до них відмінка, т. зн. як прислівники, н. пр.: *з годїна часу утлило, я заплатів з трийцятюм робітникам, тут є зо три рїнських, чекаю з рік, недѐль із пять, до сорок людїй, сорок до пятьдесят домів, що то за чоловік? за боїато, маю понад чотїри роки...*; про по гл. 185. 331.

Про злучники.

I. Злۇчники спївпорядковї сполۇчують рѐчення рївноряднї (рѐчення головнї, однороднї рѐчення побїчнї) і однороднї частї рѐчень. 332.

1. Для прѐстої сполۇки слۇжать злۇчники *і, та, тай* а в рѐченнях перѐчних *нї*; як на сполۇку хѐчемо поклатї бїльшїй натїсок, то уживаємо злۇчників *не тїлько — але такѐж, нї — нї*; дрۇгу частїну сполۇки пїдносять з бїльшим натїском злۇчники: *такѐж, тѐкже*.

2. Сполۇченї гадкї або слова ставимо у протївнїсть до себѐ злۇчиком *а*, а ще бїльше злۇчиком *але, однак, такї, прѐцинь*.

3. Иньшим спѐсобом протїставленя є альтернатїва (розстайнї гадкї або пїтаня), якѐ навязуєть ся злۇчиком *або*, а в пїтаню злۇчиком *чи*, ще сильнїше злۇчиками *або — або, то — то, раз — раз, почастї — почастї, хоч — хоч*.

4. Узасадненє вїсказаної передѐм гадки ввѐдимо злۇчиком *бо*.

Навпакї злۇчиками *же, адже, тѐже, то* ввѐдимо гадку тодї, колї хѐчемо зазначїти, що вона узасаднена або поїснена гадкою, вїсказаною передѐм.

Найважнїшї спївпорядковї злۇчники є отсї:

а: *Я велїкий, а ти малїй. Сїла без голові шалїє, а рѐзум без сїли малїє. Не смерть страшнѐ, а недуга. Дай чою їсти, а то пропадѐ з голоду. А вжеже не мѐжна ємї відмовити добрѐї волї.* 333.

або: *Просі тата або маму. Або грай, або гроші віддай.*

адже: *Не ліхо мені ту принесло; аджеж ми собі свої.*
Адже так.

аж: *Грізла, грізла, аж зуби поломала. Бо дід такий старий, аж могом обріс.*

але: *Рад би я тобі допоміг, але не можу. Я хотів щось сказати, але він не дав. Не я, але ти тому винен. Але де!*

бо (гл. 335): *Не снівай, бо тут тобі буде ліхо. Дають ся комарі в знакі і людям і скотині, боже добре такі свербіть, як вони нажалють. Бо так. Кажіть бо вже раз.*

же: *Чобіж тобі дати? Наварів піва, віний же во сам.*

і (й): *Батько і син. Жіби бувають і в воді і в полі. Без піджоги і огонь не горить. Ви собі кажіть, що хочете; а я і слухати не хочу.*

кобі: *Кобі ви здорові були! Кобі зуби, то хліб буде.*

не тільки (лише) — але також (також): *Сю поему я не тільки читав, але навчив ся в' такіж на пам'ять. Не тільки у нас, а і скрізь по всьому світові кождий знає з'яця.*

ні: *Жідна сила небесна ні з'ємна не може тобі допоміг. Ні с'як, ні так* (пор. 326 про перечку ні).

однак, однакож: *Не боіато нам т'руду буде; однакож покаже ся, як справиши ся.*

почасти — почасти: *Тут лісі почасти вірубани, почасти вікорчовани.*

прецінь: *Доста мамі не до того було, а прецінь пішлі.*

раз — раз: *Говорить раз с'як, раз так.*

та, тай: *Був собі чоловік та жінка. Та не муч мені. Поїхав чоловік на ярмарок тай купів козу. Хутенко казка кажесть ся, та не так то хутко діло робить ся.*

таже: *Таже ти християнін, не бісурман.*

такі: *А він такі не послухав. Він не послухав їх і такі пішів.*

також, такіж, теж: *Я такіж не знаю.*

то: *Він мені добро зробів, то я і ем'ю добро буду робіти. Як ужé в тяжкому недужі лежав, то все бувало думав та думав собі. Вештаєть ся Іван то сюді, то туді.*

хоч — хоч: *Звісна дівчача натура, хоч у паньстві, хоч у мужіцтві.*

чи: *Будеш слухати, чи ні? (гл. 324).*

334.

II. Зл'учники підпорядкові вказують на то, у якій зв'язи з реченем головним стоять цілковиті, еліптичні або й скорочені

(245) речення побічні, що започинають ся тими злۇчниками. Поділ злۇчників підпорядкових з огляду на се їх завданє подано висше в § 244, 3—10.

Підпорядкові злۇчники є отсі:

абі = щоби.

анїж = нїж.

бо (гл. 333): *Молодїх заяцїв іноді можна пізнати по лісинї на лобови, бо у старїх такої лісини не буває ніколи.*

доки, докіль, поки, покіль: *Покїж се діялось, піднялісь на місто йти бублєйниці. Покіль молодім був, так він єв і жалував. Біли діти, діки не признав ся. Не забуду, поки віку. Коваль клепає, поки тепле. Потї янітка скáčуть, поки матїр бачуть.*

закїм: *Почекаси ти собі ще, закїм я тобі дам тисячу корон за морг.*

замість щоби, замість: *замість щоби просів = замість просїти.*

колі: *Коли минуло два днї, прийшов він назад до дому. Іді собі в світї, коли ти така старї. Колиб ти дістав медвєжою молокї, то я би напіла ся тай одужала.*

мов, немов, наче, неначе: *Чайка скїлмить, літаючи, мов за дїтьми плаче. Він тільки рукою мазав, немов хотїв зовсїм відїзнати від себе сю дїжку. За селом щось чудє, ступонїть, наче грїм гремїть віддалекї. Батько мовчїть, неначе не чує. Протягла рїку, неначе не ївши.*

наколі: *Наколі се не поможє, то трєба бїде іншого способу уживати.*

наскілько = оскілько.

наче, немов, неначе = мов.

нїж, анїж, чим: *Приставив ся таким бідним, що ще іршиї, нїж був. Ту ще іршиа бїда, нїж у мене. Лўчиїї приклад, нїж наука. Крїше зїда, нїж свїрка. А все лўчше, чим дати москалю, орїдувати над нашим крїмом. Чим би на втїкачї, а він іде собі любєнько. Цвїркун водить ся бїльше в хатї, чим на дворї. Чим мїв ростї сиротї, лўчше як віростє камїнь.*

нїм (= перед тим що): *Нїм сонце зїде, росї очи вїїсть.*

оскілько, наскілько: *Оскїлько я знаю.*

поки, покіль = доки.

скоро: *Утїшив ся, видячї єв, а зрїдував ся ще бїльше, скоро почув: „Однї нам дорога“.*

СЛИ: *Не тївай ся, сли про тебе добрим не злим словом задáю.*

ТІЛЬКО ЩО, ТІЛЬКО: *Тільки що розвідніло ся, царіця кричить. Тільки ти ключ денебудь дїнеш, то подї устї ми пропáші.*

ХОТЬ, ХОТЯЙ, ХОЧ: *Він хоть і старій, а все такі помїчи даб. Хоч у тебе і нема зубів, то ти менє сїнай якнебудь, щоб хазяїнка почула. Совá, хоть би літáла попід небеса, то соколом нїколи не бжде. Свїтле óко, хоть де, нáйде. Хоч з тим, хоч без того.*

ЧИ: *Подивї ся, чи конї запряжені. Чи нїні, чи зáвтра, все одно (гл. 324 і 333).*

ЧИМ = нїж; **ЧИМ** — **ТИМ:** *Чим дáльше в лїс, тим бїльше дров.*

ЩО: *Він каже, що не мáв часу. Треба менї подякувати вóвкови, що він менї вшóду зробів. Буз собі такій бідний вовк, що трохи не здох з óлоду. Як же менї не плакати, що тільки одін ти менї остáв ся?*

ЩОБИ, ЩОБ, АБИ: *Вони підперли двері, щоб вона не вилїзла. Я хочу, щоб у мене буз усє повний збáнок грошиї. Щоб ви так по правдї дїхали! Що тут робїти, щоб вона не втїклá? Такої бідї менї ще не трапляло ся, щоб у мене що вкράли. Робїтники роблять, от абї день минув. Він ювóрить, абї язїк вертїв ся. Абї гроши, то все бжде. Чоловік на землї не на те, щоб усє тільки в щáстї жїти і нїякої турї і печáли не дїзнáти, а на те, щоб святе добро возлюбіти і через йою в цáрство небесе вгїйти.*

ЯК, ЯК ЩО: *Гóлос соїлки колисáв ся по вóздухах, як рїбка по ширóкїм Дунаю. Не такій чорт страшній, як єю малюють. Нема у свїтї, як своя країна. Як вїйде твїй хазяїн в поле, так (то) іди за ним. Як би дали чоюнебудь доброго їсти, то показав би вам сокола. Як пес став ужє дужє старій, хазяїн пропáв єю від хáти. Пять лїт минуло, як він в селї не був. Ловї рїбку, як ловить ся. Побáчимо ся ще, як що не умрї (помрємо).*

336. Дєякі злўчники уживáють ся тáкже як прислївники, н. пр.: *аж, і, хоть, нáче, нїби, н. пр.: Босфóр аж затряс ся. Єю аж нема. Віддáсть менї аж на Дмїтра.*

В. Про лад слів у реченю (гадцї).

337. Дєякі слова, рóзряди слів і чáсти речєня (гадки) мáють зóвсїм означєне мїсце в речєню (гадцї). Так стáвимо:

1. питáйні заїменники і чáстицї, вїднóсні заїменники і чáстицї і злўчники (окрім же) на початкї гáдки, котрї вони запо-

чинають, н. пр.: *Що хочеш? Де йдеш? Чи мама дома? Не знаю, чи дома, чи ні. Не все золото, що ся світить. Там добре, де нас нема. Ішов дощ, що ўливи потоками стали. Сиди тут, поки назад не прийду...*

2. *би, -б* по якимсь сліві, особливо по злúčниках, дієслóвах або і заіменниках, н. пр.: *Як би ви вчились, так як треба, то і мудрість була би своя...*

3. перéчку перед тим слóвом, що має б́ути заперéчене, і перед присúдком, коли ціла гáдка має б́ути заперéчена, н. пр.: *Слабій чоловік не може далеко йти. (Але: Недалеко школи стоять дві старі тополі). Не все те маємо, про що гадаємо. Нї в день, нї в ночі не маю суюкою...*

4. приіменники (окрім *ради*) перед тим слóвом або вираженням, до котрого належать (заіменники *ніхто, ніщо, дехто, дещо* можна притім розділити приіменником на їх складові часті), н. пр.: *Від ніні не буду з ніким (або нї з ким) ужé про се говорити. Вона нї защо у світі не хотїла сею зробити.*

5. придáтки прикметникові безпосередно пéред або по слóві, до котрого належать, н. пр.: *Осїнь принóсить нам солодкі óвочі дерев. Суд Бóжий не минé тебе...*

6. *нехай, най* (гл. 323) все перед дієслóвом, н. пр.: *Най буде мир між нами.*

Зрештою лад слів є свобідний, але свобідний не в тім значіню, щоби се було все одно́, як слова́ і реченя́ (гадки́) по собі сліду́ють; протівно маємо нормáльний лад слів, а сеї лад можна змінити, чи то для більшого піднесеня якогось слóва, чи задля іньших причин в промóвах і пїснях.

338.

Нормáльний лад слів є такий:

1. Підмет (із своїми придáтками) стоїть перед присúдком, прéдмет (із своїми придáтками) і придáток прислівниковий по присúдку; але корóткі прислівники ставимо рáдше перед присúдком, н. пр.: *Водá є свóїжа. Наймоло́дша дитина́ бідної́ вдови́ спáла. Колóмб відкрів Аме́рику. Нїхто́ на світі́ не зна́є, що сму́ принесé найблизий день. Бли́скав на всі́ сто́рони. Ста́ло смерка́ти, як я входів у лїс. Він менé дуже́ полюбів.*

2. Наколї є два прéдмети, то ставимо 3-ий відмінок перед 4-им; зрештою що до поря́дку прéдметів і придáтків прислівникових, що належать до одно́го і то́го само́го присúдка, захóвуємо лишé отсе́ правило, що корóтше виражене ставимо перед до́вшим,

н. пр.: *Напішу братови лист. Напішу віденьському капелюшникови, що продає такі гярні капелюжі, переписний листок, щобі прислать мені також одін капелюх.* (Або: *Напішу переписний листок віденьському капелюшникови, що продає такі гярні капелюжі, щобі і т. д.*)

3. Та предмет або придаток прислівниковий стоїть часто на початку речення (гадки), чи то для того, щоб егб сим виїмковим ладом особливо піднести, чи то для того, що найліпше надається до навязання з попередною гадкою, або що є питайним або відносним словом (гл. 337, 1); в таких разях по предметі або додатку прислівниковім слідує деколи насамперед присудкове дієслово, а аж потім підмет, н. пр.: *Де мешкає твій батько? Он там у домі, що на сіо даху сидить чорний кіт, мешкають тато. Такий гярний дім поставили тато? В однім городі жив купець; у нею не стало товарів.*

4. Заіменник особовий і зворотний, коли вони є предметом, прилучують ся радо до слів, котрими починаємо гадку (як злучники, питайні слова...), н. пр.: *Як собі хто постелить, так ся виспить. Як ся маєш? Зрештою ся прилучується в письменній мові звичайно до дієслова: Добре маю ся. Учїти ся... Смеркало ся. Купувати меть ся. При способі можливім, коли би не стоїть перед дієсловом, а за ним, то ставимо ся звичайно аж по би: як би ви вчили ся так, як треба, то... Як би ти вчив ся... Хотїлоб ся менї... Він дуже тим тїшив би ся. Скорочене ся (-сь) може стояти також перед би: Хотїлось би менї...*

339. Приміри свобідного ладу слів: *Вербуй, де не посади, там і прийме ся. Про славу думает лицар, а не про те, щоб ціла була голова на плечах. Понад Дніпром поуз ір є боіато печер.*

ДОДАТОК I.

Правопись.

Звўки виражаємо в письмі знаками (бўквѣ); а цїлий ряд букв уживаних в письменній мові називає ся азбўкою. Українська азбўка походить від кирилиці. Знаки установлені св. Кирилом для словянського письма (глаголиця) були заступлені в Болгарїї бїльше як через половину грецькими бўквами; всеж такі називає ся нова азбўка кирилицею. Її приймили Русини-Українцї з деякими змінами і уживають ще тепер в своїх церковних книгах. Петро Великий приказав в р. 1708-ім, щоб для свїтської російської лїтератури взяти азбўку уживану тоді у Українцїв і Білорусїв, котра де в чім наблизила ся до латїнської; відси взяла ся так звана гражданка. Її уживають тепер і Українцї. Бували також поодинокі проби введєня латїнських букв до українського письма.

Як виражати правильно мову письмом, того учить правопись.

Правопись, що тут вїложена, є в головних точках фонетична; бо вона має за основу правило: Пиши, як правильно говориться. Правильно говорити значить обминати в мові всякі місцеві (нарічєві) властивості¹⁾, отже уживати правильної мови, т. зн. такої, що спільна всїм письменним Українцям, однакова і всїм Українцям лєгко зрозумїла. Протє, хто знає, чим мова єго сторонї відрижнє ся від письменної української мови, той, можна

¹⁾ Нарічєва властивість є н. пр. казати *нїч* замість *ніч*, *сїль* зам. *сїль*, *стїв* або *сїїв* зам. *стїд*, *смертєвнїй* зам. *смертєльний*, *вїйти* або *їйти* зам. *вїйти*, *зелєні* зам. *зелєні*, *ковальм* зам. *ковалєм*, *лїдьох* зам. *лїдєх* або *лїдєд*, *хлїпец* зам. *хлїпець*, *конїнь* зам. *конєць*, *бєс* або *бис* зам. *бєв*, *тєжко* зам. *тїжко*, *єс* або *си* зам. *ся*, *кїло* зам. *тїло*, *хцу* зам. *хочу*, *крїтє* зам. *крїчу*, *сїдо* зам. *вїджу*, *рѣбо* зам. *рѣблю*, *прѣсо* зам. *прѣшу*, *вѣзю* зам. *вѣжу*, *рѣбе* зам. *рѣбить*, *снїват* зам. *снїває*, *будєме* зам. *бўдємо* і т. п.

сказати, уміє вже добре писати і читати після сєї правописи, котра вимагає писати так, як правильно говорить ся; треба лишє навчити ся:

I. якими знаками означають ся звуки української мови,

II. в котрих разях в правописи зазначає ся походжене слова, отже піше ся етимологічно, а не чисто фонетично,

III. як писати чужі слова, а крім того

IV. присвоїти собі ще деякі інші правила, які прийняли ся між писемними, а не доторкають зкуків мови.

I.

3. Звуки української мови виражають ся в письмі отсїми 33 б́уквами:

А, Б, В, Г, Г', Д, Е, Є, Ж, З, И, Ї, І, Ї, К, Л, М, Н,
а, б, в, г, г', д, е, є, ж, з, и, й, і, ї, к, л, м, н,

А, Б, В, Г, Г', Д, Е, Є, Ж, З, И, Ї, І, Ї, К, Л, М, Н,
а, б, в, г, д, е, є, ж, з, и, й, і, ї, к, л, м, н,

О, П, Р, С, Т, У, Ф, Х, Ц, Ч, Ш, Щ, Ю, Я, —;
о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ю, я, ь;

О, П, Р, С, Т, У, Ф, Х, Ц, Ч, Ш, Щ, Ю, Я, —;
о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ю, я, ь.

Сї б́укви називають ся:

а, бе, ве, га, се, де, е, є, же, зе, и, ий, і, ї, ка, ел, ем,
ен, о, пе, ер, ес, те, у, еф, ха, це, че, ше, ше, ю, я, ьр.

Змежи них означають: 1. шість б́укв поєдінчі голосіvkі, 2. сімнаїцять поєдінчі шелестіvkі, 3. три б́укви зл́ожені шелестіvkі, 4. дві раз голосіvkі, раз шелестіvkі, 5. одна є лишє знаком м'ягченя, 6. чотири означають сполучене шелестіvkі з голосіvkіми.

1. Поєдінчі голосіvkі є: а, е, и, і, о, у, н. пр.: баба, тебе́, біти, він, то, буду́.

2. Поєдінчі шелестіvkі є: б, в, г, д, ж, з, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ш, н. пр. біб, віре, за́да, дім, жа́ба, за, ко́ю, ліс, мені́, ніва, по, робо́та, сукно́, так, Фе́дір, ході́ти, шило́.

3. Зложеної шелестівкї є: *и, ч, ш, н*. пр.: *цп, чїти, шю*. В двозвуку *и* є іменно *т і с*, в двозвуку *ч* так сáмо *т і ш* тісно з собóю сполученї; *ш* є властиво *шч*. Для так сáмо тісних сполучень *д і ж*, як в словах: *хóджу, дожджáнка, д і з*, як в словах: *дзвiн, родзiнки* немá осiбних знаків.

4. Знак **В** має перед голосівкáми, а в нáзвуку слів тáкже перед шелестівкáми, значiне шелестівкi, н. пр.: *водá, ровéць, сливóк, новозiти, вложiти, вторувáти*. З попередiщими голосівкáми лúчить ся **В** в двозвук, в котрiм означає тiлько, що *у* н. пр.: *Евróпа, бив, пiвострóв, лáвка, слiвка, пiшов, був*.

Буква **Й** є лишé перед *о* шелестiвкою; н. пр.: *сойóк* (сбiйка), *байóк* (бáйка), *розпáйований* (розпáювати), *його, Йордáн*. З попередiщими голосівкáми лúчить ся **Й** в двозвук, в котрiм означає тiлько, що *і*, н. пр.: *дай, бáйка, Мадéй, бий, сойка, купiй*.

5. Щобi зазначiти, що якóсь шелестiвку трéба мiякко вимовлiти (першiй стiпень мiягченя), додає ся до тóї шелестiвки на кiнцi слiв, а тáкож перед твердою шелестiвкою і перед **О¹** знак **Ь**: *будь, знть, хтось, князь, мiсяць, бiль, оiонь...*; *бiдьмо, бáтько, возьми, свiт, цвiт, вiльми, кiньте...*; *мiсього, мальований, пятьох...*

Як задля тáкого змiягченя, що означене знаком **ь**, змiягчила ся ще і дрúга шелестiвка перед нею, так що двi мiякi шелестiвки стоять побiч сéбе в однiм складi, то не трéба мiягченя першóї шелестiвки ще з осiбна зазначувати знаком **ь**. Длятóго пишемо, н. пр.: *вiздь, кiсть, мисль, бiязнь; кiстьми, шiстьох...*; але *пóльський...*, бо обi мiякi шелестiвкi налéжать тут до рiзних складiв.

6. *я, е, ї, ю* є знаками сполученя *й* з поедiнчими голосiвкáми, н. пр.: *я, яйцé, яитий, iмiя, краём, краi, беи, їсти, вiду, їв, вюи, Юркó, Стефiюк*. Знакi *я, е, ї, ю* маiють се значiне яншé в нáзвуку слiв, по дрúгих голосiвкáх і по *б, п, в, ф, м*. По *ж, ш, ч, щ* вони не подiбують ся.²⁾ По шелестiвкáх, котрi мóжуть мiягчiти ся, т. зн. по *д, т; з, с, ц; л і н*, означують вони змiягчене сих звiкiв, так що *дя, де, дi, дю* = *дья, дье, дi, дю* — *тя, те, тi, тю, зя, зе, зi, зю, ся...*, *ця...*, *ля...*, *ня...* = *тья, тье, тi, тю, зья, зье,*

¹⁾ Тáкже і перед *-ю*, н. пр. в фóрмi *сiлью* = *сiлюю*, абi тим вiразити, що се слóво розпадає ся при читаню на тáкi два складi: *сiль-ю*. Частiйше сим спóсобоm трéба послóгувати ся в чужiх словах, щоб вiрно вiддати чужу вимóву, н. пр.: *Вéлья* (Veglia), *Кáльяри* (Cagliari), *Ольйо* (Oglio), *Мадóнна дi Кампiльйо* (Madonna di Campiglio).

²⁾ На Украiнi пишe дéкто тáкже *лежiють* (але *лежiти*), *нiчю*, *збiжжя* анальотiчно до *хвалiють, кóстю, життiя*; в тiм разi *я, ю* звучать як двозвуки *iа, iу*.

зв', зву, сва... , ца... , ла... , на... , н. пр.: Дя́дина, жо́лудєм, дїд, медвє́дю, тя́гар, житє́, тї́ло, житїю́, зятя́, цалю́зе. Бóзї, кня́зю, ся́, мїсе́, сї́яти, сюдї́, шевця́, о́ці, сє́рцю, коро́ля, з́ле, лї́д, лю́блю, нє́ня, жанє́, нї́нї, нїю́гати.

Зм'ягченя ще другої шелестівки перед *я, е, ї, ю* не треба зазначувати ще з осібною знаком *ь*, коли обі шелестівки належать до одного складу. Дятого пишемо, н. пр.: *слї́д, слї́тїй, снї́й, Сня́тин, нї́сля, снї́данє, стї́на... ,* а не *сьлї́д, сьлї́тїй, сьнї́й, Сьня́тин, нї́сьля, сьнї́данє, сьтї́на.*

Колиж м'яккі шелестівки належать до різних складів, то м'ягченє першої шелестівки треба зазначити з осібною знаком *ь*; н. пр.: *чїталь-ня́, їдаль-ня́, копаль-ня́,* а не *чїтальня... ; Юль-ця́,* а не *Юльця... ; стріль-ця́, погоріль-ці́, піль-ця́ми, бїль-ня́... ,* а не *стрїльця́, погорїмї́, пїльцями́, бїльня́... ; тиль-нї́йшїй, сїль-нї́йшїй,* а не *тїльнї́йшїй, сїмї́йшїй... ; кўль-тї́, нє́нь-цї́* а не *кўмтї́, нє́нцї́... .*

Колиж до слова, що починаєть ся звуками *я, е, ї, ю*, долучить ся зпереду приставка *з-, роз-, від-, над-, перед-*, тоді *я, е, ї, ю* значать тільки що *їа, ѐе, їй, їу*, і не м'ягчать попереднього *з, д*, бо ті шелестівки належать властиво до віддільної від слова приставки н. пр.: *зї́сти, завї́ти ся, відї́гати... .*

II.

4. 1. При відмінюваню слів треба у всіх відмінках писати голосові шелестівки корінні *б, д, з, ж, г*, хоть їх властиво чути вїразно лишє тоді, як стоять перед голосівкою, т. зн. в однім відмінку (у мўжеських іменників в 1-ім відм. одн., а у їньших в 2-ім відм. мн.), н. пр. *парубкї́, воробї́й, порядки́, оселєдцї́, образкї́, рїжкї́, нїтї́... , парубка́, -ом, -їв* і т. д., бо 1-ий відм., одн. є: *парубок, воробєць, порїдок, оселєдець, образок, рїжок, нїють.* Дальше писати треба: *рїбка, заїадка, вязка, книжка... ; лїжка... , рїбки, рїбїй, рїбкою* і т. д., *лїжка, лїжку* і т. д., бо 2-ий відм. мн. є: *рїбок, заїадок, вязок, книжок, лїжок.*

Так само треба писати корінні шелестівки голосові *б* і *з* в словах *скїбсти, грєбтї, лї́зти*, бо каже ся: *скубї́, скубє́ш, грєбї́, лї́зу* і т. д.

2. Коли корінні або пнї кінчать ся голосовими шелестівками *б, д, з, ж, г*, то треба задєржувати їх завсїди і у всіх словах, вїведених з тих корінїв або пнїв. Н. пр.: *сє́рбський* (бо кажемо *Сє́рби*), *рї́бшїй* (*рї́бїй*), *сусї́дство* (*сусї́ди*), *солодкї́й* (*солодї́ти*), *рї́дкї́й*

(ріденький), шведський (Шведи), молодий (молодій), близький (близенький), низький (низенький), тяжкий (тяженько), тяжший, тяжчий (тяжесьню), легкий (легенький), мягкий (мяленько)... Але говоримо і пишемо: *лєкий, мякий*.

Так само треба задержувати безголосі шелестівки корінні все і всюди, н. пр.: *просьба* (бо кажемо *просіти*), *кісьба* (*косіти*), *боротьба* (*боріти ся*)... і в зложених як *великдень* (*великий*), *осьде* (порів. *се*), *та́кже* (*тако*), *о́тже* (*от*)...

Із тих порівнань бачимо, що аби знати, чи шелестівка на кінці коріня або пня є голосова, чи безголоса, треба собі лиш утворити з коріня або пня také слово або таку форму, де шелестівка сталаб перед якусь голосівку.

3. *Без, від, над, об, під, роз-* пишемо всюди однаково, н. пр.: *без тою, безконечний, безпечний, від хати, відси, відкінути, відписати, надкусити, надсадити ся, обтерти, обшивка, підшивка, розсідок, розчесати*...

Приіменник *з* пише ся все у всіх значінях *з (із)*, н. пр.: *з братом, з татом, з хати, з вікна, із смереки*.

Приставку *з-* треба писати *с* перед безголосими *п, т, к, ф, х*, н. пр.: *спечити, спєрти (зіпру), стиснути, стєрти (зіпру), сходи, скрутити, сфальшувати*...

Однак перед *с, ц, ш, ч, щ* пишемо завжди *з-*: *зєсти ся, зїдїти, зїйти, зчирїти, зшїхнути*. І в приіменниках зложених з тим *з*, що по нїм стоїть 2-ий відмінок, пишемо *з*, а не *с*, отже: *зпід, зпонад, зперед, зпід*.

4. В словах, що утворені з пнів на *-т* на́ростком *-ство*, б́укви *тс* зливають ся в знак *ц*, отже: *баламїтство, боїцтво, брацтво, шляхїцтво*.

III.

При писаню чужих слів треба держати ся отсіх правил:

5.

1. На́росток **-ій** пишеть ся в чужих іменах осіб по всіх шелестівках **-ій**: *Овідій, Методій, Мелетій, Теодозій, Атанасій, Гораций, Баторій, Григорій, Лєвій, Василій, Антоній, Павзаній*..., але *Вергілій (Вергіль), Юлій, Помпій, Семпроній, Асканій*..., і так всі ті, що в латинській мові кінчать ся на *-lius, -nius*.

2. Церковнословянський на́росток **-іє** пишемо в при́ятих з церковної мови словах завжди **-іє**: *милосєрдїє, спасєніє, водосвятіє, кїніє, оружіє, сватєліє, братолюбіє*...

3. І на́росток **-ія** пишуть вже по всіх шелестівках **-ія**, тільки по *л, н* — *їя*, н. пр.: *Аркадія, комедія, Беотія, партія, Азія, сім-*

назія, по́езія, комісія, Росія, ака́ція, Франція, ста́ція, Австрія, істо́рія, а́рія, мате́рія, а́рмія, акаде́мія, Ара́бія, Етіопія, Болі́вія, пара́фія, Кападо́кія, педаго́гія, мона́рхія..., *Анлі́я, Іта́лія, Натала́я, батала́я, Шве́їя, лі́нїя, компа́нія, у́нїя, коло́нїя...* Дялѣ́го та́кже: *гімназі́альний, матеріа́льний, ко́лонїя́льний...*

Однѣ́к в шко́лі приде́ржують ся при пи́саню се́го на́ростка, а та́кже і на́ростків **-ій** і **-іє** правила, що по́дане під 4 для всѣ́х про́чих чужі́х на́ростків.

4. Звук *і* в чужі́х на́ростках **-ік**, **-іка**, **-іст**, **-ізм**, а відта́к в на́ростках **-ійний**, **-ійський**, **-ічний** і т. д. пи́шеть ся *а*) за́всѣди *і* по *п, б, в, м, ф; к, г, х* і по голо́сівка́х, *б*) за́всѣди *ї* по *л, н; в*) по шесте́стивка́х *д, т, з, с, и, ж, ш, ч, р* звук *і* пере́йшов в вимові́ на *и* і дялѣ́́го пи́шемо в та́кіх ра́зах *и*. Н. пр.: *а) е́піка, е́пічний, кубі́чний, атаві́зм, полемі́ка, полемі́чний, етнографі́чний, софі́ст, софі́зм, остракі́зм, логі́ка, логі́чний, монархі́ст, арха́їзм, атеі́ст, моза́їка...*; *б) прові́нціялі́зм, а́рміка, маши́ніст, механі́к, те́хніка, техні́чний, анлі́йський...*; *в) буді́зм, ме́дик, мето́дика, методі́чний, арти́ст, арти́зм, трама́тика, траматі́чний, парті́йний, симпа́тійний, азі́йський, музика́льний, фі́зика, класи́к, класи́чний, комісе́йний, росі́йський, місти́цизм, полі́ційний, бандажі́ст, австрі́йський, істо́рик, істо́ричний, фаб́рика...*

Але тре́ба пи́сати: *като́лик, като́лицький, еванге́ліст, ака́фіст, публі́ка* (в значі́ню *лю́ди*), *публі́чний*.

5. Тре́ба пи́сати за́всѣди: *анти-*, *архи-*, отже н. пр.: *антипа́тія, антифо́н, архикня́зь, архима́ндрит, архистраті́в, архите́кт...*

6. Голо́сівку *і* в сере́дині чужі́х слів пере́даємо в украї́нській мові́ або че́рез *і*, або че́рез *ї*, або че́рез *и* — зов́сім пі́сля то́го са́мого пра́вила, я́ке по́дане в то́чці 4-ій. Ли́ше ко́ли по *і* наступі́є в чужі́х мо́вах голо́сівка, в та́кім ра́зі се *і* ні́коли не замі́нюєть ся у нас на *и*. Дялѣ́́го пи́шемо: *циві́льний, цивілі́зація (-ія), прові́нція (-ія), епіде́мія, гімна́зія (-ія), фі́зика, комі́сія (-ія), ру́їна, крити́к, симпа́тія (-ія), місти́цизм, артиле́рія (ія), консі́сторія (-ія), етимо́логі́я, ші́зма, приви́п, інтеле́генція (-ія), лі́нїя, полі́ція (-ія), орга́ніза́ція (-ія), ні́велюва́ти, ано́їт...*, *діагно́за, діаметра́льний, патріа́рх, авдіе́нція (-ія), дієце́зія (-ія), діє́ти, дію́ри́ст, біоло́гія, періо́да, патріо́т, кіо́ск, місіо́нар, націо́нальний, міліо́н...*

7. Чужі́ імена́ вла́сені і на́зви чужі́х краі́в, мі́ст, гір, рі́к, о́зер і т. д., з я́кими Русі́ни особлі́во че́рез бі́блію, да́вні лі́тописи, церко́вно-слова́нський кале́ндар, я́кий панува́в і до́си ще пану́є на

Рґси, і через шкóлу познакоми́ли ся, а так са́мо імена́ словя́нські, пи́шемо б́уква за б́уквою так, як вони́ у нас зви́чайно вимовля́ють ся, н. пр.: *Ви́фла́е́м, Єруса́лі́м, Бѳ́и́лет, Дави́д, Мойсе́й, Рафа́їл, Соломо́н...*, *Ломоно́сов, Москві́а, Пу́шкі́н, Турге́нєв, Толсто́й...*, *Геде́ми́н, Зале́ський, Ми́цке́вич, Собе́ський, Я́йло...*, *Добро́вський, Пала́цький, Раде́цький, Пра́на, Рокита́нський, Ша́фарик...*, *Бі́лград, Да́нічи́н, Вук Ка́раджич, Бля́чич, За́рєб, Мі́кльо́сич...*, *Ате́ни, Го́ме́р, Зе́вс, Е́рез, Пе́ріклє́в, Ри́м, Сокра́т, Тро́я, Це́зар, Ци́церон, Язо́н...*, *Бокачіо, Данте, Ка́льдерон, Колю́мб, Мани́оні, Пє́трарка, Пі́за, Ра́фаєль, Тоска́на...*, *Дон-Кішо́т...*, *Анжє́, Бєранжє́ (2-ий відм. Бєранжє́ра), Бордо́, Брєта́нь, Бурбо́н, Во́льтє́р, Ді́ма, Додє́ (2-ий відм. Додє́та), Корнє́ль, Пари́ж, Расі́н, Русо́...*, *Ба́йрон, Ва́льтєр Скот, Сві́фт, Лондо́н, Шекспі́р, Штє́рт...*, *Га́йне, Ге́гєль, Ге́те (-тою), Лє́сінг, Липськ, Ма́єр, Опі́н, Ші́ллєр...*

В сполу́ченю з наст́упним о пи́шемо лиш і́ (не ї́), так са́мо, коли перед і́ стої́ть яка́сь голо́сівка, н. пр.: *Сіо́н, Хиос, Біо́н, Антио́х, Аріо́ст, Етіо́пія, Діо́н, Ні́оба, Оріо́н, Ріо...*, *Ка́їн, Миха́їл, Лю́їза, Ене́їда, геро́ичний...* Лиш по *а* пи́шемо і́ в тих ра́зах ї́: *Ліо́н, Клі́о...*

Ме́ньше зна́ні чужі́ імена́ вля́сні найлі́пше писати́ так, як вони́ пишуть ся в чужі́х мо́вах. До такі́х іме́н вля́сних наля́жать, н. пр.: *Brachelli, Du Bois-Raymond, Fizeau, Foucault, Fresnel, Mirabaud, Mirabeau, Neef, Salesbury, ten Brink, van Houten, O'Connell, Lützow, Wörishofen...*

IV.

1. Великі́ б́укви початко́ві пи́шемо:

6.

а) на початку́ ціло́ї га́дки, óтже завсі́ди по кро́пці, та́кож по пита́йнику або по оклі́чнику, а по двокро́пці тоді́, коли́ незмі́нено наводимо́ чині́сь бє́сїду, затє́ ні́коли по серє́днику або по за́пинці;

б) на початку́ рядкі́в віршові́х;

в) в імена́х вля́сних, що́ ні́ми назива́ємо о́соби́ (люди́й, бо́гів, д́ухів, зьві́рята́ і все, що́ собі́ уособля́ємо), това́риства, держа́ви, наро́ди, кра́ї, міста́, се́ла і ве́які́ місцевості́ і їх ме́шканці́в, рі́ки і пото́ки, го́ри, о́зера і мо́ря, н. пр.: *Алекса́ндєр Вели́кий, Бого́роди́ця, Катє́ріна, Миха́їло, Пє́тро, Тарас, Ша́шкє́вич, Шевче́нко...*, *Ате́на, Бо́г (але бо́гів Гре́циї), Зе́вс, Марс, Миха́їл...*, *Крася́ла, Рябо́...*, *Міся́цю я́сний...*, *Васи́ліяни, това́риство Просьві́та...*, *Австро-Уго́рщина...*, *Моска́ї, Поля́ки, Русь, Русикі́...*, *Букові́на, Гали́чині́а, Швайца́рія (-ія)...*, *Ка́рлів, Кра́ків, Львів, Кі́рти, Лича́ків, Ма-*

настиріска, Паріж, Снятин, Стрілецький Бут..., Буковинці, Львовяни, Тернопільці..., Дністер, Дунай, Прут..., Алми, Бескид, Піп Іван (гора), Чорногора..., Босфор, Морське Око, Чорне море. Назви місяців пишемо малими буквами: січень, лютий...

г) в прикметниках виведених від імен особових, н. пр.: Іванів, Шевченкові твори, могила Тарасова, служба Божя, Богородичині празник; так само в прикметниках виведених на́ростком *-ів* (*-ов*) від всяких імен власних, н. пр.: Дніпріві порони, Дністріві хвілі;

д) в заголовках книжок і творів штуки, н. пр.: Енеїда, Іліада, Наймичка, Перекотиполе, Три як рідні брати, Школа атенська (Рафаеля).

е) Наконінець пишемо в листах і в письмах до начальства і урядів великими буквами початковими: титули осіб, начальства і урядів тай особові і присвійні заіменники, коли стягають ся до особи, що до неї пишемо, н. пр.: Високоповажаній Пáne Дирéктор, Високопреподобній Отче! Висо́ке ч. к. Намісництво! Сьвітла ч. к. Радо Шкóльна окрúжна! Сердéчно дякую Тобі, доройий приятелю... Остаю з лубóким пова́жанєм Пáна Старóсти покíрний слугá... Висóкий Видóле Кравóий! Самé в порú полу́ив я Ва́ше письмó...

7. 2. Ділене слів.

Коли двоскладного або многоскладного слова при писаню не можна помістити в рядку, то ділимо е́го найліпше так, щоб обі часті слова можна було якось пізнати. Для того треба держати ся отсіх правил:

а) Коли слово зложене або спроставковане так, що складові часті кождому лéгко розпізнати, то другу часть слова перенóсимо до дрúгого рядка, н. пр.: біло-мíцний, чорно-óкий, пройдí-сьвіт, най-лубíший, сьогó-дня, безó-дня, без-лiч, не-дбáлий, по-вторíти, за-струнáти, за-ткнúти, за-тхлий, зі-тхнúти, ві-вчити, відо-рвáти, під-нести, під-шива, обо-в'язок, роз-дáти...

б) Так само відділюють ся деякі на́ростки дуже виразно від пня і перенóсять ся до дрúгого рядка, а особливо на́ростки *-ка*, *-ко*, *-ний*, *-кий*, *-лий*, *-ливий*, *-ство*, *-ник*, *-ший*, *-ський*, *-нути*, закінчене дієсменника *-ти*, минúвшости *-ла*, *-ло*, *-ли*, н. пр.: кві́т-ка, ху́ст-ка, чвэ́рт-ка, їш-ко, лим-ко, бід-ний, яс-ний, корóт-кий, віз-ник, лiп-ший, вез-ти, нес-ти, вреб-ти́ (длятого тáкже вреб-сти́), нек-лá, нес-ли, набрэ́ск-лий, свар-ливий, боже-ствó, злодiй-ство, лiнив-ство, ми́щань-ство, мно́же-ствó, ро́жде-ствó, лiкар-ство, товáри-ство..., австрiй-ський, промáд-ський, европéй-ський, королiв-ський, ми́щан-ський, мор-

ський, шведський... Але: *намісництво, рільництво, ткацтво, боїцтво, різдво, ілицький, німецький, турецький...*, а також: *руський, чеський, волоський...* і *малеський, новіський...*, *іс-нути, терпнути...*

в) Обидва ті основні правила, як поступати при діленні слів, повинні вповні вистарчити, бо ж прещінь се залезить взагалі від нашої волі, по яким складі хочемо рядок перервати. Однак де випадково ці правила не вистарчалиб, там переносимо до другого рядка тільки шелестівок, кілько їх в українській мові може стояти на початку слів, н. пр.: *пу-стий, бри-тва, ле-дві, дру-ж-ба, и-ря, до-брий, кро-дміль, зєр-но, лін-ва, по-чта, ко-жидий, ві-сна, са-джа, ро-дзинки, ван-друвати, мїш-тра, пи-скля, скарб-ниця, на-ства, вер-ства, жєр-тва, цєр-ква, завбільшкі...* Лише *рв, рж* відділюємо (помімо *рвати, ржа*): *пер-вєк, дер-жати*, бо *р* завсїди тїснїше пристає до попередньої голосівки, нїж до наступної шелестівки.

3. **Разом** пішуть ся ті слова, що зрослі ся до кўпи і стали 8. поєдинчим виразом, бтже:

а) *адже, анїж, бєзлїч, бєзцїн, бодїй, взагалї, вздовж, взнак, відкїля, відразу, відси, відсїля, відтак, відти, вкїнци, вкїпї, вперед, вперше, вповнї, впорожнї, вправдї, врадїюди, деінде, декотрий, дєсь, дєхто, дєщо, дєякий, длятїю, дїки, довкола, дїси, дїсїть, дїста, достїоту, завбільшкі, завдовжкі, завлубшкі, заврубшкі, заєдно, заєсїди, заєтра, заєширшкі, заєчасу, заєчалїм, заєдя, заєдалєдї, заєкїм, заєдєви, заєлюбшкі, заємїсть, заєнадто, заєпїкотом, заєразїм, заєчерез, заємїшкі, заєєрха, заєдси, заємїна, заєдом, заєдїна, заєдовж, заєза, заємєжи, заєнад, заєнадїору, заєнов, заєвсїм, заєперєду, заєпїд, заєпомєжи, заєпомїж, заєпїнад, заєпїнад, заєрїзу, заєрїш-тою, заєнколи, заєза, заєколісь, заєкотрийбїудь, заєкотрийнєбїудь, заєлївобїч, заємимохїд, заємимохїть, заємимоходом, заєнавїд, заєнавздогїн, заєнавїпередшкі, заєнавїдворот, заєнавїть, заєнавкїлїшкі, заєнавманї, заєнавмїсне, заєнавпакї, заєнавпростєць, заєнавстрїч, заєнавстяж, заєнадарємно, заєнадїрмо, заєназад, заєназїстрїч, заєнаколі, заєнаконєць, заєналїво, заєнаблїт, заєнапєрєд, заєнапїслїд, заєнаправо, заєнаправїть, заєнапрїтїв, заєнараз, заєнарєштї, заєнасампєред, заєнаскїлько, заєнатїмїсть, заєнатїше, заєнедалєко* (н. пр.: *шкїла недалєко мїста, але: мїсто ужє не далєко*), *нема, немїв, ненїче, нерадї, нераз, нїби, нїбитї, нїколи, нїяк, обїруч, околї, опїсля, опятї, оскїлько, осторонь, бтже, пїдчас, пїбїч, повєрх, повїсїше, повїли, подєколи, подєкуди, пїза, пїзад, пїзавтра, пїзавчєра, пїзаторїк, пїзаяк, пїздєвж, пїки, помїлу, помєжи, помїмо, помїж, пїнад, пїнаїбільше, пїпєред, пїпєрек, пїпїд, пїпїри, пїруч, пїсєред, пїспїлу, пїтїому, пїтрїхи, пїчїсти, правобїч, прїтїм, прїмїж, прїтє,*

самохіть, сеіодне, сьогодні, силоміць, скоросвіт, спічи, спасібі, спериш, спрвді, таже, тай, та́кже, та́кож, тимчасом, тоїд, торік, уперше, хтобудь, хтонебудь, хтось, чимало, щоб, щобі, щобудь, шонебудь, шось, якійсь...

Треба та́кже завсіди писати разом приіменник з приналежним до не́го ім'ям, коли на́голос паде́ на приіменник, н. пр.: *досвіта, заму́ж, за́раз, за́що, на́дто, на́ново, на́що, по́ночи, по́що...*

б) Пи́шемо разом, але відділюємо рз́дїлкою (-) більше або мє́нше звичайні слова́ збо́жені, як *Австро-У́горщина, церкóвно-сло́в'янський, ко́нець-кі́нець, яко-та́ко, все́ю-на́все́ю, раз-враз...*, і слова́ так сла́бо сполу́чені, що ще ко́жда часть для се́бе відмінює ся, н. пр.: *хлі́б-сі́ль, оді́н-оди́ний* і т. д.

Одн́ак без рз́дїлки наві́зуємо до попереднього слова́ *-ж, -б, -сь: вона́ж, було́б, печі́сь...*, *щоб, одна́кож, прє́цїж, ко́ліж.*

9. 4. **Скорóченє.** Слова́ і звóрти, що д́уже ча́сто в мо́ві поверта́ють, не ви́писуємо звича́йно в ці́лости, але скорóчуємо:

<i>г.</i> = гляді	<i>порів.</i> або <i>пор.</i> = порівна́й
<i>д.</i> = добрóдїй	<i>р.</i> = рік
<i>др.</i> = до́ктор	<i>рб.</i> = рубель
<i>і т. д.</i> = і так да́льше	<i>с.</i> = со́тик
<i>і т. др.</i> = і таке́ дру́ге	<i>с. є</i> = се є
<i>і т. и.</i> = і таке́ и́нше	<i>с. т.</i> = се́б то
<i>і т. н.</i> = і тим поді́бне	<i>св.</i> = св'я́тий
<i>К</i> або <i>кор.</i> = <i>коро́на</i>	<i>сл.</i> = слі́дуючий
<i>карб.</i> = карбо́ванець	<i>стр.</i> = сто́рона
<i>кп.</i> = ко́пїйка	<i>т. є</i> = то є
<i>н. пр.</i> = на примі́р, на прі́клад	<i>т. зв.</i> = так зв́аний
<i>п.</i> = пан	<i>т. зн.</i> = то значі́ть
<i>пр.</i> = примі́ром	<i>ц. к.</i> = ціса́рсько-коро́лів- ський

Перепина́нє.

Щоб зазначити границі поодиноких речень головних і побічних, ужива́ємо різних знаків.

10. На кі́нці ці́лого рече́ня, чи ці́лкові́того, чи елі́птичного, кладє́ть ся крóпка (.), ко́лі рече́нє виража́є твє́рдженє, а пита́йник (?), ко́лі воно́ є рече́нєм пита́йним; оклі́чник (!), призначений особли́во для о́кликів, мо́же та́кже сто́яти по рече́нях, що виража́ють ба́жанє, при́-

каз або здивоване. Н. пр.: *Чоловік учить ся до смерті. Бляса п'ята. Що се за чоловік, ніхто не знає. Котра година? Що? Що ви хочете, щоб я зробив? Будь здоров! Бійте ся Бона! На б'іх з дором! Що ви за люди, що так не дбаєте про свою славу! Господи м'ялий, Господи праведний! Відки тото у матері тільки сліз тих берє ся, та тільки любі, та тільки жалю!*

По питаннях, що окрім того виражають ще і здивоване, кладемо іноді пита́йник з оклічником (?!): *Мій син та мав би забути на мене?!*

Після залéжних пита́нь не кладемо пита́йника, хибá що припадкóво і в головн́ім реченн́ю містíть ся тáкже пита́не, як н. пр.: *А знаєш ти, чо́о я отсе́ прийшо́в до тебе?* 11.

Вся́ке рече́не відді́лює ся від сво́го підрядно́го рече́ня за́пинкою, протé тáкже імя́ від при́кладки; н. пр.: *Хто оре́-сьє, той ся на́дїє. Чоловік знає, ко́лі ви́їжджає, та не знає, ко́лі вє́рнеть ся. Володимі́рко, син Волода́ря, збудува́в ю́род Га́лич.* 12.

Ко́лі серед яко́гось рече́ня розмістíв ся 5-ий відміно́к, іньши́й який о́клик або ці́ле неза́лежне рече́не, тоді́ тáкже кладемо за́пинку як знак пере́пинання; н. пр.: *Така́ вже, ба́чьте, у нас уста́но́ва. Го́ре тобі, во́ле, ко́лі тебе́ корова́ ко́ле.* 13.

За́пинка кладе́ ся все промі́ж рівно́рядні ча́сти рече́ня стя́гненого, ко́лі вони́ не сполу́чені злу́чниками *і, а, та, тай, або*; перед т́имиж злу́чниками звича́йно не тре́ба за́пинки, на́колі вони́ сполу́чують пооди́нокі ча́сти стя́гненого рече́ня. Н. пр.: *Я до́ма не маю́ ні ба́тька, ні ма́тери. На коме́дї́ одні́ вихо́дять, поговóрять тай́ піду́ть; дру́гі вийду́ть, теж ро́блять; де́коли під му́зку сміва́ють, смію́ть ся, плачу́ть, бють ся, стрі́ляють ся, валя́ть ся і умира́ють. А го́стий і в ха́тї і в хо́робах і на дво́рі і в сутка́х, наві́ть і на го́стинці́ стоя́ли де́які, що не ма́ли де помістíти ся на обі́стї. Мо́я сестра́ сиротá, а ше́ до то́го і бідна.* 14.

Помі́ж рівно́рядними ча́стями рече́ня сполу́ченого кладе́ ся: 15.

1. за́пинка, ко́лі ті ча́сти на́лежать т́існїйше до се́бе; н. пр.: *До́бре все вмі́ти, та не все робі́ти. Сі́ла без голо́ви ша́лїє, а ро́зум без сі́ли млі́є.*

2. се́редник, ко́лі хо́чемо ви́разити більшу́ відру́бність га́до́к; н. пр.: *Млин ме́ле, му́ка бу́де; яз́ик ме́ле, біда́ бу́де. Вє́село і тя́жко за́дувати́ нам тебе́, ста́рий наш дї́ду, Ки́єве; бо і вели́ка сла́ва тебе́ осия́ла, і вели́кі зли́дні на тебе́ з усі́х бо́ків збира́ли ся.*

3. двокропка:

а) коли дослівно наводимо слова іншої особи; н. пр.: *Дочка мала, цілюючи і міляючи тата, склікнула: „Колиб мені з тобою ітти!“ Прийшло під віконце хлопятко й голосить: „Дай хлібця хоч трішки!“*, так плаче і просить: *„Дай хлібця хоч кришку для Бона сьвятою, не їв я сеюдня ще з ранку нічою“*.

б) коли щось дальше вичисляємо (перед таким вичислюванем також і в реченях поєдінчих); н. пр.: *Маємо чотири пори року: весна, літо, осінь, зима.*

в) проміж головні часті довгого реченя, що складаеть ся з кількох поодиноких речень, і то на те, абі на першу часть вказати як на пояснене другої, або, щобі піднести противність між обомá частінами; н. пр.: *Семіи був чоловік звільний: знав, як до кою з речами обернути ся. Не одна тільки одніковість вдачі зводить людей до кїти: частіше робить людей близькими приятелями противність їх вдачі. Не змара сонце заступила, не вихор порохом вертить, не ілмич чорна поле вкрила, не бійний вітер се шумить: се війско йде всіма шляхами.*

16. Чи сама за́пинка вистарчає поміж реченями рівнорідними, про се годі постановити певне правило; тут рішає огляд на легкість читаня. Де із самбі ф́орми причіпленого реченя ще не відко, чи вонó побічне, чи головне, там, поставивши середник або двокро́пку, можемо тим зазначити, що маємо на думці реченя сполучені рівнорідно: так н. пр. зазначаємо се середником в 2-ім примірі до точки 2. перед *бо*, а двокро́пкою в реченю: *Скажи мені: що тут властиво правда?*

17. На́прасні перерви реченя означаємо павзою (—): *Наш на́рід має свої окремі фізичні і духові прикмети, свої нітомі звичаї і обичаї, свою милозвучну мову, свій історичний характер, котрий виражає ся особливо в бо́гатій поезії людовій, якою ні один на́рід словянський повеличати ся не може — словом: наш на́рід має свою історію, що викazuje світові вік бо́гатірський наших прѣдків. Оглянувся — нема.*

18. Скобки служать для вилученя мимохідних до́датків; для таких вставок маємо протѣ три знакі: за́пинку (,) павзу (—) і скобки ( ).

19. Щобі навести чужу гадку або чужий вісказ, уживаємо знаків на́веденя „ “.

ДОДАТОК II.

Українське віршоване.

Чоловік, утіхою або смутком глибоко зворушений, висказує свої гадки також і піснюю. Сьпівана річ, так само як і мельодія, мусить бути збудована після якогось ритму, т. зн. наголошені склади (сіляби) пісні, так само як з притиском піднесені тони мельодії, мусять все наново і правильно по якимсь часі по собі наступати. Ритм спочиває отже в тім, що наголошені склади з ненаголошеними після якогось певного правила чергують ся. Н. пр.:

*Нема танцю на всім світі, як та коломийка,
Вона душу вириває із мою сердейка.*

В гадці, висказаній таким способом, кождий відчуває ритм, так що при тім можна навіть танцювати.

Окрім того на поданім примірі бачимо, що гадки виливають ся тут в дуже правильні ритмічні (мельодійні) періоди, до яких і мова мусить пристосувати ся. Аби се і в письмі зазначити, пишемо ритмічно збудовану річ особними рядками, які від того прозвано з латинська віршами (versus) або з грецька стихами (στίχος).

В ритмі важна річ наголос, а найважнійший є наголос при кінці кождого вірша. Сей наголос є головнім наголосом ритмічним. Тут мусить наголос мовний вповні згоджувати ся з наголосом ритмічним. Н. пр.: *коломийка — сердейка.* — Буває однак, що ритмічна періода (вірш) розпадає ся на кілька окремих частин, а тоді більшого значіння може набрати ся і наголос при кінці кождої такої частини вірша.

Як з ритмічним наголосом наголос мовний мусить згоджувати ся, так само бачимо, що у віршах кінець слів паде завжди на кінець ритмічної періоди або окремої частини, так що на сих місцях вірш немов пересікає ся (пересічка, цезура).

Наголосені кінцеві складі віршів підносять ся часто в ритмічній періоді ще й таким чином, що чути в них ті самі звуки, т. зн. вони римують ся. Буває, що і віршові частини на пересічці також римують ся. Н. пр.:

*Сонце врів, вітер віє,
А дівчина з жалю мліє ...*

Рим називають м'ужеським¹⁾, як наголосений послідний склад вірша (*мід — лід; четвір — умір*), а жінським, як наголосений передпослідний склад вірша (*хмарі — чарі; ніре — подвіре*).

Довші пісні дають ся поділити на стрóфи, т. зн. на однаково за великі, а своїм ритмом однакові часті.

В піснях з особнім характером уживають ся особні ритми.

А. Українські народні ритми.

І. **Коломійка** складає ся з двох віршів, що римують ся з собою; кождий вірш має по чотири такти, а кождий такт по чотири складі однакової стійности, лишé послідний такт кождого вірша має два складі подвійної стійности, і ті два складі римують ся. Наголос слів остільки означений, що перший з двох римованих складів наголошує ся. Разом з 2-им і 3-им тактом кождого вірша мусить починати ся нове слово (пересічка, цезура). Всі ті правила виражені на отсім вірці²⁾:

Н. пр.: *Ой піду я межі гори там, де живуть Бойки,
Де музика дрібно грає, скачуть по леюйки.*

¹⁾ Сі назви (м'ужеський і жінський рим) взяті від давних Провансальців і Французів, у котрих м'ужеські прикметники, як н. пр. *bonus*, мають наголос на посліднім складі (*bon*), а жінські на передпосліднім (*bona, bone*).

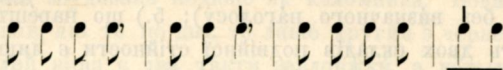
²⁾ Для представлення ритму послугуємо ся музикальними знаками (нотами, тактовими переділками), причім ноти показують, кільки часу для відповідного складу належить ся ($\overset{\cdot}{\text{C}} = 2$, $\overset{\cdot}{\text{C}} = 4$, $\overset{\cdot}{\text{C}} = 3$), а переділки тактові, що на перший склад по переділці паде ритмічний наголос. Кільки із часу, зазначеного нотою, припадає часом на віддих (паузу), сего з особна не треба подавати. Окрім того зазначаємо пересічку запинкою, рим дівкою під нотою, а головний наголос ритмічний знаком наголоше над нотою.

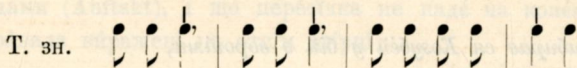
Отсе́й вірцевий коломийко́вий ритм (вірш) подібуєть ся з всія-
кими відмінами, н. пр.:

1. *Козак коня напува́в, Дзюба воду бра́ла,
Козак собі засьтіва́в, Дзюба заплака́ла.*

Се виража́є ся так:

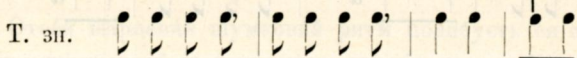
2. *Не ходи́, не блуди́ понад берега́ми,
Не суйи́, не вяли́ чорними брова́ми.*

3. *Ой не шуми́ лїже, зелений байра́че,
Ой чоюж ти пла́чеш, молодий коза́че.*

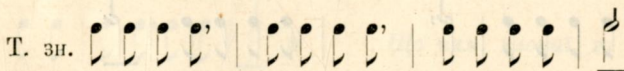

4. *Ой леті́ла зазуленька по Вкраї́ні,
Гей ромила свої́ піря по доли́ні;
Ой як тяжко сивим піря́м по доли́ні,
А ще тяжше сиротині́ на чужині́.*

5. *Пливи, пливи селезено тихо по воді́,
Прибудь, прибудь, мій батеньку, тепер ік мені́.
Ой рад би я, дитя мое, прибути к тобі́,
Насипано сиру землю на руки мені́.*

Або: *Ой леті́ла зазуленька через море в та́й,
Та́й пустила сиве торце́ у тихий Дуна́й.
Плини, плини, сиве торце́, долі́ за водов́,
А я собі́ молоденька човном за тобо́в.
Приплинемо, сиве торце́, на жовтий пісо́к,
А там собі́ засьтіва́єм усі́х сьтіванок...*

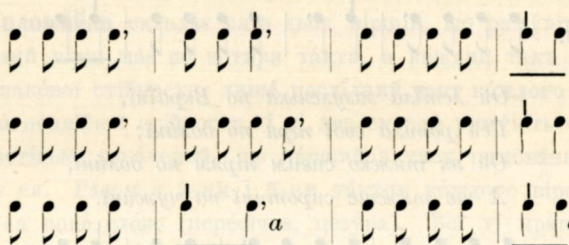

В наведених тут відмінах коломийко́вого ритму ба́чимо 1.) що в другім та́кті замість чотиро́х складів однаго́вої стійности є три

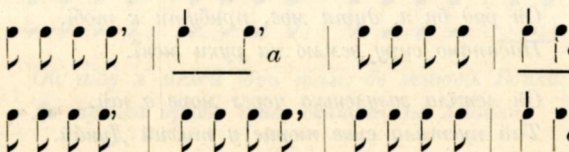
складі, а третій склад має тоді подвійну стійність; 2.) що не лише в другім, але і в першім такті два склади заступають ся однім. На складах подвійної стійности спочиває тоді наголос. Далше 3.), що в другім такті замість чотирох складів є два склади подвійної стійности, а на першім з них спочиває наголос; 4.) що в третім такті замість чотирох складів є два склади подвійної стійности (тут без визначного наголосу); 5.) що нарешті в четвертім такті замість двох складів подвійної стійности є лише оден склад.

Можливі є ще й інші відміни коломийкóвого ритму і всі вони мóжуть навіть з собою чергувати ся. Н. пр.:

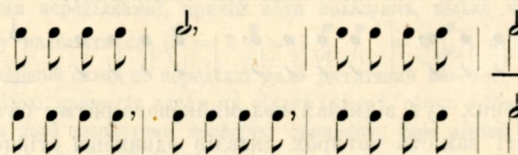
*Вибирає ся Козубей у бій з ворогами,
Та взяв собі самопал і лук зо стрілами;
Казав собі коня дати, коня вороного,
Шаблю із похвобю, фляшку із водюю.*

Т. зн. два рази

Або: *Ой на горі жито, на долині жито,
В чистім полі край дороги козаченька вбито.*

Т. зн.

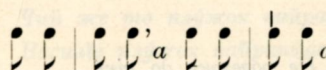
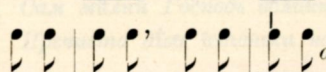
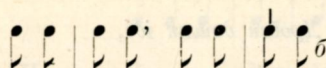
Або: *Ой їхав чума́к сім літ по до́лах,
Не найшов си при́дольки на своїх во́лах.*

Т. зн.

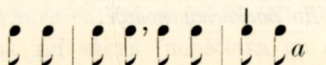
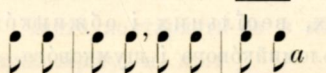
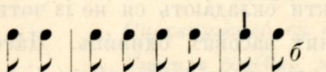
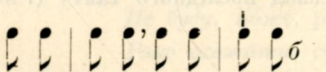
Або: *Ой там за дунієм, крутим беріжкѡм,
Ой там розмовляє сокіл з козакѡм.*

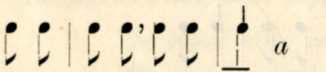
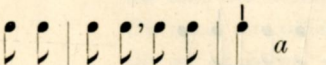
Т. зн.

II. **Шумка** збудована подібно як коломийка. Вона складає ся із чотирѡх віршів, які то по два, то лишє другий з червѣртим римують ся. Кѡждий вірш є два такти завдовжкї, а кѡждий такт має по чотири складї однакѡвої стійности. Характеристично для шумковѡго рїтму се, що він починає ся двомя ритмічно ненаголѡшеними складями (Aufтакт), і що пересїчка не паде на конєць такту. Всї ті правила вираженї на отсїм взїрцї:

 Сонце грїє, вїтер вїє,
 А дївчина з жалю мїє;
 Знати, знати по тїм лїчку,
 Що тужила цілу нїчку.

Отсїй взїрцевїй шумковїй ритм подібуеть ся з всякими відмінами, які кѡждий із наведених взїрцїв сам собі пояснити мѡже:

1. *Ой дївчино чорноѡка,*
 Не ходи ти до потока,
 Ой бо там глибока вѡда,
 Як ся втотиши, буде шкѡда.

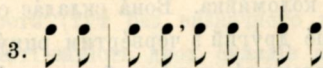
2. *Що нам, хлопцї, за бїда?*
 Єсть у полї лобѡда!

Косіть, хлопці, лободу,

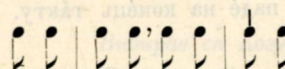
Забуйте всю біду...

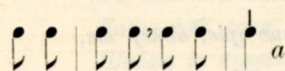
Гиля, гиля, сірі риби,

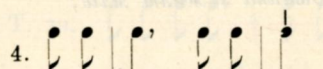
Гиля, гиля на ріку,

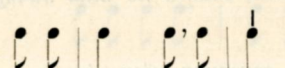
Завязала голівоньку,

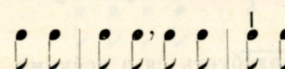
Не розв'язу до віку.

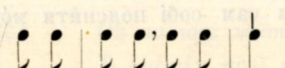
І шумить і тудіть,

Дробен дощик іде,

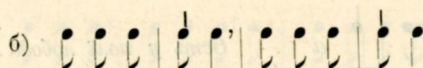
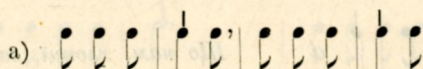
А хтож мене молодію

До домоньку поведі.

III. В колядках, щедрівках, весільних і обжинкових піснях чути ритм відмінний від коломийкового і шумкового. Характеристична ріжниця є та, що такти складають ся не із чотирох або двох, а з трох або шістьох рівних часових одиниць. Наголос ритмічний паде завжди на перший склад послідного такту (і перед пересічкою).

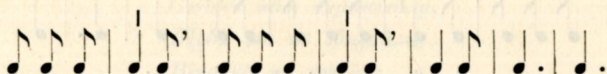
1. Колядковий ритм виглядає так:

Н. пр.: а) *Діва Марія церкву строїла*
З трьома дверима, з трьома вікнами...

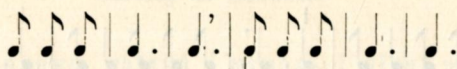
б) *В перше вікноце скочило сонце,*
В друге вікноце ясен місяцю,
В третє вікноце янгол урінув...

Важне се, що по кождім віршу іде коротший або довший приспів (рефрэн) навіть з відмінним ритмом, так що колядка виглядає властиво н. пр. так:

Чий же то плужок найраньше вийшов? — Ой дай Божє!
Василє плужок найраньше вийшов. — Ой дай Божє!
Сам милий Господь волики чонить — Ой дай Божє!
Пречиста діва їстоньки носить — Ой дай Божє! і т. д.

Але є колядки і без приспіву (рефрэну) і з трохи відмінним ритмом:

Н. пр.: *Пречиста діва, деь Христа діла? —*
Хрестила єго во Йорданї...

Вже на отсіх примірах бачимо, що колядкові вірші не мусять римува́ти ся, що число віршів неозначене і що кождий вірш розпадає ся на дві часті (пересічка по середині).

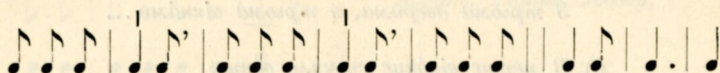
Ча́сто повтара́ють ся в колядках друга половина вірша в наступнім віршу, н. пр.:

Ой скаржилó ся свѣтле сонейко,
Свѣтле сонейко милому Богу:
Не буду, Божє, рано схожати,
Рано схожати, свѣт освѣчати...

Щедрівкі так са́мо збудовані як колядки:

Чи дома, до́ма хазяїн до́ма?
Ой вже він до́ма, нам не сказа́ли.
Ой щож він ро́бить? — Червінці́ лічуть.
Ой чи не да́сть нам хоч по червінці́...

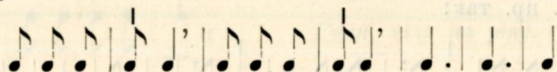
2. Своїм ритмом подібно збудовані і весільні пісні:

Н. пр.:

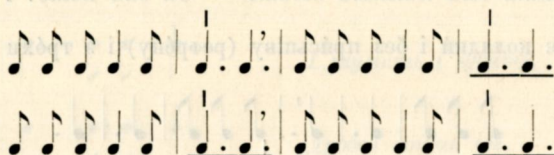
*Ой ходи мамко, ой ходи серце, до біленького стола,
Викупи мамко, викупи серце, віночок від жіночок ...*

Або:

*Ой забреніли ковані вóзи на дворі,
Ой заплакала Ганина мати в коморі.
Ой не плач не плач, моя матінко за мною,
Не заберу я усього добра з собою.*

Або:

*А благослови Бóже і пречистая мати,
І пречистая мати весіле зачина́ти.*

Міжтім як перша весільна пісня наві́зує ще зовсім до коля́док, так що і коля́дковий рефрén тут немóв застúплений слова́ми *до біленького стола, віночок від жіночок*, то в другій пісні бачимо вже за́вязки строфово́ї будо́ви і риму.

Подібно тричасóвним ритмом сьпівáє ся:

*Ой зацвили фіялочки, зацвили,
Камянюю гороньку встелили.*

Т. зн.

Одна́к на весі́лях сьпівáють та́кже до та́нцю і очиві́дно в ритмі рі́жних та́нців (коломийко́вим, шумкові́м).

3. Трохи інакший ритм, як у весільних піснях, подібуємо в піснях обжигівих:

- а) *Місляю нарожєньку,
Сьвіти нам доріжєньку,
Щоби ми не зблудїли,
Виночка не зубїли.*
- б) *Орішок зеленєнький,
Наш панок молодєнький,
Лїщина зеленїйша,
Наша панї молодїйша,
Щастє долєньку має,
Завчасу ся обжигнає.*

IV. Веснянкї, гаїлкї і купальні піснї збудованї у весєлім, понадїбільше чотирочасовїм рїтмї. Рим лєдвї слїдно, а голонна рїч ритмічний рїзмір, в якїм хоровїд, чи їнша забава їде. Н. пр.:

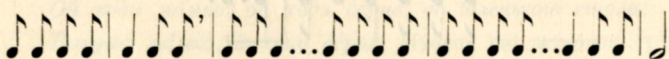
*Ої ти зайчику,
Ти сивесенький,
Ти юлубчику,
Ти жаресенький;
Анї куда вїйти,
Анї вискочити і т. д. їде в рїтмї*

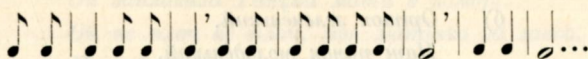
Або: *Вербовая дощечка, дощечка,
По нїї ходить Настечка, Настечка,
На всі боки лєлїє,
Вїдки мїлий надїде... їде в рїтмї.*

Або: *У нашої жученька, жученька
Золотая рученька, рученька.
Ой спи, жучку, спи, небоже,
Най ти господь допоможе,
Спи, жучку, спи! — іде в ритмі*

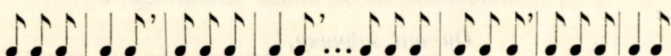
Або: *Через наше село
Там летіло помело — стовпом дим!
Ршорова юлова
Заяла ся була тай юрять — іде в ритмі*

Але чути і тричасовий ритм:

*Ой весна, весна, та весняночка.
Деж твоя дочка та паняночка?
Деж у садочку шиє сорочку,
Шовком та білю та вишиває
Своєму милому пересилає.*

Т. зн.

В пісні: *Чому Галю не танцюєш, Галю, Галю!
Бо не маю черевичків, козаченьку.*

чути властиво вже коломийківий ритм:

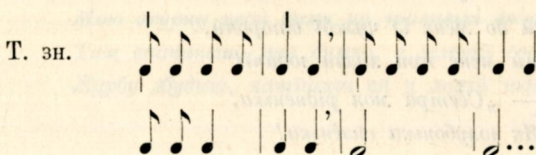
В. **Думки** не співвають ся до танцю, ані при обрядах; вони не мають своїх осібних ритмів, а збудовані то в коломийківім, то шумковім, то в колядківім ритмі. Вони складають ся звичайно з богато віршів, котрі деколи лúčать ся в стрóфи.

Так думки: *Ой на горі жито, Вибирав ся Козубей, Ой їсав чумак* (гл. ви́ше) зложені в коломийківім ритмі. А ритм отсіх думок дасть ся такжє звести на коломийківий ритм:

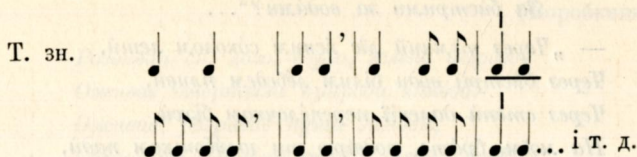
Гей полети, палко, їй полети чорна,
 Та на С'ї рибу їсти;
 Та принеси, палко, та принеси чорна,
 Від кошового вісти.

Або: Вийду я, вийду, в садок вишнєвий
 Стану си подумію,
 Виломлю я си з рожі квітоньку
 Та пушу по Дунію.

Або ще інакше:

Ой не Байда мід юрілочку
 Та не день, не нічку, та не юдиночку.

Шумковий ритм чуємо н. пр.:

У сусіда хата біла,
 У сусіда жінка міла,
 А у мене ні хатіни,
 Анї жінки, худобіни...

Колядковий ритм чуємо н. пр.:

Ой закувала сива зазюля
 Та в лісі на тернїчку,
 Ой виправляла мати синїонька
 Своєю на війнїчку.

VI. **Думи**, се історичні пісні, які складалі бандурист (кобзарі) і які співвають, а властиво більше рецитують бандуристи при грі на бандурі (кобзї). В думах нема музикального ритму, вірші дум не є ритмічними одиницями, але вони понайбільше римовані,

а римовані так, що оден і той сам рим довго чути, доки не змінять его інший рим, що знов так само довго повтаряє ся. Н. пр. :

Не сіза зазлєнька в темнім ліжі кувала,
Не дрібніа пташка в садку щєбетала:
Се сестра із братом з далека розмовляла,

Поклін посилала:

„Братику мій мійий,

Як юлюбнько сізій!

Прийді до мене із чужої сторони,

Навісті мене при лхій юдїї!“

— „Сестро моя ріднєнька,

Як юлюбнька сизєнька!

Як я маю прибувати,

Тебє навіщати

За темними за лісами,

За дальними за степами,

За бистрими за водами?“...

— „Через темний ліс ясним соколом леті,

Через бистрії води білим лебедем пливі,

Через степі далекі перепелочком бїжі,

На моїм, брате, подвірю ти юлюбньком паді,

Добре слово заговорі,

Моє серце сирітське звеселі!

Чужі, брате, сестри з дому Божого ідуть,

Всі як пчїлоньки пудуть,

На хлїб, на сїль людїй закликають,

Менєж, брате, словом не займають,

Мов в очі не знають...“

На лад пісень народних почали поодинокі люди складати вірші, які тим рїзнять ся від пісень народних, що вони не призначені для співання, а для читання або деклямовання. Такі вірші називаємо штучною поезією.

В штучній поезії уживають ся по часті українські народні ритми, а почасти чужі.

З українських народних ритмів в штучній поезії найбільше улюблений коломийківий вірш у всіх своїх відмінах. Н. пр.:

1. *Думи мої, думи мої, лихо мені з вами!
На що стали на папері сумними рядами?
Чом вас вітер не розвіяв в степу як тилину,
Чом вас лихо не приспало, як свою дитину?*
(Шевченко.)

*Шуми, вітре, шуми буйний на ліси, на іори,
Мою журну неси думу на підліські двори.
Там спочинеш, моя думко, в зеленій сосніні,
Журбу збудиш, натїшиши ся у ліхій юдїні.*
(Шашкевич.)

*Мово рідна, слово рідне, хто вас забуває,
Той у грудях не серденько, тільки камінь має.
Як ту мову мож забути, котрою учила
Нас всіх нянька говорити, нянька наша міла?*
(Воробкевич.)

*Розвивай ся, дозо, борзо, зелена діброво!
Оживає омертвіла природа наново.
Оживає, розриває пута зимовії,
Обновляєсь в світї сила і свіжї надїї.*
(Франко.)

2. *Пішов козак молодїй в далеку дорічу,
Бивув жінку молодї та хату убічу,
Повертає за сім лїт, хату оглядає,
Дивуєть ся сам собі, хати не пізнає.*
(Руданський.)

3. *За горами іори хмарами повіті,
Засїяні іорем, кровію політі.*
(Шевченко.)

4. *У перетику ходила по орїхи,
Мірошника полюбила для потїхи.*
(Шевченко.)

5. *Ой сїв же він при столику при світлі думав,
Писаньчко дрібнєсеньке, а він го читав.
Писаньчко дрібнєсеньке, листочок як сїї,
Склонив же він голівоньку к столови на рі.*
(Федькович.)

6. Ой виїду я з хати тай стану надіти,
 Коби то не зброя, не білі кабати,
 Ой тож бим полетів як куля, як кріс,
 Дем орлом родів ся, дем соколом ріс.
 (Федькович.)

7. ¹⁾ Оттак, Николію, країнські вірлята
 І веселять дішу й серце заривають,
 Оттак, Николію, руські соколята
 То в юлос, то з тіха матери сніввають.
 (Шашкевич.)

Коломийківим ритмом, але без риму зложена отся поезія (Руданського переклад „Іліади“ і „Боротьби мишиї з жабами“):

Аж до неї мовив Гектор шеломенний:
 „Не йди моя мати вина діставати;
 Вино отуманить і сили позбавить.
 Не сьмію і Дію брудними рукамі
 Вино проливати; ціх тому молітись,
 Хто так осквернів ся кровю і розбѣм.
 А збери ти, ненько, молодиць поважних,
 Та піди з кадцлом до храму Палляди
 І візьми найкращу, найдовшу намітку,
 Якая є в домі тобі наймиліща,
 І поклади в ноги красної Палляди.“

(Іліада VI. 263.)

Приміри шумкового ритму:

Над Дніпровою саєю
 Стоїть явір між лозою,
 Між лозою з ялинною,
 З червоною калиною.

(Шевченко.)

Вже сонічко пририває,
 Теплий вітер подуває,
 І річеньки забреніли,
 Темні луки зашуміли.

(Головацький.)

¹⁾ З перехрестними римами.

*Суне, суне чорна хмара
Наче військо із полудня,
Короювки сонце вкріли
За юрою бубни бублять.*

(Франко.)

*Ой шебечуть соловії,
Розвивають ся лелії,
Цвіти сиплють ся з вишень;
Пара голубів цуркоче,
Наче слухати не хоче,
Соловейковил пісень.*

(Пачовський.)

*Нехай меть ся лоза,
Куди вітер поше,
Не обходить вона
Нї тебе, нї мене.*

(Руданський.)

Приміри колядкового ритму:

*Сонце заходить, юри чорніють,
Пташечка тігне, поле німіє,
Радіють люди, що одпочинуть.
А я дивлю ся і серцем ліну,
В темний садочок на Україну.*

(Шевченко.)

*Цвітка дрібняа молила неньку,
Весну раненьку: Нене рідняа,
Воли ми волю, дай мені долю,
Щоб я зацвіла, весь лу скрасіла,
Щоби я бұла як сонце ясна,
Як зоря красна, щобим зорнұла
Весь свѣт до себе.*

(Шашкевич.)

Б. Чужі ритми.

У інших народів поезія має зовсім інші питомі собі форми. Грецько-латинські вірші не є ритмічні, а метричні, т. зн. не наголоє (більше або менше піднесене гóлосу), а довготá або ко-

р'отк'ість складів є характеристичною прикметою буд'ови сих в'ірш'ив. А що в українській м'ові не в'идр'ижняємо довгих і кор'отких склад'ив, то так'і чуж'і в'ірш'и ми (як Н'імц'ї) скандуємо, т. зн. ритмуємо (довг'і склад'и наголошуємо, а кор'отк'і лиш'аємо без наголосу). Так'им ч'ином с'ї чуж'і в'іршов'і ф'орм'и зроб'или ся прид'атними для українських поет'ив.

В сер'едних і нов'их час'ах повст'али у Провансальц'ив, Француз'ив, Італ'їанц'ив і Н'імц'ив сво'ї римован'і і ритм'ичн'і в'ірш'и, як'і приняли ся і у нас.

Чуж'і в'ірш'и д'їлять, по гр'ецькому і латинському звичаю, на сто'пи і розр'ижняють: ямб (— — т. зн. для нас $\begin{matrix} \bullet \\ | \\ \text{—} \end{matrix} \text{—}$), трохей (— — — $\begin{matrix} \bullet \\ | \\ \text{—} \end{matrix} \text{—} \text{—}$) = $\begin{matrix} \bullet \\ | \\ \text{—} \end{matrix} \text{—} \begin{matrix} \bullet \\ | \\ \text{—} \end{matrix} \text{—}$), дакт'иль (— — — = $\begin{matrix} \bullet \\ | \\ \text{—} \end{matrix} \begin{matrix} \bullet \\ | \\ \text{—} \end{matrix} \begin{matrix} \bullet \\ | \\ \text{—} \end{matrix}$), анапест (— — — = $\begin{matrix} \bullet \\ | \\ \text{—} \end{matrix} \begin{matrix} \bullet \\ | \\ \text{—} \end{matrix} \begin{matrix} \bullet \\ | \\ \text{—} \end{matrix}$) і т. д.

По три, чот'ири, пять або шість так'их ст'ип склад'ають ся на од'ен в'ірш, а т'ї в'ірш'и ще в дод'атку ч'асто на лад зах'ідноєвроп'ейський римують ся з собою або парама, або на перехр'ест або і ще ин'якше.

І. Ямб.

Тристов'ові в'ірш'и:

*Заснув глибокий став,
Заснув таємний гай...
Десть пугач закричав:
„Рятуй! Запоминай!“
Прокинулись дуби
Мов браві козаки
На звуки боротьби,
Розправили шльки,
Мов чують всю б'иду...*

(Одарка Романова.)

Чотир'истов'ові в'ірш'и:

*Ось блиснув метеор і час
Як у життю щасливий час,
І на всесв'їтнім цвинтар'ї
Лягли десть відламки зор'ї:
Так розпадають ся св'їти,
Живуть і гинуть без мети.*

(Маковей.)

Чотиростопові вірші чергують ся з тристоповими:

*Христос воскрес! Христос воскрес!
Покинь мертвецькі сні,
Прокинь ся ї ти, природо, днесь,
Встань, весно, воскресни!*

(Василь Щурат.)

З женськими римами:

*Еней був парубок моторний
І хлопець хоч куди козак,
На лихо здав ся він проворний,
Завзятійший од всіх бурлак...*

(Котляревський.)

П'ятистопові вірші:

*Людина я. Де взять такої вдачі,
Щоб примхи всі у край перемоти?
Нікчемних мрій ті пориви порячі —
Як їх забудь? Куди від них втекти?
Все враз порвать...*

(Грабовський.)

Неримовані т. зв. білі вірші:

*Давно було. Дітий маленьких двох,
Побравши ся за руки, по квітчастих
Луках підірських стежекою вузькою
Поперек нив в жаркую літню днину
Ішли з села.*

(Франко.)

Шестистопові александрійські вірші:

*Не вмере поезія, не згине творчість духа,
Поки живе земля, поки на їй живуть,
Поки природи глас людина серцем слуха,
Блопоти крамарські їй ще не забють.*

(Самійленко.)

2. Трохей.

Чотиростопові вірші:

*Тихий сон по юрах ходить,
За рученьку щастя водить,
І шумлять ліси все тихше,
Сон малі квітки колише:
Спить, мої дзвіночки сині,
Дикі рожі в полонині!*

(Маковей.)

П'ятистопові вірші:

*Я не жалуюсь на тебе, доле!
Добре ти вела мене мов мати.
Таж де хліб родити має поле,
Мусить плуи квітки з корінєм рвати.*

(Франко.)

3. Дактиль.

Чотири- і тристопові вірші чергують ся з собою:

*З неба скотилась зоря променистая
В темну глибіню океана...
В мирі порвала ся чесна та чистая
Жизнь, за братерство оддана.*

(Старицький.)

Гексаметер:

Кепська порука, котору дає хто за злих і нікчемних.

Двостих:

*Вісно, ти мучиши мене! Розсипаєш ся сонця промінєм,
Летютом теплим пестиши, в сині простори маниши.
Хмари вовнисті немов ті клубочки шпурляєш по небі,
І мов шовкові нитки дош, із них теплий снуєш.*

(Франко.)

4. Анапест.

Тристопові вірші почасти з женськими римами:

*Я убогий родивсь. І в ті дні,
Як вмирать доведеть ся мені,*

*Тільки юре та стомлені руки,
Та ще серце зотліле з муки
Я зложу у дубовій труні.*

(Грінченко.)

Дуже рідко подібати в українській штучній поезії т. зв. сямбічний вірш, де без огляду на ритм або наголос рішає лиш кількість складів (сіляб). Найчастійше ще стрічається у нас 11- і 13-складовий вірш. Н. пр.:

*Тодішній Галич великий, боїтий,
Обіймав пространь на пять іодин ходоу,
Вбирає ся в краси, золотії шати
Боїцтвом ткани з юри аж до сподоу.
Тут то сляли церкви і палати
І тверда кріпость князівського роду.*

(Могильницький.)

*Зрадник од людий ласки не мати ме,
Сам він од себе в пїрці тїкати ме,
Його рідне слово в пісні не прїти ме,
Йому пісня в серці вїлем юрїти ме.*

(Метлинський.)

*Сонце ясне померкло; світ нітьма наїла,
Випир і дозвж доокóла сум ся розлягає;
Чагарами пустїми тьма вовків завїла,
Над тїном опустїлим цалок цамір грає.*

(М. Пашкевич.)

Як чужі віршові форми, так само і чужа строфова будова подібує ся у українських поетів. Змежи них треба особливо назвати сонет, октаву і терціну. Ритм в них звичайно ямбічний.

Сонет складається з чотирьох строч: двох по чотири, а двох по три вірші. В сонеті римують ся все перший вірш із четвертим, п'ятим і осьмим, другий з третим, шестим і сьмим, а дев'ятий, десятий і одинадцятий римують ся з дванадцятим, тринадцятим і чотирнадцятим. Однак поети часто роблять різні зміни в римах. Н. пр.:

Сонет.

*Приходь же, весно: вже готові всі ми
Тебе, богине пишна, зустрічати,
І влядівши твої зелені шати,
До тебе вийдем з снівами пучими;*

*А ти устами пишними твоїми
Як рівних всіх нас станеш цілувати,
І от тоді почнем ми оживати
І замінятись силами новими.*

*І забрешть і полетить у гору
Наш снів, окрилений твоїм коханням,
І вславить він твоїмочі чари.*

*Усе до одного пристане хору,
І шми людий з пташиним щебетанням
В одній цармонії пронизже змари.*

(В. Самійленко.)

Октава се стрóфа з вісьмо́х віршів. З них перший римується з третім і п'ятим, другий з четв'єртим і шестим, а сьмий з осьмим. Н. пр.:

*Ти зводи мене, й на юлос мийий твій
З юрачою любовою я полину;
Поки живуть думки в душі моїй,
Про тебе, ненько, думати не кину.
Як мрія чистую з найкращих мрій
Я заховаю в серці України,
І мрія та як світлице ясне
Шляхом правдивим поведе мене.*

(Самійленко.)

Терціна се стрóфа зложена з трох віршів. У ній римується все перший вірш з третім, другий із першим і третім віршом наступної стрóфи. Конєць терцинової стрóфи становить осібний вірш, який мусить римувати ся з другим віршом остáтної терціни. Н. пр.:

*Сніжок паде. Летять листочки білі
Як у садї пахучий вишнї цвіт,
Коли вітрець порушить з легка ілє.*

Сніжок паде... Оттак з забытых літ
 Летяць на мене незабуті мрії
 Такі неввинні, як лилеі цвіт.

Сніжок паде... Немов крізь мраку мріе
 Якийсь далекий, добрый, красныі сьвіт,
 Де все цвіте, сьміеь ся і лясіе —

То спомини з моіх дитячых літ...

(Б. Ленкый.)

ДОДАТОК III.

Письмо церковно-словянське.

Українці мають релігійний обов'язок, учіти ся читати ще і свої книги церковні. Книги сі, як уже вище сказано, властиво не українські і друкують ся навіть іншою азбукою (кирилицею):

А, Б, В, Г, Д, Є, Ж, З, І, Ї, К, Л, М, Н, О, П, Р, С,
а, б, в, г, д, е, ж, з, і, ї, к, л, м, н, о, п, р, с,

Т, Оу, Ф, Х, Ц, Ч, Ш, Щ, Ъ, Ы, Ь, Ё, Ї, Ю, Іа, (Ѧ),
т, оу, ф, х, ц, ч, ш, щ, ъ, ы, ь, ё, ѳ, ю, іа, (Ѧ),

Ѧ, Ѧ, ѧ, Ѩ, ѩ, Ѫ.

ѫ, Ѭ, ѧ, Ѩ, ѩ, Ѫ.

Сі б́уки назива́ють ся: аз, б́уки, віди, глаголь, добро́, естѣ, живіте, зе́ло, зе́мля, іже, іже зо слітною, како́, лю́ди, мисліте, наші, он, по́кой, рици, сло́во, твёрдо, ушукѣ, ук, ферт, хір, ши, черв, ша, ша, йор, йорѣ, йр, є, ять, ю, я, о, от, кси, пси, фтїта, їжиця.

У нас чита́ємо тепер церковні книги так, що **є** по голосі́вках значіть тільки що *е*, **з** = *з*, **н** (найчасті́йше) в на́звуку і по голо-сі́вках тільки що *і*, в ко́ждім іньшім разі́ = *и*, **оу** і **с** = *у*, **ѣ** не вимовля́є ся, **ы** значіть тільки що *и*, **ѧ** = *і* (*и*), **Ѩ** (Ѧ) = *я*, **ѩ** = *о*, **Ѫ** = *от*, **ѫ** = *кс*, **Ѭ** = *пс*, **ѧ** = *фт* (*т*, *ф*), **Ѩ** = *і* (*и*), по голосі́вках = *є*. Іньші б́уки ма́ють такє́ самє́ звуко́вє значіне що і відпові́дні б́уки в украї́нській мо́ві.

Лук. XV, 11—32.

Человѣкъ нѣкій ѿмѣ два сѣна.

И рече юнѣйшій єю ѿцѣ: ѿче, даждь мнѣ достѣйною частю ѿмѣнїа: и раздѣли ѿмѣ ѿмѣнїе.

И не по мнозѣхъ днѣхъ собравъ все мнїи сѣнѣ, ѿїде на странѣ далече, и тѣ расточи ѿмѣнїе свое, живїи влѣдѣхъ.

Изжившъ же ємѣ все, вѣсть гладъ крѣпокъ на странѣ той, и той начатъ лишатися.

И шедъ прилѣпїса єдиному ѿ житель тоѣ странї: и послѣ єго на сѣла своѣ пасти свинїа.

И желаше насытити чрево свое ѿ рожецъ, яже ядѣхъ свинїа: и никтоже даше ємѣ.

Къ себѣ же пришедъ рече: колико наемникомъ ѿца моего избиваютъ хлѣбы, азъ же гладомъ гиблю?

Воставъ идѣ ко ѿцѣ своему, и рече

Те мѣсце читѣе ся оттак:

Человѣкъ нѣкій ѿмѣ два сѣна.

И рече юнѣйшій єю отцѣ: ѿче даждь мнѣ достѣйную частю ѿмѣнїа: и раздѣли ѿмѣнїе.

И не по мнозѣхъ днѣхъ собравъ все мнїи сѣн, отїде на странѣ далече, и ту расточи ѿмѣнїе свое, живїи блѣдно.

Изжившю же ємѣ все, бѣсть гладъ крѣпокъ на странѣ той, и той начатъ лишатися.

И шедъ прилѣпїся єдиному от житель тоѣ странї: и послѣ єго на сѣла своѣ пасти свинїа.

И желаше насытити чрево свое от рожецъ, яже ядѣху свинїа: и никтоже даше ємѣ.

В себѣ же пришедъ рече: колико наемникомъ отца моего избиваютъ хлѣби, азъ же гладомъ гиблю?

Воставъ идѣ ко отцѣ своему, и рече ємѣ:

То значить по руски:

У одного чоловіка було два синї,

і молодшїй з них каже батькови: Тату, дайте менї частку маѣтку, що припадає на мене. І роздѣлив їмъ батько маѣток.

По не богато днѣхъ молодшїй син, зібравши все, пішовъ в далѣку сторону і там розтратив свїй маѣток, живучї розпѣсно.

Колижъ проївъ усє, настѣла страшєнна голоднєча у тїй сторонї, і вінъ зачѣвъ бїдувати.

І пішовъ, пристѣв до одного жїтеля тої сторонї; і той піславъ єго на поля свої, пасти свинї.

І вінъ радъ бувъ наповнити чєрево свое рїзками, що їхъ їли свинї, та нїхто не давѣвъ їмъ.

І схаменувши ся сказѣвъ: Скїлько наймитѣвъ моего батька мають надто хлѣба, а я з голоду гїну!

ѐмѣ: ѡче, согрѣшихъ на не́ко ѿ предѣ то́бою:

И́ оуже́ нѣсмь до-сто́инъ наре́и́са сѣи́ тво́й: сотвори́ ма ѿ-квѣ́ е́динаго ѿ на́ем-никѣ́ твои́хъ.

И́ воста́въ ѿде́ ко о́цѣ́ сво́емѣ: е́ще́ же ѐмѣ́ далѣ́че сѣи́, оу́зрѣ́ е́го о́цѣ́ е́го, ѿ ми́ла ѐмѣ́ вѣ́сть, ѿ те́къ нападе́ на вѣю́ е́го, ѿ ѡблѡбиза́ е́го.

Рече́ же ѐмѣ́ сынѣ́: ѡче, согрѣшихъ на не́ко ѿ предѣ то́бою, ѿ оуже́ нѣсмь до-сто́инъ наре́и́са сѣи́ тво́й.

Рече́ же о́цѣ́ къ ра-ба́мъ свои́мъ, ѿзне-сите́ оде́жда́ пер́вую, ѿ ѡбле́ците́ е́го, ѿ да́дите́ пер́стень на́ руку́ е́го, ѿ сапо́ги на́ но́зи:

И́ приве́дше́ теле́цъ оупита́нный зако́лите, ѿ ѿдше́ весели́мся:

И́ квѣ́ сынѣ́ мой сѣи́ мѣ́ртвъ бѣ́, ѿ ѡжи-вѣ́: ѿ ѿзгѣ́лъ бѣ́, ѿ ѡбръ́тѣ́са: ѿ нача́ша весели́тиса.

Бѣ́ же сынѣ́ е́го ста́рѣи́ на селѣ́: ѿ ѿ-квѣ́ гра́дѣи́ прибли́-

ѡче, согрѣшихъ на не́бо і пред то́бою:

І́ уже́ нѣсмь до-сто́ин наре́и́ся син тво́й: сотвори́ ма ѿ-квѣ́ е́динаго от на́ем-ник твои́хъ.

І́ воста́въ іде́ ко отцу́ сво́емѣ: е́ще́ же е́му́ далѣ́че сѣи́, узрѣ́ е́го отѣ́ц е́го, і ми́л е́му́ бистѣ́, і тек нападе́ на вѣю́ е́го, і облобиза́ е́го.

Рече́ же е́му́ син: ѡче, согрѣшихъ на не́бо і пред то́бою і́ уже́ нѣсмь до-сто́ин наре́и́ся син тво́й.

Рече́ же отѣ́ц къ ра-ба́м свои́м: ізнесі́те оде́жду пер́вую, і обле́ците́ е́го, і да́дите́ пер́стень на́ руку́ е́го, і сапо́ги на́ но́зи:

І́ приве́дше́ теле́ц упитанны́й зако́лите, і ѿдше́ весели́мся:

Я́ко син мой сѣи́ мѣ́ртвъ бѣ́, і оживѣ́: і ізгѣ́лъ бѣ́, і обръ́тѣ́ся: і нача́ша ве-сели́тиса.

Бѣ́ же син е́го ста́рѣи́ на селѣ́: і́ я́ко гра́дѣи́ прибли́жиса

Та́ту, я согрѣшивъ про-тив не́ба і́ перед ва́ми,

і́ вже́ я недостѡ́й-ный, зва́ти сѣ́ си́ном ва́шим; зробі́ть мене́ одні́м з наймитѣ́ ва-шихъ.

І́ встав, пішо́въ до ба́тька сво́го. Але́ ще́ коли́ він́ був далѣ́ко, побачивъ е́го ба́тько е́го, і́ жаль е́му́ е́го ста́ло; і́ побі́г, упавъ на ши́ю е́го і́ поці́лувавъ е́го.

А́ син ка́же е́му́: Та́ту, я согрѣшивъ про-тив не́ба і́ перед ва́ми, і́ вже́ я недостѡ́йный, зва́ти сѣ́ си́ном ва́шим.

А́ ба́тько сказа́въ до ра́бѣ́ свои́хъ: Принесі́ть оде́жу са́му пер́шу і́ одягні́ть е́го, і́ да́йте пер́стень на́ ру́ку е́го і́ чо́боти на́ но́ги.

І́ приве́дѣть теле́ годова́не і́ зарі́жете е́го; і́джмо і́ весели́м сѣ́,

що́ отсе́й син мѣ́й мѣ́ртвий був і́ оживъ, погі́б був і́ найшо́въ сѣ́. І́ поча́ли весели́ти сѣ́.

А́ син е́го ста́рший був у́ полі́. І́ надхо́дѣчи́ коли́ прибли́жив

жиса къ дѡмѣ, слѣша пѣніе ѿ ліки:

И призвѣвъ єдінаго ѿ ѡтрокъ, вопрошаше, что ѡубо сѣи сѣдѣ сѣтъ?

Онъ же рече ємѹ: ѿкъ братъ твой прїиде: ѿ заклѣ оцѣ твой телца ѡпитанна, ѿкъ здрава єго прїитъ.

Разгнѣвався же, ѿ не хотѣше внѣти: оцѣ же єго ѿзшедъ моляше єго.

Онъ же ѡвѣщавъ рече оцѹ: се толику лѣтъ рабѡтаю тебѣ, ѿ николиже заповѣди твоѣхъ преступихъ, ѿ мнѣ николиже далъ єси козляте, да со дрѹги своими возвеселился бѹхъ.

Єгда же сынъ твой сѣи, ѿзядѣи твоє имѣніе съ любодѣйцами, прїиде, заклѣл єси ємѹ телца питѡмаго.

Онъ же рече ємѹ: чадо, ти всегда со мною єси, ѿ всѣхъ моѣхъ твоѣхъ сѣтъ.

Возвеселитижеся ѿ возрадовати подобаше, ѿкъ братъ твой

къ дѡму, слѣша пѣніе ѿ ліки:

И призвѣвъ єдінаго ѿ ѡтрокъ, вопрошаше, что ѡубо сѣи сѣдѣ сѣтъ?

Онъ же рече ємѹ: ѿкъ братъ твой прїиде: ѿ заклѣ отецъ твой телца упитанна, ѿкъ здрава єго прїитъ.

Разгнѣвався же, ѿ не хотѣше внѣти: отецъ же єго ѿзшедъ моляше єго.

Онъ же отвѣщавъ рече оцѹ: се толику лѣтъ рабѡтаю тебѣ, ѿ николиже заповѣди твоѣхъ преступихъ, ѿ мнѣ николиже далъ єси козляте, да со дрѹги своими возвеселился бѹхъ.

Єгда же сынъ твой сѣи, ѿзядѣи твоє имѣніе съ любодѣйцами, прїиде, заклѣл єси ємѹ телца питѡмаго.

Онъ же рече ємѹ: чадо, ти всегда со мною єси, ѿ всѣхъ моѣхъ твоѣхъ сѣтъ.

Возвеселитижеся ѿ возрадовати подобаше, ѿкъ братъ твой

ся до хѣти, почѹвъ спѣви ѿ танцѣи.

И поклѣвав єдінаго з хлѡбцѣв ѿ спитѣвъ сѣ: что бо се такѣ?

А той каже ємѹ: что братъ ваш прїишѡвъ, ѿ зарѣзавъ вашъ бѣтъко телѣ годѡване, что ѡтсѣ зновъ єго здорѡвого дѣстѣвъ.

Розсѣрдѣвъ сѣ же вѣн ѿ не хотѣвъ увѣйти. Тѡжъ єго бѣтъко вѣишѡвъ ѿ просѣвъ єго.

Вѣнъ же вѣдповѣдъ бѣтъкови кажучи: Ось, ѿ стѣлько лѣтъ слѹжу вамъ, ѿ нѣколи заповѣди вашѡи ѿ не переступишѣвъ, ѿ менѣ вѣ нѣколи не дали кѣзляти, что бѹ ѿ з прїитѣлями своими повеселивъ сѣ.

Якъ же прїишѡвъ сынъ вашъ ѡтсѣи, что з рознѣ пѹстниками проѣвъ вашъ маѣтокъ, зарѣзали вѣ для нѣго телѣ годѡване.

А вѣнъ сказѣвъ ємѹ: Дитѣино, ти все є зо мною, ѿ все, что моє, то твоє.

А трѣба бѹло веселити сѣ ѿ радувати сѣ, что братъ тѣи ѡтсѣи

сѣи мѣртвѣ бѣ и ѡ- сей мертв бі, і мѣртвий був і ожів,
живѣ: и иѣзгѣвлѣ бѣ, оживѣ: і изгѣвл бі, погѣб був і найшов ся.
и ѡбрѣтеса. і обрѣтеса¹⁾.

¹⁾ Зрѣштою так докладно бѣква в бѣкву церковних книг звичайно не читають; але рѣщать ещѣ при читаню текст бѣльше або мѣньше, щоби був для народу яко-тако зрозумѣлий. Так читають н. пр.: *изнесѣте, облечѣте, веселѣм ся, нѣктоже (нѣктоже), прѣят, тми, амѣнь (амѣнь)*. . . замѣсть *изнесѣте, облечѣте, заколѣте, веселѣм ся, никтоже, прѣят, тми, амѣнь*. . . ; вѣдѣак змѣнюють на-годоc: *насти, наситѣти, винѣи, иѣб, отиѣб, обрѣтѣ ся, приближѣй ся, работѣно, зѣщцу, унѣтаниий, ѣо, тѣа, сѣа, моѣго, моѣму, своѣму, стрѣну, свѣнѣа, рѣку, тѣлеи, тѣлаи, отрѣк*. . .

Азбучний показчик.

(Числа говісті вказують §.)

а (голосівка) 2, 3, *а*, *я* із *ь* 41; *а* (злучник) 237, 2, 332, 2, 333.

анальофія 24, 90, 198, 200, 208.

б (шелестівка) 6, 11, в визвуку 30, 3; *-б* (*би*) 325.

бажанє 212.

безголосі шелестівки 6, 7, 11, 30.

безпідметові реченя 218, 255, 1, 281.

бесіда пряма а залежна 241.

би 325.

бодай 323.

будучність 190, 193, 313, 314.

було, *бувало*, *бува* 322.

бути (злучка) 217, 310, 311.

в (звук) 3—5, 7, 11, в визвуку 30, 6, в назвуку 31, 1, вставне 35.

види дієслів 49, 71—93.

визвук, зміни в визвуку 30.

випад шелестівок 19.

висказові реченя 244, 3.

відмінки 105, 265—298; відмінок 1-ий підметовий 219, 1, 265, 266; відм. 2-ий 267—282, означає походженє, причину, творця, родовід, матерію, цілість 268, їатунок, властителя 269, привадежність 271, 2-ий відм. пайковий 271, 272—281, підметовий, предметовий, часу, місця, порівняня, причини 271, з приіменниками 282; відм. 3-ий предметовий 283, з приіменниками 284, етичний 306; відм. 4-ий предметовий, часу, простору, міри 285, предметовий в реченях безпідметових 286, з приіменниками 287;

відм. 5-ий 288, як підмет 289; відм. 6-ий 290—295, засобовий, способовий, присудковий 290, відм. 6-ий присудковий а згода 291—294, з приіменниками 295; відм. 7-ий 296—298.

відмінюване 105—210, іменників 110—147, прикметників 148—158, заіменників 159—181, числівників 182—187, дієслів 188—210.

відносні заіменники 175, реченя відносні 244, 1.

віршоване: додаток 2-ий.

власні імена 46, 1, відмінюване чужих ім. власних 146, 147.

вставка голосівок 34, шелестівок 20.

с 8, 11, в визвуку 30, 4, вставне 35.

головні числівники 48, 182, 309; реченя головні 235.

голосівки 1—5, без наголосу 32, 33.

голосові шелестівки 6, 7, 11.

г 6, 11, в визвуку 30, 3.

їатункові імена 46.

д 6, 11, в визвуку 30, 3.

давноминувшість 193, 322.

двійня 106, 116, 130, 138, 259.

двозвуки (голос.) 4, 5, (шелест.) 9.

дзвінкість 2.

дієіменник 192, 194, 317, із злучниками 318.

дієприкметники 192, 319.

дієприслівники 192, 319.

дієслова 45, д. помічні і способові 49, кляси дієслів 63, види 45, 71—93, дієслова доконані і недоконані 71, протягові і наворотові 72—77, на-

- ростковане і приставковане діє-
слів 78—92, перегляд 93, особи,
числа, часи, способи, стани 188-191,
форми дієслівні 192—194, відмі-
нюване 195—210, дієслова пере-
хідні 222, складня 310—319.
- доконані дієслова 71.
- дрожачі шестівки 8.
- є* 3, без наголосу 32, по *и, л, р, и* 27, в
складі замкнутім 36, 37.
- еліптичні речення 233, 243.
- етичний, 3-ий відмінок 306.
- є* 5, 2.
- ює* 7, 11.
- жеський рід 108, 109, 124—134,
251, 252.
- з, зь* 7, 10, 11; приіменник *з* 67, 330,
як прислівник 332.
- заіменники 45, групи 47, відмінюване
159—181, особові 167, зворотний
168, присвійні 169, указові 170,
171, питайні 173, відносні 175,
неозначені 177—181; складня
305—308; частині заіменникові
172, 174, 176, 180.
- закінчене 51.
- замірова зв'язь 237, 6, речення замірові
244, 5.
- збірні імена 46, числівники збірні
48, 183.
- зворотний заіменник 168, 306.
- звуки мовні 1—12.
- згода 229—232.
- зложене слів 59, 69, 70.
- злучка 217, 311.
- злучники 45, 249, співрядкові 332,
333, підорядкові 334, 335, як
прислівники 336.
- зміни звукові 17—44.
- значіне слів 44—104.
- и* 3, 42.
- й* 7, 11, в двозвуках 5, вставне 35.
- і* 2, 3, 36, 37; злучник *і* 333.
- ї* 36, 41, 42.
- ікане в складі замкнутім 36, 37.
- імена 45, іатункові, збірні, матерій 46,
власні 46, 146, 147.
- іменники 45, відмінюване 110—147.
к 6, 11, 18.
- класи дієслів 63.
- корінь 57.
- л, ль* 7, 11, 12, в визвуку 30, 2, 7.
лад слів 337—339.
- м* 8, 11, 12, в визвуку 30, 2.
- матерій імена 46.
- мидозвучність 44.
- минушість 190, 193, 322.
- множина 106, 259—264.
- можливий спосіб 190, 193, 325.
- мужеський рід 108, 109, 112—123,
251—253.
- мягкі шестівки 10; отвердіне мягких
и, л, р, и 27.
- мягчене 22—29.
- и, нь* 8, 10—12.
- наворотів дієслова 49, 72—77.
- наголос 14, 15, рухомий 16, по чис-
лівниках, у прислівниках 16.
- назвук, зміни в назвуку 31.
- най, нехай* 323; *най-* 68.
- наростки 59—65, для творення іменни-
ків 61, прикметників 62, дієслів
63, прислівників 64.
- наростковане дієслів 63, 78—93.
- наслідкова зв'язь 237, 4; речення наслід-
кові 244.
- не* 326.
- недоконані дієслова 71—91, 315.
- нехай, най* 323.
- ні* 326.
- посові шестівки 8, 10—12.
- о* 3, без наголосу 32, в складі зам-
кнутім 36, 37.
- однина 106, 259—262; іменники без
однини 143.
- оклики 45.
- опуст голосівок 34, частий речення 233.
особи 160, 188, 302—304.
- особові заіменники 167, 305—307.
- п* 6, 11.
- пень слів 51, 58.
- перезвук ікане 36, 37, перезвук сло-
вотворний 43.
- переставка 44.

перечка 326.
 пєсливі назви 61, 10, п. прикмети 62,
 9, п. форми дїєслів 63.
 питайні заїменники 173, 308, речєня
 питайні 244, 2.
 питанє 212, 308, 2.
 питомі слова 52.
 підмет 213, 218, 219.
 підметний стан 191.
 підметові речєня 239, 2.
 побічні речєня 235, 239—248.
 повногодос 38.
 помічні дїєслова 49.
 порівнальні речєня 244, 8, порівнальна
 звязь 237, 8.
 порівнанє 62, 11.
 правопис: додаток 1-ий.
 предмет 213, 220—222.
 предметний стан 191.
 предметові речєня 239, 3.
 придаток прикметниковий 213, 226—
 228, прислівниковий 213, 223—
 225.
 придиховий збук 8, 11.
 приїменники 45, 327—330, як при-
 слівники 331.
 приказ 212.
 прикладка 228.
 прикметники 45, відмінюванє 148—158,
 уживанє іменникових форм 157,
 300.
 прикметникові речєня 239, 5.
 прилади мовні 1.
 припустова звязь 237, 7, речєня при-
 пустові 244, 7.
 прислівники 45, 50, 64, 65, складня
 320—326.
 прислівникові речєня 244, 1—3.
 приставки 66—68.
 приставкованє дїєслів 82, 89, 91—93.
 присудкові речєня 239, 1.
 присудок 213, 215—217.
 причинова звязь 237, 3, речєня при-
 чинові 244, 6.
 проривні звуки 6.
 протиснені звуки 7.
 протиставна звязь 237, 2.

протягові дїєслова 49, 72—77.
 прямиї спосіб 190; бесїда пряма 241.
 р 8, 11, 12.
 речєне 211, ірупи речєнь 212, части
 речєня 213, речєня головні а по-
 бічні 214, 234, 235, речєня без-
 підметові 218, 255, 1, 281, еліп-
 тичні 233, 243, сполучєні рівно-
 рядно 236, звязь злучна, проти-
 ставна, причинова, наслідкова,
 умовна, замїрова, припустова, по-
 рівнальна, часова 237, речєня
 присудкові, підметові, предметові,
 прислівникові, прикметникові 239,
 стягнені 238, 243, 2, скорочєні
 243, 3, сполучєні підрядно 239—
 248, відносні, питайні, висказові,
 наслідкові, замїрові, причинові,
 припустові, порівнальні, часові,
 умовні 244.
 роди 108, 109, 251—258.
 роззїв 35.
 с, сь 7, 10, 11.
 середній рід 108, 109, 251—258.
 синоїми 101—104.
 складн 13.
 скорочєні речєня 243, 3, 245—248.
 слово 1, слова питомі а чужі 52—56.
 словотворєнє 45—93.
 сподука речєнь 234, 235.
 спосіб прямиї, приказовий, можливий
 190.
 способові дїєслова 49, 317.
 ст із *т*, *д* 21
 стан підметний, предметний 191.
 стєпєнованє 62, 301.
 стягнені речєня 238, 243, 2.
 т, ть 6, 10—12.
 тверді шєлєстївки 10.
 твердженє 212.
 тепєршнїсть 190, 312.
 у 2, 3, 39.
 указові заїменники 170, 171, 308.
 умовна звязь 237, 5, речєня умовні
 244, 10.
 уподібненє шєлєстївок 18—21.
 ф 7, 11.

а 7, 11.

и, ь 10, 23, 27.

церковно-словянське письмо: додаток
3-ий.

ч 23, із *ет, кт* 21, 25.

часи 190, 312—314.

часова зв'язь 237, реченя часові 244.

часті мови 45, в реченю 249; часті
реченя 212—228, опуст частий
реченя 238, 243.

чи 324, 333, 335.

числа 106, 189, 259—264.

числівники 45, 48, збірні 48, 183, по-
ділові 185, порядкові 187, при-

слівники числівникові 186, складні
273—277, 309.

чужі слова 52—56.

ш 7, 11.

шелестівки проривні, протиснені, дро-
жачі, носові, придохові, безголосі,
голосові, тверді, м'які 6—12.

ш 23.

ю 5, 2.

ь 41.

я 24, 5, 6, 39, із *ь* 41.

ь 22, 30, 34, 40.

ш 42.

ъ 30, 34, 40.

З М І С Т.

	Стор.	Стор.
Введене (Мова, Українці, Слов'яни, Церковно-слов'янська мова, Письменники українські)	3-4	
Часть перша.		
Звуки	5	
Звуки мовні	5	
Голосівки	5	
Шелестівки	7	
Склади	9	
Наголос	9	
Зміни звуків	12	
1. Уподібнене шелестівок, випад, вставка	12	
2. Мягчене	14	
3. Зміни в визвуку	18	
4. Зміни в назвуку	19	
5. Голосівки без наголосу	20	
6. Опуст і вставка голосівок	20	
7. Розз'їв	21	
8. Перезвук ікане	21	
9. Деякі давні зміни звуків	22	
10. Деякі подробиці	26	
Часть друга.		
А. Словотворенє	27	
Части мови і їх поділ	27	
Пень і закінченє	30	
Слова питомі і чужі	30	
Корінь	32	
Наростки, приставки, зложене	34	
I. Наростки	34	
для твореня іменників	35	
для твореня прикметників	39	
для твореня дієслів	41	
для твореня прислівників	42	
II. Приставки	43	
III. Зложене	45	
Види дієслів	45	
Наростковане і приставковане	48	
Перегляд	52	
I. Безприставкові дієслова	52	
II. Сприставковані дієслова	53	
Б. Про значіне слів	56	
Часть трета.		
Відмінюване	60	
A. Відмінюване імен	60	
I. Іменники	62	
1. Рід мужеський	63	
2. Рід женський	72	
3. Рід середний	76	
4. Іменники без однини	79	
5. Іменники невідмінні	80	
6. Чужі імена власні	80	

	Стор.		Стор.
II. Прикметники	81	5. Придаток прикметниковий	110
III. Заіменники	83	Згода	111
1. Заіменники особові	84	Опуст частий речення	112
2. Заіменник зворотний	85	Сполука речень	113
3. Заіменники присвоєнні	85	Речення сполучені рівнорядно	114
4. Заіменники указові	86	Речення сполучені підрядно	117
5. Заіменники питайні	87		
6. Заіменники відносні	87	B. Части мови в реченю і форми відмінювання	122
7. Заіменники неозначені	87	Про рід і число	123
IV. Числівники	88	Про відмінки	126
1. Числівники головні	88	Відмінок 1-ий	126
2. Числівники збірні	90	Відмінок 2-ий	127
3. Числівники порядкові	90	Відмінок 3-ий	131
B. Відмінюване дієслів	90	Відмінок 4-ий	131
I-а відміна	95	Відмінок 5-ий	132
A. Підвідміна рівно-головнісвокова (м'ягка)	95	Відмінок 6-ий	132
B. Підвідміна рівно-шелестівсвокова (тверда)	96	Відмінок 7-ий	136
V. Підвідміна нерівно-головнісвокова (м'ягка)	98	Про прикметники	136
G. Підвідміна головнісвоково-шелестівсвокова	98	Про особи	137
II-а відміна	100	Про заіменники	138
III-а відміна	102	Про числівники	139
		Про дієслова	140
		Про прислівники	143
		Про приїменники	146
		Про злучники	153
		V. Про лад слів у реченю	156
Часть четверта.		Додаток I.	159
Складня	104	Правопись	159
A. Реченє (гадка)	104	Перепиананє	168
Реченє поєдинчє	104	Додаток II.	171
Поодинокі части реченя	106	Українське віршованє	171
1. Присудок	106	A. Українські нар. ритми	172
2. Підмет	107	B. Чужі ритми	185
3. Предмет	108	Додаток III.	192
4. Придаток прислівниковий	109	Письмо церк.-словянське	192

~~1000~~

1-187579

100,0

П. ОБРЕМНО
с/с. 19 17

II
78.877

СВЯТЫЙ ГОСПОДИНЪ И ИСХУСЪ ХРИСТЪ

ВЪССТАЮЩИЙ СЪ МЕРТВЫХЪ

И ВОЗНЕСУЩИЙСЯ НА НЕБО

И СЪЗДАЮЩИЙСЯ СЪНОВАТИИ
СЪ СВЯТЫМЪ ДУХОМЪ